

PETAR TOMAC

**FRANCUSKI REVOLUCIONARNI
I
NAPOLEONOV RAT**

VOJNO DELO

Б И Б Л И О Т Е К А	
ДОМА ЈНА -- БЕОГРАД	
Тумо	III-10 359 пр. 1
Инв.	
Бр.	1619

VOJNA BIBLIOTEKA

NAŠI PISCI

KNJIGA TRIDESET OSMA

UREĐIVAČKI ODBOR

Martin DASOVIĆ, Boško ĐURIČKOVIĆ, Branislav JOKSOVIĆ,
Petar MATIĆ, Veljko MILADINOVIĆ, Gojko NIKOLIŠ, Bogdan
OREŠCANIN, Rajko TANASKOVIĆ,
Milisav NIKIĆ (odgovorni urednik)

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD

PETAR TOMAC

BIBLIOTEKA DOMA JNA — BEOGRAD	
Служба	III-1a-359
Титул	RD. 1
Име	
Бр.	1619

**FRANCUSKI REVOLUCIONARNI
I
NAPOLEONOV RATOWI**

BEOGRAD
1965.

REPUBLIC OF SERBIA
BEOGRAD

cat. _____
no. 21193

Skice: Milan Jelača

PREDGOVOR

Ovaj rad je nastavak *Vojne istorije* publikovane 1959. u izdanju Vojnoizdavačkog zavoda JNA „Vojno delo“, ali se bitno razlikuje po koncepciji. *Vojna istorija* nastoji da prikaže razvoj vojnih ustanova, oružja, misli, ratne veštine u teoriji i praksi na karakterističnim primerima — ratova, operacija, bitaka. Ovde se francuski revolucionarni i Napoleonovi ratovi daju u celini, u uzročnoj povezanosti, jer sami po sebi čine posebnu, vrlo značajnu etapu razvoja vojne istorije. Na njihovom iskustvu izgrađena je sva teorija ratne veštine prošlog stoleća, oni su najviše doprineli što je iz slučajnih fragmenata prethodne epohe izrađen povezan teorijski sistem. Koncepcije, naročito strategijske, izvučene iz ratova koji se ovde obrađuju, bile su, opravdano ili ne, u osnovi ratnih i operacijskih planova ovog vrlo burnog veka vojne istorije, sve do prvog svetskog rata, negde čak i posle toga. Štaviše, iskustvo ove epohe, upravo Napoleonova ratna veština, toliko se teorijski apsolutizovalo da je smatrano jedino ispravnim. Verovalo se da je oduvek trebalo tako ratovati kao što je ratovao on i da tako treba činiti i ubuduće. Po tom merilu Fridrih II (Veliki) posmatran je kao Napoleonov preteča, cenjen po tome koliko se svojom strategijom približio njegovoj, umesto da bude cenjen po kvalitetu svojih postupaka, a u društvenim, materijalnim i idejnim uslovima u kojima je delovao. Takvo

idealističko shvatanje ratne vještine nije sasvim razbio ni prvi svetski rat. Zamrznuće operacija i pozicijsko rvanje tumačili su se kao degeneracija ratne vještine, nedostatkom dovoljno snažnog talenta poput Napoleonovog koji bi rat ponovo učinio pokretnim.

Značaj francuskih revolucionarnih i Napoleonovih ratova nije podjednak. Ovde je dat sav njihov tok — da bi se dobila celina bez koje se ne mogu shvatiti pojednosti — ali ne na isti način i na istom prostoru. Revolucionarnim ratovima, dakle do Linevilskog i Amjenskog mira, dato je više mesta nego Napoleonovim, jer se u njima pojavljuju novi oblici ratovanja koje treba genetički pratiti. Izbor operacija i bitaka, na koje se ovde stavlja poseban naglasak, podređen je upravo genezi ratne vještine. Nastojao sam da prikažem kako se taktika i strategija preobražavaju gvozdenom logikom revolucije, pod vidovitim impulsom njenih vođa, kako ih dalje razvijaju talenti izrasli odozdo a iskovani u borbama, kao što su Žurđan, Oš, Moro i mnogi drugi, a naročito Napoleon Bonaparte. Ne ističu se samo uspešne Napoleonove operacije, kao 1796. i 1805, već i one koje označavaju granice njegovih materijalnih, političkih, moralnih i intelektualnih mogućnosti, kao 1808—1814. u Španiji i 1812. u Rusiji. Obradene su gotovo isključivo operacije na kopnu. Na moru samo ono što je imalo uticaja na opšti tok rata, naročito pohod na Egipat i period koji je prethodilo kod Trafalgara.

Ratovi proizilaze iz proizvodnih i političkih odnosa, ali nigde se to toliko jasno ne vidi koliko u periodu velikih društvenih preobražaja kao što je bila francuska revolucija. Ona je revolucionisala osnove vojne organizacije i ratne vještine toliko naglo kao nikad dotle. Prelaz sa antičke (rimске) ratne vještine na feudalnu trajao je vekovima, a vatrenom oružju trebalo je dva stoleća da se afirmiše na bojištu. Zbog toga je društvenim i političkim momentima posvećena ovde veća pažnja nego u Vojnoj istoriji, u težnji da se prikažu glavne komponente uspona i dekadencije francuskih revolucionarnih

armija, njihovih uspeha i poraza, odjek francuske revolucije i otpor naroda Napoleonovoj osvajačkoj politici.

O francuskim revolucionarnim i Napoleonovim ratovima literatura je praktično neiscrpna. Ovde su oni rekonstruisani pretežno na zvaničnim publikacijama obeju strana koje se međusobno koriguju, a kritički provereni na publikovanim izvorima, monografijama i stvarnim mogućnostima. Izvori i literatura dati su posebice po glavama, na principu da se svako delo odnosno tom većih dela pomene samo jednom, tamo gde najviše pripada.

Velike promene na političkoj karti Evrope posle svet-skih ratova dovele su do problema kojom ortografijom pisati geografska i topografska imena kada su dotični krajevi izmenili gospodara. Ovde je načelno upotrebljena nacionalna transkripcija, ali su zadržani ustaljeni nazivi bojeva i bitaka, kao Austerlic ili Projsiš-Ajlau, bez obzira na nacionalnu pripadnost, u svim slučajevima kada su događaji u svetskoj literaturi čvrsto vezani za njih ili kada se nacionalno ime nije moglo utvrditi. Sva su imena data fonetski a u registru i etimološki.

PISAC

Deo prvi

FRANCUSKI REVOLUCIONARNI RATOVI

I

FRANCUSKA REVOLUCIJA

1. SLOM APSOLUTISTIČKO-FEUDALNOG UREĐENJA

FRANCUSKA UOČI REVOLUCIJE

Osamdesetih godina XVIII veka Francuska je zašla u duboku krizu. Proizvodne snage, koje su poslednjih decenija silno napredovale, došle su u otvoren sukob sa apsolutističko-feudalnim poretkom.

Feudalno plemstvo ili plemstvo mača (*noblesse d'épé*) prestalo je odavno da bude oslonac režimu. Ono je izgubilo gotovo sve javne funkcije na svojim posedima koje su proizilazile iz feudalnih društvenih odnosa. Uživalo je samo feudalne dažbine, kao neku večitu zakupninu. Pravo najstarijeg sina na dve trećine očevog imanja stvorilo je od mlađih sinova pravi stalež propalih plemića, ukoliko nisu uspeli da stupe u vojsku ili među sveštenike. Drugi rad smatrali su nedostojnim. Seosko (niže) plemstvo životarilo je u svojim skromnim zamkovima, mrzelo visoko (dvorsko) plemstvo, preziralo i zavidelo građaninu koji se bogati trgovinom i industrijom, ogorčeno branilo svoje poreske privilegije, bezobzirno ubiralo feudalne dažbine od seljaka koji su ga zbog toga mrzeli. Niže pravosuđe, jedina funkcija koju je sačuvalo, služi mu da bi

prigrabilo opštinska imanja, što ugrožava opstanak siromašnih seljaka. Ipak je nezadovoljno, pa će prvom prilikom postati elemenat nereda. Visoko plemstvo, pre svega onih 4000 porodica koje žive na dvoru i oko njega, troši četvrtinu državnog budžeta u ime dvorskih službi, penzija, sinekura. Porodica Polinjak, na primer, na ime penzija i darova prima 700 000 livara¹ godišnje. Članovima visokog plemstva pripadaju i unosni crkveni položaji. Sva 143 biskupa, koliko ih je bilo 1789, pripadala su plemstvu, pretežno visokom. Crkvena dobra i desetak koji plaćaju seljaci donose visokom plemstvu ogroman novac, pored prihoda sa sopstvenih velikih imanja² kojim upravljaju intendanti, nemilosrdno cedeci feudalne obveznike. Ipak, sve to nije bilo dosta. Dvorsko plemstvo se zadužuje, finansijski propada. Raskošan život na dvoru u Versaju gutao je najveća imanja, pre svega na vrto-glavoj kocki po ugledu na kraljicu Mariju Antoanetu. Pojedinci bankrotiraju sa pasivama koje iznose i više desetina miliona. Iako duguju kralju i režimu sve što imaju, oni su nezadovoljni svojom pasivnom ulogom u državnoj upravi.

Pored starog plemstva mača tu je i novo, sudsko plemstvo (*noblesse de robe*), formirano u poslednja dva veka, jednako nadmeno kao i ono prvo, a možda i bogatije. Ono je monopolisalo za sebe sva mesta u sudskoj i administrativnoj službi. Vlasnici svojih zvanja koja se prenose s oca na sina, novi plemići često su i članovi parlamenata.³ Bogate se trgujući, kupuju velike posede, ali su nezadovoljni što ih ne primaju na dvor.

¹ Livra (livre) značila je vrednost od 2,5 franka iz vremena pred prvi svetski rat.

² Njihova vrednost je prešla 4 milijarde livara kada su prodana u toku revolucije.

³ Do 1790. parlament je bio u Francuskoj vrhovni zemaljski sud. Najstariji, pariski Parlament, nastao iz Dvorskog saveta (*curia regis*), činili su sveštenici, plemići i pravnici. U početku je bio državni savet i sud. Od kraja XIII v. iz Parlamenta se izdvaja Državni savet (*Conseil du roi*) i Finansijska komora (*Chambre de comptes*). Parlament se zatim deli na nekoliko komora (velika, procesna, istražna, molbena). Parlamenti se osnivaju i u novostečenim krajevima. Uoči revolucije ima ih 13. Parlamenti su,

Računa se da je uoči revolucije bilo oko 270 000 privilegovanih Francuza, većinom sa feudalnim pravima u naturi ili u novcu, dakle, članova plemstva (*noblesse*). Raslojeno, kako je tada bilo, a pod uticajem novih filozofskih ideja, francusko plemstvo neće biti sposobno da u kritičnom trenutku stane kao klasa u odbranu krune i svojih privilegija, niti da popusti drugim društvenim snagama kada to bude potrebno.

Sveštenstvo (*clergé*) ima od 120 000 do 140 000 članova: 60 000—70 000 mirskog reda, 20 000—25 000 redovnika i blizu 40 000 redovnica. Prihodi crkvenih imanja cene se na 120 miliona livara čemu treba dodati još 120 miliona desetka⁴ (*dîme*), koji se ubire od žetve seljaka, namet naročito omrznut što svedoče 400 000 sporova kojih je 1788. bilo pred francuskim sudovima. Crkvena bogatstva su vrlo nejednako deljena. Bilo je prelata koji su godišnje uživali 100 000, 200 000, pa i 400 000 livara, a niže sveštenstvo je grcalo u bedi dobijajući samo ogriske: parosi su primali 750, a njihovi namesnici 350 livara godišnje. Siromašno niže sveštenstvo, koje se sablažnjavalo nedostojnim, često i skandaloznim načinom života visokog klera, nije bilo poslednje koje je negodovalo protiv režima.

Treći stalež (*tiers état*), nazvan tako za razliku od prva dva — sveštenstva i plemstva, trebalo je da predstavlja sav francuski narod, u stvari, to je bila bur-

naročito pariski, stekli vremenom političku moć jer su kraljevi zakoni i uredbe mogli stupiti na snagu tek pošto ih oni registruju. Značaj parlamenata je povećan čim su njihovi članovi postali stalni. Pod Fransoaom I (1515—1547) položaji u parlamentima mogli su se kupiti, a od 1604. postaju nasledni. Otada nastaje novo plemstvo (*noblesse de robe*) koje se jedino moglo suprotstaviti apsolutnoj monarhiji. Zbog toga je Šarl IX (1560—1574) uveo odredbu (1563) da kraljevi mogu narediti registrovanje svojih zakona kada lično prisustvuju sednicama (*lit de justice*). Za vlade Luja XIV (1643—1715) Parlament se nije usudio da pruži ma kakav otpor. Luj XV (1715—1774) ga je raspustio, postavio nov 1771, ali je Luj XVI prilikom stupanja na presto (1774) ponovo uspostavio stari.

⁴ Cifre su po Matjezu, *Francuska revolucija*, Beograd, 1948, str. 9.

žoazija Razvojem proizvodnih snaga ona se sve više snažila poslednjeg veka. Uoči revolucije raspolaže većim delom francuskog bogatstva. Vrhovi buržoazije takmiče se u raskoši sa najvećim feudalcima. Buržoazija nije nezadovoljna svojim materijalnim položajem već svojom političkom potčinjenošću, nedostatkom uticaja na vlast, okovima koji ograničavaju njenu preduzimljivost. Nezadovoljna je nejednakošću prema privilegovanim klasama, što je bilo sve manje opravdano, s obzirom na porast njenog ekonomskog značaja u francuskom društvu. Nesklad između materijalnih mogućnosti buržoazije i strukture vlasti najviše se ogleda iz odnosa buržoazije kao potčinjene klase prema povlašćenim klasama, sveštenstvu i plemstvu. Tražeći ravnopravnost, ona u stvari teži za političkom vlašću. Buržoazija je glavni protivnik režima.

Radnici (pretproletarijat kako ih Engels naziva), razbijeni na različite, često suparničke korporacije (esnafe), nisu još dovoljno povezani da bi politički mogli nešto značiti. Oni su se žalili, doduše, na nedovoljne nadnice koje nisu rasle istim tempom kao i cene, ali nigde još nije bilo pokušaja da organizuju front protiv poslodavaca. Zanatlijski radnici imali su neku nadu da i sami postanu poslodavci, a oni u manufakturama su većinom bili seljaci za koje je nadnica bila dopunski prihod. Svoje poslodavce oni su 1789. smatrali prirodnim predstavnicima. Najsiromašniji gradski slojevi (*la basse plèbe*) gladuju već čitav vek, pa su uzalud dizali bune desetak puta. Njih će naročito pogoditi teška zima 1788—1789, a za sve svoje nedaće bacaće krivicu na režim.

Seljaci su nosili najveći teret apsolutističko-feudalnog društva. Njihove materijalne obaveze prema feudalnom društvu su bile najteže, pa je i njihovo nezadovoljstvo bilo najveće. Oni, doduše, žive bolje nego sto godina ranije, ali sada mnogo jače osećaju nepravdu. Teže da se oslobode feudalnih nameta i teških poreza. Iako su dobri katolici njima je nesnosan desetak koji daju crkvi. Kao njena „borbena armija” (Engels), seljaci će svojim brojem (22 miliona) odigrati veliku ulogu u revoluciji.

Sve ove klase i slojevi francuskog društva — plemstvo, sveštenstvo, buržoazija, seljaci, radnici i zanatlije — između kojih je razvoj proizvodnih snaga stvorio duboke suprotnosti, latentno se sudaraju, pa će ih samo iskra baciti u otvorenu borbu. Najveći jaz postoji između buržoazije, nosioca privrednog napretka, i plemstva i sveštenstva u čijim je privilegijama bila skamenjena prošlost. Uz buržoaziju su seljaci, čije oslobođenje od feudalnih okova ide njoj u prilog, a s njom su u početku i radnici i sve siromašno gradsko stanovništvo. Oni će ići sa njom sve dok ona ne postane vodeća eksploatorska klasa. S njom je i deo nezadovoljnog plemstva i sveštenstva.

Državna organizacija u Francuskoj, koju je pregazilo vreme, nije bila više u stanju da prigušuje društvene sukobe. Na čelu države bio je kralj, teorijski apsolutni vladalac po milosti božjoj, ali u praksi njegova vlast nije sezala daleko. Pred revolucijom, kruna više nije arbitar između klasa. Kralj je bio rob sistema koji nije mogao izmeniti ni da je hteo. Uz to, Luj XVI nema nikakvog interesa za državne poslove. On se bavi lovom i bravarskim radovima. Kraljev savet (*Conseil du roi*) trebalo je da predstavlja centralnu upravu, ali je pored njega bilo i šest ministara, običnih činovnika, nezavisnih jedan od drugog. Oni nisu zajednički donosili odluke, niti su imali svi pristupa u kraljev savet. U unutrašnjosti kaos je veći. Pokrajine nemaju isti status. Ima gradova i sela čiji su feudalni gospodari car i kneževi Carstva. Nejednaki su i nameti. Po rečima Miraboa, Francuska je „nepostojan skup razjedinjenih naroda”⁵. Centralna vlast sve se manje sluša. Još 1750. godine režim u Francuskoj nazvan je *rasipničkom anarhijom*. S vlašću su svi nezadovoljni.

I pored rđave administracije, rasipništva, neujednačenih nameta, unutrašnjih (feudalnih) carina, privreda Francuske je silno napredovala poslednjeg veka. Francuska je odmah iza Velike Britanije po vrednosti trgovačke razmene sa inostranstvom. Nastaju velika industrijska

⁵ Matjez, *Francuska revolucija*, str. 15, Beograd, 1948.

preduzeća, kao industrija svile u Lionu, livnice sa visokim pećima i kovnicama u Elzasu. Bilo je brodovlasnika sa čitavim flotama. Povećava se broj banki a kapitali počinju da se grupišu u akcionarska društva. Žak Necker, ministar finansija Luja XVI, tvrdio je da Francuska ima skoro polovinu gotovog novca u Evropi. Najveći deo je u rukama krupne buržoazije, ali blagostanje zahvata srednju i sitnu buržoaziju, a sva je ona obuzeta groznicom rada i zarade. Znači ekonomskog napretka su i brz porast stanovništva, cena nekretnina i namirnica. Francuska je imala 26 miliona stanovnika, dva puta više od Velike Britanije.

Ipak je državna blagajna bila prazna, a državni dug popeo se na 4 i po milijarde, što znači da se utrostručio otkako je Luj XVI došao na presto, najviše zbog učešća u američkom ratu za nezavisnost koji je progutao dve milijarde. Otplata državnih dugova zahtevala je 1790. oko 300 miliona, a godišnji budžetski prihodi iznosili su nešto više od 500 miliona. Novaca je bilo u zemlji, ali je poreski sistem bio sasvim neproductivan, iako su nameti bili nesnosni, te ga nisu mogli više povećavati. Trebalo ga je iz osnova izmeniti, a to je zahtevalo korenite reforme države i društva. Trebalo je izjednačiti prava i dužnosti poreskih obveznika; trebalo je, pre svega, oporezovati zemlju plemstva i sveštenstva, ali ih prethodno skinuti sa njihovog privilegovanog pijedestala. Filozofi, pisci, enciklopedisti su podrili tradiciju koja je dotle držala trošnu zgradu režima. Volter, Ruso, d'Alamber i Didro, da pomenemo najznačajnije, proželi su svojim naprednim idejama obrazovane ljude Francuske, pa čak i neke iz redova plemstva i sveštenstva. Među pretplatnicima Enciklopedije, nosiocu ideje jednakosti, slobode, ateizma i antimonarhizma, ima dosta seoskih paroha. Crkveni prelati otvoreno su ispoljavali skepticizam prema veri čiji su prvosveštenici bili. Najdublje u narod je prodrila ideja jednakosti ljudi koja se razvila iz Ru-sovog dela „O nejednakosti“ (*Discours sur l'Inégalité*). Uz nju je išla ideja o humanizmu i kosmopolitizmu. Sve se jače traži ustav, a pod tim se podrazumevala neka

racionalna organizacija države koja će ukinuti sve nejednakosti i nepravde; svaki stalež računa da će to biti u njegovu korist. Primer engleskog ustava i Deklaracija nezavisnosti, koju je izglasao Kongres u Filadelfiji 4. jula 1776. u toku američkog rata za nezavisnost, dejstvovali su sve jače.

Režim je izgubio svaki autoritet. U njegovu odbranu kralj se nije mogao osloniti ni na vojsku.⁶ Oficiri, gotovo isključivo plemići koji su za svoje položaje imali da zahvale više poreklu nego sposobnostima, bili su odvojeni od svojih vojnika nepremostivim jazom. Bilo je komandanata pukova od 19, pa čak i od 7 godina. Generali i viši oficiri, gotovo isključivo pripadnici visokog plemstva, živeli su većinom na dvoru u Versaju ili u Parizu. Podoficiri, kojima je edikt od 1781. principijelno zatvorio vrata oficirske karijere,⁷ negodovali su otvoreno ukoliko nisu demonstrativno napuštali vojsku kao Udino, Masena i Mira, kasniji generali i maršali. Vojnici su prikupljeni odasvud s koca i konopca, najčešće među deklasiranim elementima: propalim zanatlijama, razbašti njenim sinovima, svakojakim avanturistima, skitnicama, čak i robijašima, ali je među njima bilo i seljaka prisilno regrutovanih. Takvom elementu bila je potrebna gvozdena disciplina, ali oficiri, zahvaćeni humanitarnim idejama vremena, nisu više u stanju da je nameću. Životni uslovi trupe su inače bili nesnosni: rđava hrana, još gori smeštaj, preterani egzercir. Od vojnog budžeta od 90 miliona, 46 se trošilo na oficire, a 44 na trupu. Volter je u toku od 8 godina sačinio listu od 60 000 vojnika progonjenih zbog bekstva; 1789. je 16 000 dezertera ugrožavalo okolinu Pariza. Vojska je u Francuskoj bila klevka masonerije. U njenoj hijerarhiji, u ložama, negde se viši oficiri potčinjavaju podoficirima, što je išlo na štetu discipline. U svemu armija je u latentnom stanju

⁶ Predrevolucionarnu francusku vojsku obradio sam u *Vojnoj istoriji* izdanje VIZ JNA „Vojno delo“, Beograd, 1959.

⁷ Za oficirski položaj tražilo se plemstvo od 4 kolena.

raspadanja što će se pokazati u prvim predrevolucionarnim čarkama.

USTAVOTVORNA SKUPSTINA

Finansijski slom bio je najneposredniji izraz krize režima. Ministar finansija Kalon je 1786. predložio kralju da se oporezuju i privilegovane klase, plemstvo i sveštenstvo. Nije se očekivalo da će parlamenti registrovati Kalonov predlog o poreskoj jednakosti. Zbog toga je sazvana skupština prvaka (*notables*)⁸ koja nije sazivana od 1626. Oni su se sastali 22. aprila 1787. Očekivalo se da će se pokoriti kraljevoj volji, jer ih je on imenovao, ali su oni, podržani celokupnim plemstvom, odbili da to učine. Kalon je već 9. aprila morao podneti ostavku. Novi ministar Brijen, nadbiskup tuluski i vođa opozicije, morao je silom prilika da prihvati ublažen predlog svog prethodnika. Prvaci su se usprotivili i izjavili da nemaju pravo da to odobre, pa su raspušteni 25. maja 1787. To je značilo da treba sazvati Državne staleže (*Etats généraux*). Lafajet, učesnik u američkom ratu za nezavisnost i Vašingtonov prijatelj, tražio je čak sazivanje Narodne skupštine po ugledu na američki Kongres. Pariski Parlament doneo je odluku 16. jula 1787. da samo Državni staleži imaju prava da zavode nove poreze. Tada kralj uzalud pokušava da u pariskom Parlamentu silom registruje odgovarajuće zakone (*séance royale*,⁹ *lit de justice*), ali dolazi u oštar sukob sa plemstvom koji se sredinom septembra završava kompromisom. Parlament je svojom opozicijom stekao veliku popularnost kao tobožnji branilac narodnih prava. Ali odobreni porezi nisu bili dovoljni da spreče bankrotstvo države. Brijen traži nove prihode. Dolazi do novih sukoba između krune i parlamenata. Kruna zavodi dalekosežne sudske reforme,

⁸ Činili su je kneževi kraljevske krvi, crkveni velikodostojnici, visoko plemstvo, predstavnici parlamenata, provincijskih skupština, gradova — svi imenovani od kralja.

⁹ *Séance royale* je sednica parlamenta kojoj je predsedavao kralj. Razlikovala se od *lit de justice* po tome što su članovi parlamenta mogli da iznose svoja mišljenja.

koje idu za tim da liše parlamente političkih funkcija (da ih, dakle, ograniče samo na sudsku delatnost) i da humanizuju sudski postupak. Potpomognuti javnim mnijenjem, koje u tom sukobu vidi samo borbu protiv despotizma, parlamenti se odupiru i izazivaju nered. Dolazi do demonstracija, nemira, buna. U Bretanji se nemiri nesmetano šire zahvaljujući slabosti i saučesništvu vojnog komandanta. Bretonski plemići izazivaju na dvoboj oficire verne kralju. U Renu trupe pozvane da uguše nemire nisu htele upotrebiti oružje. Oficiri podnose ostavke. Pobuna plemstva bila je u punom toku. Kraljev autoritet je sasvim pao. Nemoćan i bez novca Brijen je objavio 8. aprila da će Državni staleži biti sazvani 1. maja 1789. Ali je bankrotstvo ipak nastupilo. Kralj je 25. avgusta 1788. žrtvovao Brijena, a za ministra finansija morao da postavi Nekera, ženevskog bankara, koga je 1781. otpustio sa tog istog položaja. Neker je postavio svoje uslove: povlačenje sudskih reformi, uspostavljanje parlamenata i sazivanje Državnih staleža za predviđen dan. Prilikom registracije edikta o sazivanju Državnih staleža, pariski Parlament nametnuo je odredbu da to bude „na način od 1614. godine“, kada je treći stalež bio sasvim slabo zastupljen. Ovim je odjednom izgubio svoju popularnost. Takve staleže nije hteo ni Neker. On ponovo saziva prvake koji se slučajno slože s njim, s jednim glasom većine, da se trećem staležu odobri dvaput više predstavnika nego prvom (sveštenstvu) i drugom (plemstvu). Kraljev edikt o sazivanju staleža i načinu izbora objavljen je 24. januara 1789: poslanici se biraju po sudovima (*baillage*), tek u drugom stepenu od strane izabраниh izbornika; želje i žalbe naroda mogu se formulirati instrukcijama poslanicima (*cahiers*); treći stalež mogao je birati za svoje predstavnike i pripadnike prva dva staleža.

Izbori su obavljani u teškoj ekonomskoj krizi i haosu. U mnogim krajevima vladala je besposlica, slaba žetva prouzrokovala je glad, a neobično oštra zima je povećavala patnje sirotinje. Pojavljuju se pljačkaške bande. Pljačka i politički neredi slivaju se u opštu anarhiju.

U izbornoj borbi do najoštrijih sukoba dolazi između buržoazije i plemstva. Buržoaska štampa napada sve privilegije plemstva. Hiljade brošura i pamfleta ukazuju na zloupotrebe režima i na potrebu reformi. Naj snažniji utisak je učinila brošura opata Sjejesa *Šta je Treći stalež (Qu'est ce que le Tiers-État)* u kojoj ga prikazuje kao budućeg suverena Francuske.

Instrukcije koje će poslanici poneti u Pariz traže korenite reforme: ustav, poresku jednakost, ukidanje feudalnih prava, kraj zloupotrebama sudova, ukidanje konkordata. U nečemu ima jednodušnosti ali su razlike češće ne samo među staležima već i između pojedinih njihovih slojeva: visoko i niže plemstvo, prelati i parosi, buržuji, zanatlije, seljaci, ističu i brane svoje interese i svoja prava. Nasuprot ovim zahtevima kruna nema nikakvog programa, samo negativan stav. Kralj se nije hteo odreći apsolutne vlasti, kako mu je to, izgleda, savetovao Necker, što su tražili svi staleži bez razlike. Dvor u Versaju se ipak uznemirio pred tom političkom i socijalnom navalom koja je pristizala iz svih krajeva Francuske i poziva trupe. Sredinom aprila 10 000 vojnika približavalo se Parizu; draguni su već 27. aprila u krvi ugušili nemire u pariskom predgrađu Sent Antoan.

Skupština staleža sastala se u Versaju 5. maja 1789,¹⁰ procedurom koja je za treći stalež bila unižavajuća. Uvodni govori kralja, čuvara državnog pečata, i Nekera ističu samo potrebu da se nekako popuni državna kasa. Što je važnije, kralj insistira da staleži raspravljaju i glasaju posebno, čime je njegova ranija koncesija — da treći stalež bude dvostruko zastupljen, postala besmislena, jer bi unapred bio nadglasan. Uprkos dvoru i plemstvu, treći stalež je sebe proglasio 17. juna Narodnom skupštinom (*Assemblée nationale*). Dotle mu je bilo prišlo nekoliko sveštenika, 27. juna prići će mu svi, naj-

¹⁰ Bilo je: 621 poslanik trećeg staleža (4 sveštenika, 15 plemića, 29 gradonačelnika, 12 lekara, 4 pisca, 5 finansijskih činovnika, 178 građana i seljaka, 374 niže sudije i advokata); 285 poslanika plemstva (19 viših sudija i 266 plemića); 308 poslanika sveštenstva (96 prelata, 7 kaluđera, 205 paroha).

zad i plemstvo, na kraljev nalog kada to nije mogao sprečiti. Ali, kralj nije mislio iskreno. Dok je Narodna skupština pristupila izradi ustava — što je bio opšti zahtev svih staleža i gradova — kralj je, pod pritiskom reakcionarne okoline, prikupljao vojsku oko Pariza i Versaja, mahom švajcarske i nemačke najamničke pukove, u nameri da izvrši pritisak na Narodnu skupštinu ili da je raspusti. Na protest Narodne skupštine odgovorio je cinički da se stara za njenu bezbednost. Kada su trupe prikupljene u Sen Deniju, Sen Kluu, u Sevru, na Marsovom polju (Champ-de-Mars), u svemu oko 20 000 ljudi pod komandom starog, reakcionarnog maršala Brojia, 11. jula otpustio je Nekera, a na njegovo mesto doveo barona Breteja, predstavnika najreakcionarnijeg plemstva. Sutradan je zbog toga narod Pariza ustao na oružje; puk Francuske garde prišao je narodu i stupio u akciju protiv drugih, već pokolebanih trupa koje su upućene da uguše pokret. Pariz je ostao u rukama ustanika, pa su izbornici¹¹ 13. jula formirali Nacionalnu gardu od 24 000 ljudi i 140 topova. Njeno jezgro je činio puk Francuske garde.¹² Idućeg dana, 14. jula, narod je na juriš zauzeo Bastilju, državni zatvor, simbol despotizma. Obrazovana je Pariska komuna. Na njeno čelo je postavljen Baji, a za komandanta Nacionalne garde markiz Lafajet.

Napad na Bastilju odobrila je Narodna skupština. Njen pad postao je simbol sloma starog režima (*l'ancien régime*) i despotizma ne samo u Francuskoj već u celoj Evropi.¹³ Kralj je primoran da vrati Nekera na vlast. Ogorčeni zbog kraljevog popuštanja, njegov brat grof od Artoa, Bretej i šefovi reakcije pobešli su u inostran-

¹¹ Oni koji su izabrali poslanike Pariza.

¹² Svaki od 60 gradskih reiona formirao je bataljon. Za Nacionalnu gardu usvojena je kokarda boje Pariza: plavo i crveno između kojih je stavljeno belo — boja kraljevske kuće. Time se htelo prikazati bratstvo građana i vojnika.

¹³ Lenjin je francusku revoluciju nazvao velikom i naglasio da ona možda ne bi bila mogućna da naoražani Pariz nije pobedio kraljevu vojsku, da nije zauzeo Bastilju i u korenu slomio otpor samodržavlja.

stvo. Ovo je početak emigracije plemstva koja će uskoro uzeti velike razmere.

Osvajanje Bastilje rasplamsalo je revolucionarne pokrete u unutrašnjosti, i pre toga u vrenju. Po ugledu na Pariz svuda se obrazuju odbori i nacionalne garde. Kraljevi komandanti predaju im utvrđene zamkove i tvrđavice, mesne bastilje. U pokrajinama su trupe bile isto tako nepouzdana kao i u Parizu. Seljaci se naoružavaju čime su stigli i od svojih feudalnih gospodara zatražiše povelje, da bi dokazali na osnovu čega su se koristili vlastelinskim (feudalnim) pravima. Kada su nailazili na otpor, palili su zamkove i svetili se njihovim vlasnicima. Bilo je i surovih scena čime su seljaci dali oduška svojoj stoletnoj mržnji. Ustanak seljaka počeo je 20. jula u okolini Pariza i vrlo brzo se proširio na sve krajeve Francuske. Nije bio usmeren samo protiv feudalaca, već i protiv zakupaca životnih namirnica i poreza, protiv rđavih sudija, trgovaca i svih onih koji su naočigled izrabljivali narod. Narod je počeo da ruši svu zgradu starog režima. Zaplašena buržoazija akcijom tog *četvrtog staleža*, kako je nazvan sav ostali narod, pokušala je mestimično da silom uspostavi red, ali je samo donekle primirila seljake, tek kada je Narodna skupština noću 4. avgusta ukinula feudalne dažbine. Bilo je to, doduše, ukidanje uz naknadu, protiv čega će se francuski seljaci boriti još 3 godine do potpunog oslobođenja od feudalnih dohodaka. Iste noći ukinute su privilegije i nejednakosti između pokrajina.

Izglasavši 26. avgusta Deklaraciju o pravima čoveka čija je sadržina nagovestila početak epohe kapitalizma i zamenu feudalne eksploatacije kapitalističkom, Narodna skupština je nastavila rad na ustavu. Na pitanje veta, tj. da li kralj ima prava da ne odobri neke njene odluke, došla je s njim u sukob. To je široko odjeknulo u Parizu gde je vladala glad, a gde se znalo da dvor dovlači trupe spremajući kontrarevoluciju. Ujutro 5. oktobra mnoštvo naroda na čelu sa ženama kreće iz Pariza za Versaj gde idućeg dana primorava kralja da odobri deklaraciju i izglasane članove ustava i da se s porodi-

com preseli u Pariz. I ovom prilikom oficiri su bili neodlučni a trupe nepouzdanе. Dve nedelje kasnije i Narodna skupština se preselila u Pariz. Kralj i Skupština biće od sada pod neposrednom kontrolom pariskog naroda.

U Skupštini se sudara desnica i leвица boreći se za 500—600 neopredeljenih poslanika centra. Granice između staleža su sasvim rasplinite. Uticaj desnice je sve slabiji; mnogi njeni članovi neće više učestvovati u radu Skupštine, a vođe su se sklonile u inostranstvo, kada je propao njihov pokušaj da dignu unutrašnjost protiv Pariza. Između centra i levice teško je povući granicu. Pored Skupštine raste uticaj Jakobinskog kluba,¹⁴ naročito otkako je 1. aprila 1790. izabran za predsednika araski advokat Maksimiljen de Robespjer. Jakobinski klub je u to vreme bio predstavnik buržoazije. Iz Jakobinskog kluba izdvojio se radikalniji deo, Kordeljerska sekcija¹⁵ pod vođstvom Žorž Žaka Dantona. Tu su se isticali novinar Kamij Demulen i lekar Žan Pol Mara. Uticaj kordiljeraca nije se širio daleko van Pariza.

Lafajet, jedan od najuticajnijih ljudi Pariza toga vremena, branio je buržoaziju od napada zdesna i leva, od aristokrata i naroda. Nastojao je da uveri kralja o potrebi da se iskreno izmiri sa revolucijom i da prekine saradnju sa emigrantima i pristalicama starog režima. On ga je uveravao da će *kraljevska demokratija* (ustavna monarhija) učvrstiti njegovu vlast. Luj XVI je na izgled to prihvatio, ali se ničeg nije odrekao. Sugestije grofa Miraboa, talentovanog ali beskrupuloznog poslanika trećeg staleža sa velikim uticajem u Skupštini, imale su u suštini isti smisao, ali kralj ni njega nije slušao iako ga je bogato plaćao kao svog agenta. Braneći tvrdoglavo

¹⁴ Obrazovan od ranijeg Bretonskog kluba koji se posle preseljenja u Pariz nazvao Društvom prijatelja ustava. Zasedao je u starom manastiru jakobinaca pa je po tome nazvan. Njegovi članovi su mogli biti svi građani. Jakobinski klubovi obrazovani su i u unutrašnjosti. Krajem 1790. bilo ih je 300 sa oko 300 000 članova.

¹⁵ Nazvana tako jer je zasedala u franciskanskom manastiru *Cordeliers*.

svoja tobože božanska prava, ići će uporno putem izdaje nacije. Na otpor ga podstiče njegova žena Marija Antaneta, ohola kći Marije Terezije i sestra cara Leopolda II, nepomirljivog protivnika revolucije.

U međuvremenu je Narodna skupština izgrađivala vlast pobedničke buržoazije. Ustav je na čelu države zadržao kralja, ali mu je prava sasvim skućio. On je imenovao ministre — šestoricu kojima je poverena sva centralna uprava — ali su oni podvrgnuti kontroli Skupštine i vrlo strogoj sudskoj odgovornosti. Bez potpisa svojih ministara kralj nije mogao ništa učiniti. On je imenovao visoke državne činovnike, ali samo polovinu divizijskih i brigadnih generala, trećinu pukovnika, šestinu poručnika. Imao je pravo veta, ali samo na određena pitanja. Kraljeva garda nije mogla imati više od 1200 pešaka i 600 konjanika, a morala je da položi građansku zakletvu. Ustav je ukinuo povlastice porekla (plemića), ali je poštovao i utvrdio one koje su bile zasnovane na bogatstvu. U pogledu biračkog prava građane je podelio na pasivne i aktivne: samo su aktivni imali pravo glasa; njih je 1791. bilo samo 4 298 360. Francuska je podeljena na 83 okruga koji su imali toliku autonomiju da su predstavljali male republike. Velika prava dobile su i gradske opštine. Sudstvo je reorganizovano i liberalizovano. Skupština je za sebe zadržala pravo upotrebe vojske u zemlji, određivanje plate, regrutovanje domorodaca, vrbovanje stranaca i vojnokrivično pravosuđe. Rešeno je da se pukovi popunjavaju dobrovoljcima. Vojničke plate su povećane, a svaki vojnik mogao je postati oficir. Pored redovne vojske zadržana je Nacionalna garda koja je birala svoje oficire; u nju su mogli stupiti samo aktivni građani. Od velikog značaja bilo je mnoštvo drugih odluka koje je Skupština donela u to vreme: uvedene su jedinstvene mere na bazi metričkog sistema, a ukinuto mučenje u sudskom postupku, cenzura, plemstvo, titule, grbovi, livreje, majorat (pravo prvorođenog).

U suštini Skupština je dovela na vlast buržoaziju, novu vladajuću klasu. Le Šapeljeovim zakonom od 14. juna 1791, nazvanim po renskom advokatu, svojim čla-

nom predlagačem, ona je proglasila svako radničko udruživanje atentatom na slobodu i na Deklaraciju čovekovih prava. Ali je u tako federalistički organizovanoj državi bilo mnogo mogućnosti za rušenje poretka. Jakobinci će se dve godine kasnije morati da vrate centralizovanoj državi. Jedini je Mara razumeo od prvog dana da se mora organizovati revolucionarna vlast u obliku diktature.

Revolucija je sasvim iscrpila državne finansije. Stari porezi su ukinuti, a novi su se teško ubirali. U poredo, državni izdaci su povećani. Državni dug se popeo na preko 4 milijarde livara. Jedini izlaz bio je — posegnuti za ogromnim crkvenim bogatstvom. Začudo, predlog je potekao od biskupa Talran-Perigora, čoveka koji će postati čuven po svojoj beskrupuloznosti. Uzalud su drugi biskupi nudili 400 miliona zajma državi. Skupština je 2. decembra izglasala zakon da se posedi crkve stavljaju na raspolaganje naciji. Oni su predstavljali vrednost od 3 milijarde livara, samo ih je teško bilo unovčiti. U početku je rešeno da se proda samo deo dobara, za svega 400 miliona, pa je toliko odštampano asignata (doznaka). Ali se ona nisu mogla unovčiti jer su crkvenim dobrima još uvek upravljali sveštenici, a bila su opterećena i drugim potraživanjima. Stoga je Skupština oslobodila ta dobra svake druge obaveze. Kasnije je rešeno da se i državni dugovi i crkvena dobra isplate u asignatima po nominalnoj vrednosti i da se njihova ukupna vrednost povisi na 1200 miliona. Dolazile su zatim nove emisije: 30. aprila 1792. bilo je u opticaju 1700 miliona asignata. Već tada pala je njihova vrednost u Francuskoj za 25 do 30%, a u inostranstvu za 50 do 60%. Kupac ovih nacionalizovanih dobara je zarađivao na razlici između nominalne i stvarne vrednosti. Gradska buržoazija kupila je najveći deo zemlje koja je prodavana na licitaciji. I među seljacima bilo je dosta sitnih kupaca, dovoljno da se jače vežu za stvar revolucije. Kao političko oružje asignati su ubrzali prodaju crkvenih dobara i učinili je neopozivom, ali su izazvali inflaciju i skupoću koje će doprineti padu bogate buržoazije.

Reforma države povlačila je za sobom i reformu crkve. Otkako su crkvena dobra nacionalizovana, sveštenici i crkvene ustanove pali su na teret države. Iz finansijskih razloga je bilo potrebno da se smanji broj jednih i drugih. Zatvoreni su mnogi manastiri i ukinute mnoge biskupije i parohije. Ukinut je doprinos koji je dotle plaćan papi. Do tada je katolička crkva bila država u državi. Narodna skupština je 12. jula 1790. izglasala Građanski ustav crkve (*La constitution civile*) kojim je trebalo izvući sveštenike ispod uticaja pape i potčiniti ih nacionalnim zakonima. Omrznuti konkordat od 1515. god. je ukinut. Sveštenici su imali da polože zakletvu na vernost naciji. Ali vera nije ni u čemu taknuta. Ipak, pod uticajem pape i reakcije, velika većina biskupa i polovina paroha odbiše zakletvu. Papa je, dakle, uspeo da stvori rascep u francuskom narodu na veliku radost aristokrata. Nepokorni sveštenici postaće aktivna protivrevolucionarna sila. Od tog vremena crkva je otvoreno i nepovratno prešla u tabor kontrarevolucije. Bio je to prvi ozbiljan otpor revoluciji koji ona nikad neće sasvim savladati.

Revolucija je iz osnova potresla vojsku. Stari general Kelerman rekao je čak da je revolucija bila mogućna samo zahvaljući linijskoj (regularnoj) armiji, čime je hteo reći da ju je armija mogla ugušiti, ali nije htela. Zapravo, to nisu hteli vojnici. Od maja 1789. u armiji se množe pobune protiv oficira. Narodna skupština je neodlučna. Uviđa da je armiji potrebna disciplina, ali oseća da protiv vojnika zahvaćenih revolucijom ne može preduzeti nikakve sankcije. Robespjer i drugi uočavaju da u armiji ne može biti discipline dok u njoj dominira stari (plemički) oficirski kadar. Na prvoj godišnjici zauzeća Bastilje, na proslavi Narodne konfederacije (*Fédération Nationale*) 14. jula 1790. pozvani su i delegati pukova. Posle toga antagonizam između oficira i vojnika postao je još veći. Pobunu trupa u Nansiju ugušio je general Buje, komandant Meca po nalogu Narodne skupštine, koja je prihvatila Lafajetov predlog, ali toliko surovo da je izazvao negodovanje njenih članova. Primer

Nansija nije zaustavio proces raspadanja kraljevske armije.

Luj XVI prelazi sada aktivno na stranu kontrarevolucije. Ovlašćuje Breteja i druge da u njegovo ime pregovaraju sa stranim vladaocima radi ponovnog uspostavljanja apsolutne vlasti. On, doduše, ne odobrava pojedinačne ustanke koje iz inostranstva izazivaju njegov brat grof od Artoa i emigranti, smatrajući da su prerani i osuđeni na neuspeh. On veruje naivno da će se uspeh postići bez rata, zajedničkim demaršom evropskih monarha uz odgovarajuće vojne demonstracije. Da bi dobio slobodne ruke Luj je rešio da prebегne Bujeovim trupama u Monmedi, kako bi došao lično u bolju vezu s vojskom svog šuraka, cara Leopolda.

Uporedo, javno mnjenje Francuske, pre svega Pariza, ide sve više ulevo. Pariski rejoni — sada ih ima 48 umesto ranijih 60 — su vrlo aktivni. Vrše pritisak na Komunu i Narodnu skupštinu. Demokrati budno paze na kralja i njegovu porodicu kao „taoce revolucije”. Maraove novine *Narodni prijatelj (L'ami du peuple)* već decembra 1790. upozoravaju na mogućnost kraljevog bekstva. Kordezerski klub i njegovi rejonski ogranci napadaju Lafajeta, nepokorne sveštenike i dvor. Luj XVI i Marija Antoaneta, politički aktivnija od njega, ne shvataju da sve snažniji demokratski pokret smanjuje izgledu na uspeh kontrarevolucije.

Kralj sa užom porodicom pred ponoć 20. juna 1791. napušta tajno dvorac Tiljerije i kreće ka istoku. U isto vreme njegov brat, grof od Provanse, beži prema severu, u Beligiju. No, dok je ovaj tamo i stigao, kralja su prepoznali na putu i vratili u Pariz. Trupe koje je Buje uputio u susret kralju pridružile su se narodu. Na povratku kraljeve kočije prolazile su kroz špalir pretećeg naroda. Proglas koji je kralj izdao pri polasku, u kome je osudio delo Narodne skupštine i pozvao u pomoć svoje pristalice, imao je suprotno dejstvo: digao je svu Francusku u revolucionarnom jedinstvu. Cela Francuska je vergvala, ne bez razloga, da je kraljevo bekstvo uвод u rat sa stranim silama.

Na kraljev proglas odgovorila je Narodna skupština proglašivši se Ustavotvornom skupštinom (*Assemblée constituante*), ime koje je označavalo da njenim odlukama nije bila više potrebna kraljeva saglasnost. Jakobinski klub se izjasnio za ukidanje monarhije, a narod u Parizu takođe je bio nastrojen izrazito republikanski. Ali su buržoaske vođe Skupštine odlučile da Luja ostave na prestolu. Prihvativši fikciju, u koju niko nije verovao, da je kralj bio žrtva otmice koju je organizovao Buje, oni su ga samo suspendovali do donošenja ustava. Protest naroda na Marsovom polju 17. jula ugušio je Lafajet u krvi. Pod njegovim uticajem u to vreme konzervativni članovi Jakobinskog kluba obrazovali su poseban klub zadržavši stari naziv Društvo prijatelja ustava, ali su nazvani fejcancima¹⁶. Uopšte, u okviru vladajuće buržoazije jača reakcija. Posle krvoprolića na Marsovom polju republikanski listovi su zabranjeni, a mnogi republikanci uhapšeni. Luj se zakleo na ustav 14. septembra. Ustavotvorna skupština je završila rad 30. septembra. Po sopstvenoj odluci, na predlog Robespjera, nijedan njen član neće se moći kandidovati za Zakonodavnu skupštinu (*Assemblée législative*) koja će se sada birati. Opšta amnestija oslobodila je zatvora aristokrate i republikance. Buržoazija je verovala da je revolucija završena.

Od pada Bastilje, revolucija je izvojevala ustavnu monarhiju, jednakost pred zakonom, ukinula privilegije dva prva staleža, a na vlast je dovela buržoaziju. Reorganizacijom vlasti ona je otvorila široko polje svojoj trgovačkoj i industrijskoj preduzimljivosti. Sekularizacijom crkvenih dobara stvoreno je mnoštvo zemljoposjednika. No, krupna buržoazija, koja se izdigla na vlast samo revolucionarnošću narodnih masa, ustavom od 1791. ozakonila je političko besrpavlje siromašnog dela naroda. Na selu još nije potpuno iskorenila feudalizam. Objavljeno je da je revolucija završena, a narod koji u suštini nije dobio ništa, oseća da za njega nije još ni počela. Pod uticajem revolucionarnih klubova i napredne štampe, narodne

¹⁶ Po cistercitskom manastiru *Feuillants*.

mase grada, u kojima se formira klasna svest, i sela, koje se bore za ukidanje poslednjih ostataka feudalnih davanja, daće revoluciji nov podstrek.

2. EVROPA PREMA REVOLUCIJI

Vrlo rano su neki članovi Narodne skuptšine izražavali bojazan da će se reakcionarna Evropa okrenuti protiv revolucije. Tada, to su bila još neosnovana strahovanja. Nije bilo jedinstvene Evrope da bi jedinstveno mogla dejstvovati. Već više stotina godina evropske države vode međusobno bespoštednu borbu da bi se što više proširile, bez obzira na zajedničku veru, na rodbinske veze i monarhijsku solidarnost, uprkos najsvečanijim savezima i prijateljstvima. Državni interes (*raison d'état*), što znači interes dinastije i vrhova oko nje, bio je iznad svega. Protestantaska Pruska (Fridrih II) pravoslavna Rusija (Katarina II) i katolička Austrija (Marija Terezija) izvršili su 1772. prvu podelu katoličke Poljske. Prvo dvoje važili su kao prosveteni vladavci — filozofi, a treća je nosila titulu apostolske carice. U vreme kada su se u Versaju sastali Državni staleži, Rusija i Austrija bile su u ratu s Turskom, prva još i sa Švedskom. Zbog pretećeg držanja Pruske koja je sa Velikom Britanijom podržavala Tursku, Austrija je u leto 1790. prikupila 150 000 ljudi u Češkoj, Moravskoj i zapadnoj Galiciji.

Evropske sile su, dakle, bile zaokupljene na drugoj strani. U početku ih revolucija nije uznemirila. Ne slu-teći kakvu će ekspanzivnu silu ona razviti, evropski monarsi se raduju slabljenju Francuske koju su mrzeli isto toliko koliko su je se i bojali. Načelni stav revolucionara iz 1789, protivnika svake zavojevačke politike, bila je garantija za njihove zapadne granice. Istina, narodi Evrope su oduševljeno pozdravili pad Bastilje. U Nemačkoj je na mnogo mesta dolazilo do pobuna seljaka, ali za sada to nije uznemiravalo kabinete. U njima preovladava uverenje da je Francuska bespomoćna. Evropske vlade jače je potresao belgijski ustanak, kada su 20. oktobra 1789.

Brabant i Lijež ustali protiv austrijske vladavine. Uticaj francuske revolucije je ovde neosporan, ali Francuska nije pomagala ovaj pokret. Kada su se poslanici ustaničke Belgije pojavili pred Narodnom skupštinom, na energičan zahtev Miraboa, ona im je odbila svaku podršku. U odnosu na francusku revoluciju, belgijski ustanak je reakcionaran, jer je branio srednjovekovne ustanove protiv centralističkih reformi cara Josipa II. Belgijske ustanike su tajno pomagale Velika Britanija, Pruska i Holandija. Tek kada je Leopold pripretilo britanskoj vladi da će Belgiju radije predati Francuskoj nego što će joj priznati nezavisnost, Velika Britanija je izvršila pritisak na Prusku i Holandiju, zahtevajući da se dezinteresuju za sudbinu Belgijanaca. Kongres evropskih monarha u Rajhenbahu, jula 1790, rešio je dva teška problema koja su razdvajala evropske sile: Austrija je nagovorena na politiku čuvanja Turske, što je kasnije dovelo do Svištovskog mira (4. avgusta 1791), ali je zauzvrat dobila slobodne ruke u Belgiji gde je krajem 1790. ugušila ustanak. U Rajhenbahu su britanski, austrijski i holandski predstavnici ukazivali Pruskoj da bi se zajedničkom akcijom evropskih monarhija mogla proširiti na račun Francuske. U isto vreme Rusija se približila Švedskoj. Razmotren je desant 20 000 Rusa i Šveđana u Normandiji, ali je smrt švedskog kralja Gustava III, 29. marta 1792, prekinula te planove. Razjedinjena Evropa počela je, dakle, da se grupiše protiv revolucije. Ona se još nje ne plaši. Ideja o intervenciji protiv Francuske pojavljuje se kao diverzija kojom bi se rešili međusobni sporovi. Rusija nastoji da se u toj akciji angažuju Austrija i Pruska, kako bi ona bila slobodna da proguta ostatak Poljske i kako bi imala slobodnije ruke na evropskom severu i protiv Turske. Austrija i Pruska vide u intervencijama mogućnost da zadovolje svoje teritorijalne apetite, ali su nepoverljive prema Rusiji kojoj ne žele da prepuste sudbinu zemalja na svojim istočnim granicama.

Prilika za intervenciju bilo je dovoljno. Ukidanje feudalnih odnosa u Elzasu pogodilo je i nemačke prinčeve

koji su tamo imali svoje enklave¹⁷ što je povredilo odredbe Vestfalskog mira iz 1648. Narodna skupština odbila je 4. avgusta 1790. da učini izuzetak u njihovu korist, smatrajući da nije vezana obavezama Luja XIV. Kada se Španija, našavši se u sporu sa Velikom Britanijom, obratila za pomoć Francuskoj na bazi *porodičnog pakta* (burbonskog), Narodna skupština je to odbila, pa je, na predlog Robespjera, 22. maja 1790. izglasala odluku da se francuska nacija odriče osvajačkih ratova. No, uskoro je naišlo pitanje Avinjona koji je pripadao papi. Avinjonci proteraše papuskog legata i zatražiše ujedinjenje s Francuskom što je Narodna skupština prihvatila i 12. septembra 1790. izglasala aneksiju. Avinjon postade 84. departman Francuske.

Francuski emigranti, čiji se broj u međuvremenu naglo povećao, huškali su na rat. Vlade su ih u početku dobro primile, no ubrzo su im dosadili svojim političkim i finansijskim zahtevima. Narod su vređali bahatim aristokratskim držanjem i skandalizovali ga svojim frivolnim načinom života. Hvalili su se kako će se vratiti pobeonosno u zemlju da tamo uspostave apsolutnu vlast i unište revolucionare. Takvim stavovima oni su mnogo doprineli opredeljivanju narodnih masa zapadne Evrope za francusku revoluciju. Grof od Artoa, kraljev brat, prikazujući se u inostranstvu kao jedini predstavnik krune, zahtevao je od Evrope invaziju Francuske, mada je tada još francuski dvor tražio samo demonstracije. U tu svrhu su emigranti počeli da dižu vojsku. Grof od Provanse, drugi kraljev brat, proglasio se regentom i držao u Briselu čitav dvor. Bučno držanje emigranata vređalo je francuski narod i zbijalo ga još čvršće oko revolucije.

Rusija je gurala u rat Austriju i Prusku, ali je sama stajala po strani; poslala je jedino u Koblenc, glavni stan emigranata, svog poslanika, ali inače ih ničim nije pomagala. Ni Velika Britanija nije nameravala da se umeša. Leopold II bio je takođe protiv intervencije, ali je, da bi pomogao svoju sestru Mariju Antoanetu, 6. jula 1791.

¹⁷ Računa se da su nemački feudalci izgubili u Francuskoj oko 100 miliona livara rente.

uputio iz Padove poziv svim evropskim suverenima neka stvar francuskog kralja smatraju kao svoju a po potrebi neka intervenišu i oružjem. Ova pretnja izazvala je ogorčenje francuskog naroda. Još više će ga ogorčiti sastanak Leopolda i pruskog kralja Fridriha Vilhelma II u Pilnicu 25. avgusta 1791. na koji je došao i grof od Artoa sa predlogom da se napadne Francuska. Leopold i Fridrih Vilhelm su to energično odbili, ali su 27. avgusta izdali zajedničku dvosmislenu deklaraciju,¹⁸ u kojoj su izrazili svoj interes za francusku kraljevsku porodicu i pozvali i druge suverene na zajedničku akciju, ali su je uslovili saradnjom čitave Evrope, što ju je praktično isključivalo. Deklaracija je ipak u Parizu shvaćena kao pretnja ratom pa je mnogo uticala na držanje Zakonodavne skupštine, utoliko više što su je emigranti propratili svojim manifestom (Koblenski manifest) odvratne sadržine. Kada je Luj XVI prihvatio ustav, Leopold je smatrao da je intervencija izlišna, a njegov ministar Kaunic uputio je u tom smislu cirkular evropskim dvorovima 12. novembra 1791. Ipak je ratna opasnost bila realna. Od februara 1792. Austrija i Pruska su ozbiljno pregovarale o zajedničkom napadu na Francusku, a 3. aprila je vojvoda od Braunšvajga postavljen za zajedničkog komandanta. Španija i Sardinija (Pijemont) praktično su već bile pridobijene, a videli smo da su Rusija i Švedska pripremale desant. Smrt Leopolda II, 1. marta 1792, i dolazak na presto njegovog sina Franca II, uverenog apsolutiste i fanatičnog neprijatelja revolucije, pojačali su ratnu opasnost.

Zasedanje Zakonodavne skupštine otpočelo je 1. oktobra 1791. Njeni članovi su bili većinom mladi ljudi ispod 30 godina, mnogi ispod 26, gotovo svi bez imanja.¹⁹ Od njih se samo 136 pridružilo jakobincima i kordeljercima,

¹⁸ Integralni tekst v. Jomini, *Histoire critique...*, I str. 264—66. Paris, 1820.

¹⁹ Od 750 poslanika bilo je oko 400 advokata, 70 književnika, 10 ustavnih biskupa, 4 brigadna generala (*maréchaux de camp*), 3 pukovnika, 30 oficira drugih činova, nekoliko naučnika, 15 nižih službenika, 28 lekara, vrlo malo posjednika, trgovaca i zemljoradnika. Izračunato je da svi zajedno nisu imali punih 300 000 livara rente godišnje od nepokretnog imanja.

Sk. 1 — Evropa 1789.

264 se upisalo kod fejanaca, a ostali, nezavisni, obrazovali su centar, ali su bili iskreno privrženi revoluciji. Fejanci su bili podeljeni na dva tabora: jedni su radili po programu trijumvirata²⁰ koji je branio ustav i monarhiju u Ustavotvornoj skupštini, obećavajući kralju reakcionarne promene, drugi su bili pod uticajem Lafajeta koji se držao Deklaracije prava, a nije ni imao ličnih interesa da jača kraljevsku vlast. Zbog svojih unutrašnjih razmirica fejanci izgubiše parisku opštinu: posle Bajiove ostavke izabran je 16. novembra 1791. jakobinac Peison protiv Lafajeta koji se prethodno odrekao komande nad Nacionalnom gardom.

Jakobinci su smelo razvijali politiku narodne akcije protiv svih neprijatelja revolucije. Kao predstavnici srednje buržoazije koja je kupovala nacionalizovana (sekularizovana) dobra, nastojali su da poprave ekonomsko stanje u zemlji i da stanu na put socijalnoj krizi koja se pogoršavala. U toku jeseni i zime u gradovima i selima zbog skupoće i nestašice nizali su se nemiri. Aristokrati i nepokorni sveštenici su bili aktivniji no ikad ranije. U Vandej i u drugim krajevima dizali su bune. Emigracija se pojačala, naročito iz vojske. Da bi sprečila pljačku i paljevinu dobara emigranata, Zakonodavna skupština ih je stavila pod sekvestar 29. marta 1792.

I u Francuskoj je bilo mnogo elemenata koji su gurali u rat. Skupštinska levica, desnica i dvor podjednako su želeli rat. Vođe levice, Briso i markiz Kondorse tražili su energične mere protiv neprijatelja revolucije spolja i unutra, da bi se jednom sredile prilike i oživela trgovina. Oni su verovali da će ratom učvrstiti svoju vlast na štetu desnih. Takva politika je naročito odgovarala žirondincima,²¹ najistaknutijoj jakobinskoj grupi, predstavnicima krupnih trgovaca iz Bordoa. Fejanci oko Lafajeta bili su za rat verujući da će u njemu doći do komandnih položaja i da će oslonjeni na svoje vojnike nametnuti svoju volju kralju, jakobincima i Skupštini. Grof Narbon, njihov čovek, staraće se da kao ministar

²⁰ Adrijen di Por, Aleksandar Lame i Barnav.

²¹ Poslanici iz okruga Žironde (Bordo).

rata sprovede njihovu politiku. Žirondinci i fejanci traže rat iz suprotnih razloga, ali su bili jednako uporni i jednodušni u tome da ga izazovu. Luj XVI, čim je ponovo osigurao svoju krunu, navaljivao je na Leopolda da ostvari svoje pretnje iz Padove i Pilnica, ali Leopold nije još bio za rat. Luj se 14. decembra pojavio u Skupštini i saopštio joj da je trirskom izbornom knezu pod pretnjom rata dao rok do 15. januara 1792. da otera emigrante sa svoje teritorije. Skupština je saopštenje oduševljeno prihvatila. No, čim se Luj vratio u dvor tražio je tajno od Leopolda II da trirski izborni knez ne prihvati taj njegov zahtev. Ali već 6. januara nadbiskup je dao tražene garantije, mada je 21. decembra 1791. austrijski maršal Bender izjavio da je ovlašćen da stupi u akciju ako Trir bude napadnut. Na to je Skupština ovlasila kralja da uputi Austriji preteću notu, na koju je ova odgovorila 17. februara 1792. optužbom da jakobinci hoće rat. U međuvremenu, 7. februara, Austrija i Pruska sklopile su ugovor o prijateljstvu i odbrani i stavile u pripravnost svoje trupe. Briso je 10. marta predložio i sproveo da se miroljubivi ministar spoljnih poslova Lesar optuži za veleizdaju. Ostali ministri fejanci su podneli ostavke. Novo ministarstvo sastavljeno je 27. marta pretežno od žirondinaca. Portfelj spoljnih poslova dobio je Dimurje. On je 17. i 27. marta zatražio od Austrije da raskine ugovore uperene protiv Francuske i da do 15. aprila povuče svoje trupe. Austrija je odgovorila tražeći da se ukinu sve mere francuske vlade koje ugrožavaju mir i naknadu za razvlašćene prinčeve u Elzasu i papu u Avinjonu. Na to je Luj XVI 20. aprila predložio Skupštini da objavi rat „kralju Madžarske i Češke“, dakle, ne caru ni Carstvu, što je ona prihvatila gotovo jednoglasno. Samo 7 glasova bilo je protiv. U Jakobinskom klubu mir je branila mala grupa oko Robespjera: Bijo-Varen, Demulen, Mara, Santer, obrazovani pivar nazvan *otac predgrađa* gde je imao velikog uticaja, i Fransoa Antoan. Začuđavajućom pronicljivošću Robespjer je ukazivao na otpor evropskih naroda protiv „naoružanih misionara“

i da će rat u Francuskoj dovesti neminovno do diktature.²²

Objava rata Austriji povlačila je automatski i neprijateljstvo Pruske, po sili njihovog saveza od 7. februara, ali je ministar spoljnih poslova, sada De Šanbona, dugo oklevao da zarati s njom. Tek kada su zapaženi pokreti pruskih trupa prema Rajni naterala ga je na to Skupština, 6. jula 1792.

3. VOJSKE ZARACENIH DRŽAVA²³

FRANCUSKA VOJSKA

Francuska nije bila spremna za rat. Ministri rata — izmenilo ih se 6 za poslednjih šest meseci, usred stalnih sukoba između izvršne vlasti i Skupštine, a pod pritiskom partija, bili su isto toliko nemoćni koliko i nestabilni. Linijska armija (*armée de ligne*), koju je reorganizovala Ustavotvorna skupština, popunjavala se još uvek najamnicima (dobrovoljcima). U mirno doba trebalo je po formaciji da ima 150 000 ljudi, od čega 110 000 pešaka, 30 000 konjanika i 10 000 artiljeraca. Imala je 104 pešadijska puka od po dva bataljona, sa formacijskim brojnim stanjem od 1029 ljudi.²⁴ Među njima je bilo još stranih pukova, koji su bili ostatak starog režima.²⁵ Bilo je i 14 bataljona lake pešadije od po 8 četa. Konjicu je obrazovalo 62 puka: 2 karabinijerska,

²² Stav revolucionara prema ratu vidi se iz uzvika Merlena od Tionvila posle završenog glasanja: *treba objaviti rat kraljevima, a mir narodima*.

²³ Organizaciju i formaciju glavnih armija predrevolucionarnog perioda, ratovodstvo, strategiju, operatiku, taktiku i fortifikaciju tog vremena dao sam u *Vojnoj istoriji* (str. 667—712). Ovdje ću dati samo bitne promene, pre svega u francuskoj vojsci, izazvane revolucijom, a zatim angažovane snage i njihov početni — *ordre de bataille* — (organizacija, formacija, komandovanje, efektivni).

²⁴ Bataljoni, jačine po 504 čoveka, imali su 8 fizilirskih i jednu grenadirsku četu.

²⁵ Poslednji će se rasformirati 20. avgusta 1792.

24 linijska, 18 dragunskih, 12 lovačkih i 6 husarskih.²⁶ Artiljerija — 7 pukova, 6 minerskih i 10 radničkih četa po 50 ljudi. Od revolucije, a na inicijativu Lafajeta, razvijena je konjička artiljerija koje ranije nije bilo u Francuskoj. Inženjerija je imala samo oficire, u svemu 334. Ranije policijske snage (*Maréchaussée*), zamenjene su Nacionalnom žandarmerijom koja je obrazovala 30 diviziona.

Popuna starešinskog kadra bila je najrevolucionarnija mera dotle uvedena u linijsku armiju. Podoficire je postavljao pukovnik birajući ih sa liste koju su sastavljali podoficiri puka. Svako četvrto potporučničko mesto pripadalo je podoficirima, a popunjavalo se izborom ili po starešinstvu. Trećina potpukovničkih i pukovničkih mesta, a polovina general-majora (*marechaux de camp*) i general-lajtnanta (*lieutenant généraux*) popunjavana je izborom. Bilo je 60 general-majora, 34 general-potpukovnika i 4 generala armije. Generala je bilo znatno više ali su mnogi odbijeni. Generalštab (*Etat-major*) imao je 30 generalnih ađutanata (*adjudants-généraux*), od kojih 17 pukovnika i 13 potpukovnika, i 137 ađutanata (*aides de camp*), od kojih 4 pukovnika, 4 potpukovnika i 129 kapetana. Maršala Francuske nije bilo. Njih je mogao imenovati samo kralj i to najviše šest. Linijskim pukovima nedostajao je zbog emigracije znatan broj oficira.

Revolucionarnu armiju činili su nacionalni dobrovoljci (*volontaires nationaux*). Oni su zamišljeni kao protivteg linijskoj (regularnoj) armiji — nepouzdanjoj, potencijalno kontrarevolucionarnoj, s obzirom na poreklo, vaspitanje i na političku nastrojenost komandnog kadra, — ali je trebalo da je u ratu i podrže. Ustavotvorna skupština rešila je da se podignu 169 bataljona,²⁷ ukupno 101.000 ljudi. Pomoćnika komandanta, oficire četa i

²⁶ Karabinijerski, lovački i husarski pukovi imali su četiri eskadrona, ukupno 580 ljudi, a ostala 3 eskadrona — 439 ljudi. Svaki eskadron imao je po dve čete.

²⁷ Formirani u 9 četa kao i linijski bataljoni — svega 574 čoveka.

podoficire birali su vojnici većinom glasova. Bataljonima mogla su se pridati dva oruđa. Vojnici su mogli napustiti službu posle svakog pohoda, upravo 1. decembra svake godine ako su dva meseca ranije obavestili o tome svoga kapetana. Mogli su odsustvovati kada su to zahtevali njihovi hitni poslovi. Mogli su stasom biti manji od vojnika linijske armije. Vojnici su primali 15, kapetani 75, a potpukovnici 90 sua.²⁸

Posle kraljevog pokušaja bekstva linijska armija je dobila nalog da se popuni do ratne formacije i da bataljoni budu jaki 750, a eskadroni 170 ljudi. Da je to postignuto, a brojno stanje dobrovoljačkih bataljona dovedeno do formacijskog sastava, raspolagalo bi se sa 300 000 ljudi, što regularnih trupa, što dobrovoljaca. Ali na dan objave rata, od Denkerka do Bazela, bilo je u svemu 82 000 ljudi: 24 000 u Flandriji, 19 000 oko Sedana, 17 000 kod Meca i 22 000 na Rajni. Linijske trupe bile su daleko ispod formacijskog stanja. Pešadijski pukovi poslali su na granicu samo po jedan bataljon, a ni ovi nisu imali predviđenih 750 ljudi, tada, pa ni kasnije; drugi bataljoni su ostali u pozadini radi regrutovanja, obuke i kao posade tvrđava. Slično je bilo i u konjici; od 3 eskadrona dva su otišla na granicu. Da bi se linijska armija popunila, formirani su regrutni depoi u Valansjenu, Strazburu, Mecu i Nimu, ali se javilo malo ljudi. Oni koji su hteli da stupe u vojsku odlazili su radije u nacionalne bataljone gde je služba bila lakša. Zakonodavna skupština uporno je odbijala da se nacionalni dobrovoljci ili *vojnici slobode*, kako ih je nazivala, prebace u linijsku armiju, smatrajući da trupe podignute brigom opština i civilne administracije treba da zadrže građanski karakter koji isključuje militarističke predrasude, da vojna disciplina linijske armije ne bi ugušila njihov elan, a slepa poslušnost učinila ih oruđem njihovih komandanata i pristalica kralja. Skupština se nije htela lišiti svoje revolucionarne oružane snage. Preduzela je druge mere manjeg zamaha i efikasnosti, pa je 17. jula stavila u

²⁸ Sou je bio 20. deo livre.

dužnost departmanima da regrutuju 50 000 za regularnu armiju, ali je efekat bio sasvim slab.

Da bi se vojna snaga Francuske pojačala ostalo je samo da se poveća broj nacionalnih dobrovoljaca. Od 169 bataljona, koliko je dekretovala Ustavotvorna skupština, do objave rata formirano je samo 83, a i njima je mnogo šta nedostajalo. Zakonodavna skupština naredila je 5. maja 1792. da se, pored ranije predviđenih, podignu još 45 bataljona što se ispreplelo sa radom na formiranju preostalih 86 bataljona iz 1791. i uzajamno ometalo. Entuzijazam nacije se donekle bio i ohladio. Da bi ga ponovo rasplamsala, Zakonodavna skupština je objavila da je domovina u opasnosti. Preduzela je i niz drugih mera: 19. jula naredila je formiranje još 42 bataljona nacionalnih dobrovoljaca da bi obrazovali rezervni korpus između granice i Pariza; donju granicu vojne službe smanjila je sa 18 na 16 godina; ovlasila je formiranje 54 *slobodne čete (compagnies franches)* od po 200 ljudi i legije stranih patriota koji su emigrirali u Francusku; dekretovala je formiranje četa *nacionalnih dobrovoljaca lovaca (chasseurs volontaires nationaux)*²⁹ i legija koje su nazvane po armijama i njihovim komandantima;³⁰ obećala je nagradu svim dezerterima iz neprijateljskih vojski i pozvala ih da stupe u francusku vojsku, da se bore za stvar naroda i slobode; obrazovala je logor od 20 000 ljudi nazvanih *fédérés*,³¹ jer su 14. jula bili položili građansku zakletvu federacije (jedinstvo nacije); najzad, odredila je da se polovina grenadira i lovaca prebace u linijske pukove. Trebalo je i naoružati tu masu ljudi. Puške su kupovane na sve strane, podignuta je nova manufaktura u Mulenu, a radnici državnih fabrika u Mobežu, Šarlevilu, Sent Etjenu i Tilu podsticani su premijama na veću produktivnost. Sve to nije bilo dovoljno. Na predlog Lazara Karnoa Skupština je odlučila da opštine izrade

²⁹ Namenjene malom ratu.

³⁰ Na primer *Légion du Nord*, *Légion du Centre* ili *de Kellermann*.

³¹ Svaki kanton (deo sreza — *arrondissement*) morao je dati po 5 naoružanih ljudi.

300 000 kopalja (*piques*) i da ovim oružjem slobode naoruža građane koji nemaju puške.

Od svih ovih formacija, 10. avgusta 1792. na granici će biti 50 bataljona dobrovoljaca iz 1791. nekoliko *slobodnih četa* i Belgijska legija slabih efektiva. Granične tvrđave su bile u bednom stanju. Računalo se da će granica prsnuti na prvi udar. Ali je bilo i vrlo ohrabrujućih znakova. Otpočeo je bio proces integracije linijske i dobrovoljačke armije. Razlike između njih biće sve manje. Svađe izazvane različitim poreklom i uniformom ne staće pred neprijateljem.

AUSTRIJSKA VOJSKA

U Austriji³² srednjevekovni haos uprave se najduže zadržao. Kad je Marija Terezija stupila na presto (1740) nije bilo jedinstvene centralne uprave čak ni za one zemlje koje su vekovima delile istu sudbinu. Nigde se državna administracija nije jasno odvajala od staleških ustanova i kompetencija. Rascepanost državne uprave bila je neuporedivo veća nego u Francuskoj 1789. Marija Terezija i naročito njen sin Josip (1780—1790), sprovodeći dosledno apsolutizam, nastojali su da svojim heterogenim višenacionalnim posedima nametnu jedinstvenu upravu, pa čak i nemački službeni jezik. Tome su se uporno suprotstavili staleži braneći svoje osobenosti i feudalna prava. Od 1769. nizom dekreta ukinuto je kmetstvo u austrijskim naslednim zemljama, 1781. u zemljama

³² Pod pojmom Austrija treba podrazumeti: a) *austrijske nasledne zemlje*, upravo zemlje austrijskih vojvoda i nadvojvoda iz babenberske i habsburške kuće unutar nemačkog Rajha: nadvojvodstva Austrija (danas Gornja i Donja Austrija), Nutarnja Austrija (Štajerska, Kranjska, Koruška, Gorica, Trst, Austrijsko-slovenačko-primorje, austrijski deo Istre); Tirol (tada zvan Gornja Austrija) i Forarlberg; Prednja Austrija — mnogobrojni manji ili veći posedi u Švapskoj do Rajne; b) *zemlje češke krune* (Češka, Moravska i Šlezija); c) *Kraljevina Galicija i Lodomerija sa Bukovinom*; d) *zemlje ugarske krune* (Mađarska, Kraljevina Hrvatska i Slavonija, Veliko Vojvodstvo Transilvanija i Vojna krajina).

češke krune, a 1782. i u Galiciji, ali su se jaki feudalni ostaci svuda zadržali, mnogo jači nego u predrevolucionarnoj Francuskoj. Nasledivši svog brata, Leopold II je na navaljivanje staleža morao ukinuti mnoge Josipove zakone, naročito one koji su ograničavali staleške i feudalne privilegije, proširivali prava seljaka i građana, ili dekretovali versku toleranciju i jednakost.

Tajna dvorska kancelarija (punim nazivom *Geheime Haus—, Hof— und Staatskanzlei*) obavljala je spoljne poslove čitave monarhije, a ujedno je bila vrhovni administrativni organ Austrijske Nizozemske (Belgije) i Lombardije; Ujedinjena češko-austrijska dvorska kancelarija upravljala je austrijskim naslednim zemljama, zemljama češke krune, Galicijom i Bukovinom. Zemlje ugarske krune bile su administrativno podeljene na 4 dela: Mađarska, Hrvatska i Slavonija, Transilvanija i Vojna krajina. Kralj je bio ograničen feudalnim ustavom na koji se zakleo. Kraljevska ugarska kancelarija sa sedištem u Beču bila je na čelu izvršne vlasti. U političko-administrativnom pogledu delila se Mađarska na županije, privilegovane distrikte i slobodne gradove. Politička prava imalo je samo sveštenstvo, plemstvo i slobodni kraljevski gradovi; samo su oni činili naciju, sve ostalo bio je *misera contribuens plebs* (žalostan narod koji plaća porez). Privilegije plemstva bile se izvanredno velike. Njihovi podložnici bili su im potčinjeni na razne načine do potpunog kmetstva. U Hrvatskoj i Slavoniji na čelu uprave bio je ban „Dalmacije, Hrvatske i Slavonije”. Kao *supremus regni capitaneus* on je bio vrhovni komandant pučkog ustanka (insurekcije). Kraljevska ugarska kancelarija bila je vrhovna instanca i za Hrvatsku i Slavoniju, gde su vladale iste socijalne prilike kao u Mađarskoj, no njihov veliki deo pripadao je Vojnoj krajini³³ kojom je neposredno upravljao Dvorski ratni savet. Transilvanija, koju je Marija Terezija 1765. podigla na stepen velike kneževine, imala je veću autonomiju od Hrvatske. U njoj su politička prava imali samo Mađari, Sekleri i Sasi.

³³ Vidi *Vojna istorija*, str. 604.

Rumunima je ravnopravnost bila uskraćena. U delu gde su preovlašćivali Mađžari socijalne prilike bile su iste kao i u Mađžarskoj, Sekleri i Sasi su bili slobodniji.

Marija Terezija, vezana zakletvom i za mađžarski ustav, oprezno je sprovodila reforme. Josip II, koji se nije hteo da kruniše pa nije ni položio zakletvu, izazvao je svojim reformama veliko nezadovoljstvo, pre svega među plemstvom, pa je Leopold II morao mnoge novine da povuče. U početku njegove vladavine Srpski nacionalni kongres je zatražio da se poštuju privilegije koje je Leopold I (1655—1705) dao Srbima: sloboda veroispovesti, pravo sticanja nekretnina, slobodan izbor činovnika, pravo na sve službe, itd. Uprkos otporu Mađžara ustrojena je marta 1791. Ilirska dvorska kancelarija, ali je na njihov zahtev jula 1792. ukinuta, a njeni poslovi preneti na Mađžarsku dvorsku kancelariju, odnosno na Dvorski ratni savet.

Kada je na vlast došao Franc II u habsburškim zemljama je svuda preovladala reakcija.

Belgija ili Austrijska Nizozemska, kako se nazivala u XVIII v., obrazovala je posebnu državnu formaciju koja je sa ostalim delovima monarhije imala samo zajedničkog vladaoca. Na njenom čelu je bio generalni guverner, ali uprava nije bila jedinstvena. Zadržale su se heterogene srednjovekovne ustanove iz doba burgundske i španske vlasti.³⁴ Generalni guverner, redovno član ili bliži srodnik

³⁴ Uoči 1792. Austrijska Nizozemska je imala 10 pokrajina: 4 vojvodstva (Brabant, Limburg, Luksemburg i Geldern), 4 grofovije (Flandriju u dva dela, Eno i Namir) i 2 gospodstva (Malin i Turne). Svaka pokrajina je bila posebna država: imala je svoju administraciju, finansije, carine, staleže. Car nije bio kralj Belgije već vojvoda od Brabanta, grof od Enoa, itd. Nigde u Evropi nije sveštenstvo bilo toliko moćno i bogato. Lijež, crkvena kneževina u sastavu Carstva, pripadala je srezu Vestfranken. U njoj su progresivne ideje francuskih enciklopedista bile uzele maha.

Karlo VI i Marija Terezija poštovali su stare ustanove Belgije, ali Josip II (1780—1790) sprovodio je potrebne i dobre reforme — versku toleranciju, preobražaj sudstva — ali silom. To je dovelo do ustanka (1789—1790), pretežno delo klera koji je uspostavio teokratiju. U Francuskoj se ruše privilegije, a u Bel-

vladajuće habsburške kuće, bio je i vrhovni komandant svih trupa i ustanova u zemlji, čak i onda kada je to bila žena.

Posedi u Italiji bili su takođe samo u personalnoj uniji sa ostalim habsburškim zemljama. Na njihovom čelu se nalazio generalni guverner ili generalni kapetan pod kojim je bila i sva vojna sila. Josip II podelio je Lombardiju na 8 provincija.

Uoči rata 1792. finansije Austrije bile su u vrlo rđavom stanju, iscrpene prethodnim ratom s Turskom. Ni mirnodopske potrebe se nisu mogle podmirivati redovnim prihodima. Sa finansijskog gledišta to je bio najnepovoljniji trenutak za stupanje u rat.

Rasparčanost i izmešanost³⁵ poseda i kumulacija suvereniteta,³⁶ što se nije moglo ukinuti administrativnim reformama, pa nije nikako ni pokušano, dalo je povoda Dvorskom ratnom savetu³⁷ da proglasi konskripciju³⁸ nemogućnom. Ipak je razvoj išao u tom pravcu. Konskripcija je bila značajan elemenat u centralističkim nastojanjima bečkog dvora. Josip II ju je uveo 1781. u češkim,

giji ih restaurišu. Belgijski ustanak smatrao se u Francuskoj kao kontrarevolucija. Zato ga francuska Narodna skupština nije podržala. Belgijski demokrati traže, međutim, socijalne reforme, ustaju i na oružje, ali je ovaj pokret, inspirisan ciljevima francuske revolucije, ugušen. Zatim je nastao teror i inkvizicija. Kada su Austrijanci krajem 1790. ponovo ovladali Belgijom, uspostavili su stari poredak.

³⁵ Bilo je bezroj enklava tuđih suverena na austrijskim posedima, kao i mnoštvo austrijskih enklava na tuđim posedima.

³⁶ Bilo je delova koji su imali po sedam gospodara.

³⁷ Vidi *Vojna istorija*, str. 558.

³⁸ Pod konskripcijom treba podrazumeti pravo da politička vlast dodeljuje pukovima određen broj regruta. Tada su u Austriji regrutovani najviše kmetovi (seljaci, radnici); građani su bili gotovo sasvim oslobođeni. Vlasti su najčešće slale u vojsku neradnike i skitnice, ali i one koji im iz ma kog razloga nisu bili po volji. Oni su ostajali u vojsci tako reći čitav svoj vek, uz retke izuzetke. Smatralo se da vojnik tek u svojoj 40. godini ima dovoljno fizičke snage, iskustva i energije; u regrute računati su ljudi do 10 godina službe. Konskripcija je prethodan oblik vojne obaveze.

slovenačkim i delu nemačkih zemalja³⁹ podelivši ih u 37 rejona (*Konskriptions und Werbbezirke*), koji su konskripcijom i vrbovanjem⁴⁰ popunjavali 37 pešadijskih pukova.⁴¹ Nešto kasnije isti sistem uveden je u Galiciji i Bukovini ali, zbog nepouzdanosti, njihovi regruti nisu formirali nove pukove već su popunjavali prethodnih 37. Nastojanja Josipa II da jedinstveni sistem konskripcije proširi i na druge svoje zemlje nisu dala rezultate: u Tirolu i Forarlbergu je uveden, ali je 1790. povučen; u Mađarskoj i Transilvaniji se nije išlo mnogo dalje od popisa stanovništva izvršenog 1787.⁴²; u Lombardiji i Nizozemskoj nije došlo ni do popisa, a u Prednjoj Austriji konskripcija je uvedena 1789, ali nije došlo do upućivanja regruta. Jedino je u Vojnoj krajini postojala opšta vojna obaveza.

Konjica, artiljerija, tehničke trupe i komora (tren) popunjavali su se načelno iz pešadije. U pokrajinama gde je uvedena konskripcija popunjavana su i 24 konjička puka.

Vrhovna operativna i administrativna ustanova vojske bio je još uvek Dvorski ratni savet. Pored drugih ustanova njemu je bilo potčinjeno 12 generalkomandi.⁴³ Generalkomande su bile operativne, administrativne i sudske ustanove.

Generalitet je obuhvatao 1792: 13 feldmaršala, 18 generala artiljerije (*Feldzeugmeisters*), 13 generala konjice, 79 general-lajtnanta (podmaršala, *Feldmarschall-leutenants*) i 232 general-majora (*Generalfeldwachtmeisters*), ali u miru nisu bili svi u aktivnoj službi. U ratu su

³⁹ Češka, Moravska, Šlezija, Austrija (Gornja i Donja), Štajerska, Koruška, Kranjska, Gorica, Gradiška.

⁴⁰ Prema jednom propisu od 1785. trebalo je da budu 3 vrbovana prema 7 konskribiranih vojnika. Od 160 vojnika fizelirskih četa trebalo je da 100 budu iz zemlje a 60 iz inostranstva, čemu treba dodati u ratu još 40 iz zemlje pozvanih sa odsustva.

⁴¹ Ove zemlje su 1794. davale 40 000 obveznika.

⁴² Od 1790. do septembra 1794. Mađarska je dala 26 000 regruta, a od toga 21 000 vrbovanih.

⁴³ Beč, Grac, Prag, Brno, Lavov, Budim, Sibiju, Temišvar, Petrovaradin, Zagreb, Milano i Brisel.

generali jedne armije sa njihovim ađutantima obrazovali *Veliki generalštab*, a svi ostali organi štaba i pomoćnici *Mali generalštab* koji se brinuo o izvršenju (detaljima) marševanja i stanovanja. Glavni deo Malog generalštaba bio je Generalkvartirmajstorštab kome su bile potčinjene pozadinske ustanove, prištapske jedinice (*Stabstruppen*) i lovačke jedinice. Od 1763. postojala je takva stalna (centralna) ustanova i u mirno doba čija je glavna funkcija bila premeravanje.

Linijski pešadijski pukovi imali su tri bataljona, izuzev mađarskih koji su imali četiri. Načelno su dva bataljona odlazila na front, a jedan je služio kao dopunski, ali je bilo češće da su sva tri upotrebljena za operacije ili kao posada tvrđava, pa su u vrbujućim rejonima formirani rezervni divizionii za popunu. Kod mađarskih pukova tu je funkciju preuzeo četvrti bataljon. Ratno brojno stanje iznosilo je 4575 ljudi (kod mađarskih 5508), a razlika između mirnodopskog i ratnog iznosila je 1400 (1240) ljudi. Početkom 1792. pukovi su imali prosečno ispod 3000 ljudi. Granični pukovi imali su dva bataljona. Kada su odlazili u rat u svakom pukovskom okrugu formirana su dva divizionia za graničnu službu. Granični pukovi pretrpeli su teške gubitke u ratu sa Turskom, pa su za rat protiv Francuske mogli dati samo nekoliko kombinovanih bataljona. Svaki bataljon imao je dva topa trofuntovcia ili jedan šestofuntaš.

Konjica je ušla u rat sa 2 karabinijska, 9 kirasirskih, 6 dragunskih,⁴⁴ 7 lakih (*chevau-légers*), 9 husarskih i 1 ulanski puk. Kirasirski, dragunski i laki pukovi imali su po 3 divizionia od po 2 eskadrona. Karabinijski i ulanski puk imali su 4, husarski pukovi po 5 divizionia. Eskadroni prema vrstama imali su od 145 do 180 konjanika.

Pred rat bilo je nekoliko *frajkora* (*Freikorps*): Tirolski (2 bataljona, 958 ljudi); Dandinijev lovački kor (10 četa, 1440 ljudi); Le Lupov lovački kor (4 čete, 511 ljudi); O'Donelov (3 bataljona, 1300 ljudi); Degelmanov ulanski frajkor (1165 ljudi, 1175 konja). U toku rata

⁴⁴ Bez puka Vrhovne komande.

formiran je Limburgov dobrovoljački kor od jedne čete i srpski Mihaljevićev frajkor od 2 bataljona. Frajkori su bili namenjeni za mali rat. Druge lakše pešadije nije bilo otkako su sredinom XVIII v. formirani krajiški pukovi.

Poljski artiljerijski pukovi imali su 4 bataljona (18 četa), Bombardirski korpus — 4 čete, a Fizilirski bataljon — 8 četa. Pukovi i korpus davali su posluhu operativnoj artiljeriji. Njihova podela na bataljone i čete imala je samo administrativni i disciplinski karakter. Artiljerija je formirala taktička tela (baterije): na svake 2—3 konjičke brigade jednu bateriju od 4 topa šestofuntaša i 2-4 haubice po 7 funti; svaki pešadijski puk dobio je po jedan rezervni bataljon od 2 topa po 6 funti, 2 topa po 12 funti i 2 haubice po 7 funti; svaka armija je dobila tešku bateriju topova po 18 funti i haubice po 10 funti. Sve ovo formirano je tek na oglas mobilizacije.

Na osnovu sporazuma u Pilnicu austrijska vojska trebalo je da ima 300 000 ljudi: 57 linijskih i 17 graničnih pukova (svi operativni) i 3 garnizona puka — u svemu 240 000 ljudi; 3 poljska artiljerijska puka, Bombardirski korpus i Fizilirski bataljon — oko 15 000 ljudi; 34 konjička puka — 42 000—43 000 ljudi; 4 minerska, 3 saperske i 3 pontonirske čete — oko 1200 ljudi, i Bataljon šajkaša na donjoj Savi i Dunavu. Predviđena jačina nije dostignuta. Krajem januara 1792. u 182 bataljona i 114 grenadirskih četa (u neposrednom sastavu pukova) bilo je 175 295 ljudi, a u 250 eskadrona 49 985 ljudi. Austrijskim formacijama koje su pripadala operativnoj vojsci naređena je ratna pripravnost (*Kriegsbereitschaft*), tek po objavi rata, a zatim je mobilisano 26 bataljona, 34 eskadrona i odgovarajuća artiljerija da bi se Rajnska armija pojačala.⁴⁵

⁴⁵ Prvi mobilizacijski projekat izrađen je u Austriji 1782. za rat protiv Pruske. Da bi se mobilizacija saopštila generalkomandama trebalo je 16 dana. Da bi se krenulo s mirnodopskim efektivima, linijskim trupama od dobijenog naređenja bilo je potrebno 19, a krajiškim 31 dan. Ako je trebalo pozvati ljudstvo sa odsustva, a trupe opremiti svim ratnim materijalom, bilo je potrebno 48—90 dana.

PRUSKA VOJSKA

Vrhovni ratni savet (*Oberkriegskollegium*) koji je Fridrih Vilhelm II formirao 1787. proglasio je 12. februara 1792. da „niko koji uživa zaštitu države ne može izbeći dužnost da je brani”. Mada zvuči kao opšta vojna obaveza, ona to nije. Bilo je toliko izuzetaka vertikalno i horizontalno da je efekat bio slabiji nego konskripcije u Austriji. Ipak je povećan broj *kantonista* (domorodaca-obveznika) u odnosu na vrbovane strance.⁴⁶ Rok službe trajao je 20 godina, ali i posle toga retko ko je pušten. Osobenost pruske vojske bila je u tome što se polovina domorodaca nalazila stalno na odsustvu izuzev dva meseca godišnje, a što se u praksi svodilo na 6 nedelja. I pouzdani stranci puštani su na odsustvo. Inače Pruska ne bi mogla da izdržava svoju vojsku, nesrazmerno veliku prema broju svog stanovništva.

Vrhovna uprava (administracija) vojske bila je u rukama Vrhovnog vojnog saveta. Trupe su u miru bile potčinjene generalnim inspektorima rodova.⁴⁷ Osim Garde,⁴⁸ 1792. bilo je 53 pešadijska puka od po 4 bataljona,⁴⁹ 20 fizilirskih bataljona i 1 lovački puk.⁵⁰ Svaki bataljon linijskih pukova imao je 2 topa šestofuntaša, 1 haubicu od 7 funti i 2 dugačka topa po 3 funte. Pruska konjica imala je Gardijski puk (3 eskadrona), 12 kirasirskih (5), 10 dragunskih (5), 2 dragunska (10), 10 husarskih (10) i Korpus lovaca na konju (1 eskadron). Jačina eskadrona

⁴⁶ Bio je propisan tačan broj jednih i drugih za svaku osnovnu jedinicu:

pešadijska četa 93 domoroca, 76 stranaca,
konjički eskadron 96 domorodaca, 66 stranaca,
artiljerijska četa 153 domoroca, 52 stranca.

Ovaj odnos je bio znatno povoljniji nego u doba Fridriha II koji je išao naročito za tim da štedi domaće stanovništvo.

⁴⁷ Bilo je 9 pešadijskih, 6 konjičkih i 1 artiljerijska inspekcija.

⁴⁸ Garda je imala 4 bataljona od po 6 četa, od kojih je grenadirski bio samostalan (*Grenadiergarde*), a ostala 3 formirala su Gardijski puk.

⁴⁹ Jedan grenadirski, 2 musketirska i 1 dopunski. Jačina bataljona (i fizilirskih) — oko 700 ljudi.

⁵⁰ Laka pešadija.

bila je 150—170 ljudi. Pukovi od 10 eskadrona podeljeni su u dva bataljona radi lakšeg komandovanja.

Poljska artiljerija je imala u miru 4 puka od po 2 bataljona po 5 četa. Konjička artiljerija imala je 3 čete. U ratu svaka četa davala je poslugu za jednu rezervnu bateriju. Po jedna takva baterija dodeljivana je brigadama,⁵¹ a nekoliko njih obrazovalo je Armijsku rezervu.⁵² Bile su četiri minerske čete i jedna pontonirska. Trupe oblasti Ansbah-Bajrojt, koju je Pruska anektirala 1792., formirale su te godine po 1 bataljon husara i lovaca, a 1794. jedan pešadijski puk.

Uoči rata pruska vojska je imala 171 000 pušaka i 41 000 konjanika.

Mnogi su, i u Francuskoj, smatrali da je pruska vojska najsavršenija u Evropi, pre svega po preciznosti svojih manevara na egzercirištu i bojištu, ali i po postiguntim rezultatima u sedmogodišnjem ratu. Mirabo je govorio da je ona večni model svim ostalim vojskama. Na manevrima pred strancima linije od 20 bataljona znale su da podilaze za napad u savršenom redu da bi u roku od 10 minuta zauzele kosi borbeni poredak u odnosu na raniji front. Konjica je bila još bolja, po kvalitetu konja i obuci konjanika. Na manevrima kolona od 20 eskadrona znala se razviti za borbu (u liniji) za 54 sekunda.

Mnogi su prusku vojsku smatrali i nepobedivom, a i ona je u to bila uverena. Pruski oficiri, ponosni na svoje privilegije, uvereni da su prvi u državi posle kralja, gordi na pobedu nad Francuzima kod Rosbaha i nad Austrijancima kod Lojtena, verovali su da će rat protiv revolucionarne Francuske biti samo šetnja, komedija, da će sve biti gotovo do jeseni, da će pobeda nad buržujima, nad vojskom advokata, biti vrlo laka, neslavna. Ko god nije govorio o Francuzima sa najvećim prezirom smatran je prijateljem revolucije. Nikad se neprijatelj nije više potcenjivao.

⁵¹ Takve baterije su imale po 6 topova od 6 ili 12 funti i 2 haubice po 7 funti. Baterije konjičke artiljerije imale su 9 oruđa, topove po 6 funti, haubice po 7.

⁵² Haubice po 7 i 10 funti i 2 lake merzerske baterije.

Oholi pruski oficiri nisu uočavali nedostatke svoje armije. Artiljerija, koja je u bitkama bivala sve značajnija, u Pruskoj je ispod prosečnosti, daleko iza francuske. Artiljerijski oficiri, većinom građanskog porekla, za razliku od pešadijskih i konjičkih koji su bili isključivo plemići, malo su cenjeni. U ratu za bavarsko nasleđe (1778—1779) jedna pruska haubica nije mogla pogoditi selo koje je trebalo zapaliti, pa su to učinili husari! Isto toliko prezirane su slabe tehničke trupe. Vojna administracija je sasvim zanemarena. U tom ratu, posle 4 meseca priprema, pukovi nisu imali ni najpotrebnije. Intendantski organi su nemarni, a često i nepošteni. Ogromna komora, u kojoj je lični prtljag oficira zazuzimao veći deo, otežavala je pokrete trupa. Neko je izračunao da je pruska armija 1792. imala 700 pekara, 120 462 komordžije i 32 705 pralja! Sanitetska služba bila je očajna. Pruske vojne bolnice skandalizovale su očevice.

Vojnicima je sasvim nedostajalo moralnih pobuda. Slabo su hranjeni i odeveni (nisu imali šinjele), slabije su podnosili zamor i oskudicu. Stroga garnizonska disciplina popuštala je u ratu. Pruski vojnik se brzo pretvorio u pljačkaša.

Mnogi su uočili da je preterani pruski egzercir bez praktične vrednosti i da takav način rada ne odgovara stvarnosti rata. Fridrih II je apsolutističku državu i vojsku doterao do apsurdna u trenutku kada ih je osuđivao razvoj privrednih snaga i ideje koje su one izazvale. Ali je on neumornim radom još držao u rukama sve dizgine. Posle njegove smrti (1786) njegov ogromni autoritet poslužio je samo konzervativizmu. Pored njegove moćne ličnosti razvile su se samo sluge kojima će sada nedostajati gospodar.

Pruska je početkom maja naredila mobilizaciju 50 000 ljudi.

VOJSKE CARSTVA

Carstvo ili Sveto Rimsko Carstvo Nemačke Nacije, kako se nazivalo punim imenom, bilo je još više raspar-

čano nego u doba tridesetogodišnjeg rata.⁵³ U njemu su centrifugalne tendencije sasvim preovladavale. Sastojalo se iz Nemačke Kraljevine, Italijanske (Langobardske) Kraljevine i Rimskog Carstva, ali su to bile većinom istorijske reminiscencije. Stvarno, Carstvu je pripadao samo nemački etnografski prostor, osim Pruske i Švajcarske, i ono što je pripadalo Austriji bez zemalja ugarske i češke krune. Pred francuskom revolucijom imalo je oko 665 000 km² sa oko 27 miliona stanovnika, 300 posebnih državnih formacija, a ako računamo sve jedinice koje su neposredno bile potčinjene Carstvu (*reichsunmittelbar*), bilo je 1800 suverenih teritorija — kneževina, vojvodstava, grofovija, nadbiskupija, biskupija, carskih gradova (*Reichsstädten*), gospodstava (*Herrschaften*), opatija, viteštva (*Ritterschaften*). Italijanska Kraljevina zahvatala je veliki deo severne Italije, ali je bila podeljena na mnoge delove koji su bili samo u formalnom vazalnom odnosu prema caru: vojvodstva Milano i Mantova pripadala su Austriji; Kraljevina Sardinija ili Pijemont, Kneževina Torilja u Liguriji, vojvodstva Parma, Pijačenca, Modena, Veliko Vojvodstvo Toskana bile su suverene države; drugi delovi pripadali su Đenovi, papi, Napuljskoj Kraljevini.

Na čelu Carstva nalazio se car koji se poslednjih vekova redovno birao iz habsburške kuće, no njegove su prerogative bile naznatne, više simbolične nego stvarne. Rat je mogao objaviti samo Državni sabor (*Reichstag*).

Prema odluci Državnog sabora od 1681. utvrđena je jačina carske vojske (*Reichsarmee*) na 28 000 pešaka i 12 000 konjanika i istom prilikom podeljeni su i kontingenti na 10 postojećih srezova. Ta je odluka ostala na snazi do raspada Carstva 1806. Ali su pojedini njegovi delovi imali svoju vojsku, kao što ju je imala i Austrija, sasvim nejednake jačine i vrednosti. Vredne su pomena samo neke: Saksonija (*Kursachsen*) sa 26 bataljona i 40 eskadrona sličnog brojnog stanja kao u Pruskoj; Falčka-Bavarska sa 40 bataljona i 28 eskadrona vrlo slabog

⁵³ Vidi *Vojna istorija*, str. 622.

brojnog stanja i u žalosnom stanju; Hanover — 30 bataljona i 44 eskadrona malog brojnog stanja; Hesens-Kasel — 15 bataljona i 20 eskadrona, sa dobrim ratnim iskustvom, jer je ova vojska učestvovala u američkom ratu za nezavisnost; Hesens-Darmštat — 7 bataljona i 4 eskadrona.

Car Franc je u više mahova pozivao kneževce Carstva da mu stave na raspolaganje svoje kontingente. Oni su to oklevali smatrajući da to nije rat Carstva (*Reichskrieg*). Samo mu je landgrof Hesens-Kasela dao 6000 ljudi.

Izvori i literatura: Jomini, *Histoire critique et militaire des guerres de la Révolution*, I, Paris, 1820; J. Michelet, *Histoire de la Révolution française*, I—VIII, Paris, 1847—1853; Le Blanc, *Histoire de la Révolution française*, I—XII, Paris, 1847—1862; E. Sybel, *Geschichte der Revolutionszeit von 1879 bis 1800*, I—V, Stuttgart, 1853—1879; A. Tocqueville, *L'Ancien régime et la Révolution*, Paris, 1856; L. Ranke, *Ursprung und Beginn der Revolutionskriege 1791 und 1792*, Leipzig, 1875; Britard de Portes, *Histoire de l'armée de Condé*, Paris, 1876; A. Sorel, *L'Europe et la Révolution française*, I—VIII, Paris, 1885—1904; H. Glagau, *Die französische Legislative und der Ursprung der Revolutionskriege*, Berlin, 1896; Bonnal de Ganges, *Les armées de la République*, Paris, 1899; A. Chuquet, *Les guerres de la Révolution*, I (*La Première, invasion prussienne*), Paris; J. A. Clapham, *The Causes of the War of 1792*, Cambridge, 1899; J. Colin, *La Tactique et la discipline des armées de la Révolution*, Paris, 1902; A. Horsetzky, *Feldzüge in Europa seit 1792*, 6. izd., Wien, 1905; C. Clerget, *Tableau des armées françaises pendant la Révolution*, Paris, 1905; *Kriegsgeschehnisse der französischen Revolution 1792—1797*, izdanje austrijskog Ratnog arhiva (Kriegsarchiv), I, Wien, 1905; T. Carlyle, *Francuska revolucija* (prevod s engleskog), I—II, Zagreb, 1919; G. Bourgin, *Die französische Revolution*, Stuttgart, 1922; J. Jaurés, *Histoire socialiste de la Révolution française*, I—VIII, Paris, 1922—1924; L. Madelin, *La Révolution*, 9. izd., Paris, 1924; J. E. E. Dalberg-Acton, *Lectures on the French Revolution*, London,

1925; A. Aulard, *Histoire politique de la Révolution française*, 6. izd., Paris, 1926; Phipps, *The Armies of the French First Republic*, I—II, London, 1929. i 1935; K. Marks i Ф. Енгелс, *Сочинения: К. Маркс, Борьба якобинцев с жирондистами*, III т.; Ф. Енгелс *Письмо К. Каутскому 20 февраля 1889*, XXVIII т.; *Москва-Ленинград*, 1929, 1940; *Cahiers du Communisme* 1939, poseban broj povodom 150-godišnjice francuske revolucije; В. П. Волгин, *Е. В. Тарле Французская буржуазная революция 1870—1794*, Москва-Ленинград, 1945; В. И. Ленин, *Сочинения: Освобожденные и новоискрывцы, монархисты и жирондисты*, VIII т.; *В хвосте у монархической буржоазии или во главе революционного пролетариата и крестьянства*, IX т.; *О двух линиях революции*, XXI т.; *Война и революция*, XXIV т.; *О врагах народа. Можном запугать рабочий класс „Якобинство“* XXV т.; Москва-Ленинград, 1946—1954; F. Engels, *Anti-Dühring*, Zagreb; A. Matjez, *Francuska revolucija* (prev. sa francuskog), Beograd, 1948; V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, II т., I knj. (Preteća katastrofa i kako da se protiv nje borimo), Beograd, 1950; A. Soboul, *La Révolution française 1789—1799*, Paris, 1951; E. i Z. de Bonkur, *Istorija francuskog društva za vreme revolucije* (prevod sa francuskog), Beograd, 1953; S. S. Biro, *The German Policy of Revolutionary France 1792—1797*, I. Cambridge (Massachusetts), 1957; G. Le-febvre, *La Révolution française*, u seriji *Peuples et Civilisations*, XIII, Paris, 1957; K. Marks i F. Engels, *Sveta porodica* (prev. s nemačkog), Beograd, 1959; K. Kaucki, *Klasne suprotnosti u doba Francuske revolucije* (prev. s nemačkog), Beograd, 1959; A. З. Манфред, *Великая французская буржуазная революция*, Москва, 1959.

II

RAT 1792.

1. POKUSAJ UPADA FRANCUZA U BELGIJU

Žirondinci su mogli sačuvati vlast koje su se dočepali samo pod uslovom da brzo i odlučno pobede neprijatelja. Na predlog Dimurjea, ministra spoljnih poslova, Skupština je donela odluku da se odmah upadne u Belgiju, ne bi li se ova bogata provincija preotela pre nego što Austrija bude spremna za rat.

Odnos snaga je bio povoljan za Francusku. Austrijanci su u Belgiji imali početkom januara 51 194 vojnika i 8664 konja pod komandom feldmaršala Bendera, ali sposobnih (*dienstbar*) trupa samo 36 600 pešaka, 6700 konjanika i 147 topova. Do rata se taj broj nije bitno izmenio. Od toga je oko 8000 bilo potrebno za garnizone (tvrđave), a za mobilan korpus pod komandom generala Brauna, koga je 31. maja smenio general Klerfe, ostalo je 35 000. Vojvoda Albert od Zaksen-Tešena⁵⁴ naredio je 25. aprila mobilnom korpusu da krene na granicu između

⁵⁴ Nadvojvotkinja Marija Kristina i vojvoda, njen muž, bili su „namesnici, guverneri i generalni kapetani” Austrijske Nizozemske (Belgije).

Monsa i Turnea.⁵⁵ Tvrđave Luksemburg, Namir, Mons i Turne stavljene su u stanje odbrane, ali nije bilo ni vremena ni sredstava da se iz njihovih ruševina⁵⁶ stvore čvrsti oslonci. U Brajzgauu (Prednja Austrija) početkom maja nalazilo se 4 bataljona i 6 eskadrona (6000 ljudi) pod komandom generala Valisa, a na putu prema njemu još 15 000 ljudi.

Francuska vojska bila je podeljena u 4 armije: *Severna armija* (maršal Rošanbo), između Severnog mora i Sambre — 50 000 ljudi;⁵⁷ *Centralna armija* (general Lafajet) između Sambre i Vogeza — 55 000 ljudi;⁵⁸ *Rajnska armija* (maršal Likner) u Elzasu — 43 000 ljudi.⁵⁵ Ni polovina trupa nije bila sposobna za operacije. *Južna armija* (general Monteskuju) bila je tek u formiranju.⁶⁰

Naređenje za ofanzivu u Belgiju izdato je 22. aprila: trebalo je da Lafajet krene ka Namiru; Biron (iz sastava Severne armije) preko Monsa za Brisel sa 10 bataljona i 10 eskadrona, dok bi jednovremeno kolona od 8 do 10 eskadrona (iz iste armije) izvršila demonstracije prema Turneu i Firnu. Četiri prebegla francuska oficira 27. aprila obavestila su austrijskog generala Boljea o predstojećem prepadu na Mons i o demonstracijama prema Turneu, pa su Austrijanci preduzeli potrebne mere odbrane.

Biron je krenuo 28. aprila iz Valansjena sa 8 bataljona, 10 eskadrona i 32 topa, u svemu 7500 ljudi. Idućeg dana ujutro prešao je granicu u tri kolone, ali već 30. aprila, čim je došao u dodir sa jačim austrijskim snagama naredio je povlačenje, uvidevši da prepad na Mons nije ostvarljiv. Odstupanje se pretvorilo u panično bek-

⁵⁵ Korpus je u komandnom pogledu bio podeljen na tri približno jednake grupe, ali u stvari raspoređen kordonski, nešto gušće kod Monsa i Tournea. Taj raspored je trebalo zauzeti do 1. maja, ali ga je francuski napad od 29. aprila nešto poremetio.

⁵⁶ Sve navedene tvrđave su ranije demolirane.

⁵⁷ Linijskih trupa: 42 pešadijska 4 artiljerijska bataljona, 46 eskadrona i 30 dobrovoljačkih bataljona.

⁵⁸ Linijskih trupa: 44 pešadijska, 4 artiljerijska bataljona, 75 eskadrona i 40 dobrovoljačkih bataljona.

⁵⁹ Linijskih trupa: 32 pešadijska i 4 artiljerijska bataljona, 53 eskadrona i 34 dobrovoljačka bataljona.

⁶⁰ Formiranje je naređeno tek krajem februara 1792.

stvo. Bolje nije preduzeo gonjenje. Napad generala Dijona na Turne sa 3 bataljona, 8 eskadrona i 6 topova (5000 ljudi) završio se još jadnije. Francuski konjanici, vičući da su izdati, pobjegli su čim su se pojavili austrijski husari. Vojnici su ubili Dijona i još neke oficire koje su smatrali za izdajnike. General Karl sa svega 1200 ljudi krenuo je od Denkerka prema Firnu gde nije našao nikoga, pa se vratio. Lafajet je forsiranim marševima skupio 30. aprila kod Živea 9 bataljona i 22 eskadrona, svega 11 000 ljudi, vrlo zamorenih trupa. Nekoliko dana kasnije kod Tjersleta, blizu Tionvila, skupio se i odred generala Rikšea, od 8 bataljona i 6 eskadrona, svega 8000 ljudi, takođe iz sastava Centralne armije, koji je imao zadatak da preseče vezu između Namira i Luksemburga. Austrijanci su u Šarlerou i Namiru imali svega 3 bataljona i 3 eskadrona. Jedan husarski eskadron iz Namira izbačen je prema Živeu. Odnos snaga je omogućavao Francuzima značajnije akcije, ali je Lafajet 30. aprila prebacio preko granice svega jedan lovački puk na konjima koji je izbio do Buvinja, pa su se i pred njim Austrijanci povukli prema Namiru. Idućeg dana je tamo uputio i pret hodnicu od 3000 ljudi, no, čim je čuo za neuspehe Severne armije, obustavio je istog dana ofanzivu i zadržao se kod Živea.

Ovako sraman početak rata je izazvao veliko uzbuđenje u Parizu. Generali su prebacivali krivicu na nedisciplinovanost i kukavičluk vojnika. Rošanbo je podneo ostavku. Zamenio ga je Likner zadržavši i komandu Rajnske armije. Robespjer je isticao ono što je ranije govorio, da nema poverenja u generale, Mara i kordejljerci su ukazivali na izdajstvo; stvarno, Marija Antoneta je bila dostavila neprijatelju sav ratni plan. Glavni razlog neuspele ofanzive treba tražiti u pasivnom, upravo izdajničkom držanju komandanata armije i nečuveno slabom držanju francuskih trupa prilikom sudara sa Austrijancima, u opravdanom nepoverenju koje su vojnici osećali prema starešinama starog režima. Oficiri i generali emigrirali su svakodnevno, upravo, otkako je po-

čeo rat, prelazili su neprijatelju. Neki su odlazili u poslednjem trenutku da bi dotle mogli slati plate svojim kolegama čije bekstvo nije bilo još zvanično konstatovano. Komandant Lonvija pobegao je tek pošto je primio 6000 livara za obaveštajnu službu. Oficiri 89. puka (*Royal-Suédois*) dezertirali su tek u trenutku kada su prvi njegovi delovi prešli granicu. Pod uticajem oficira, u maju su još četiri strana puka prešla neprijatelju.⁶¹ Emigracija oficira (od 9000 oficira linijske armije napustilo je službu 6000) u tim kritičnim trenucima potresala je trupe, ali se u krajnjem rezultatu bekstvom kraljevskih oficira francuska revolucionarna armija oslobađala tereta prošlosti i stvarala uslove za razvoj patriotskog elana koji je bio osnovni uzrok njenih kasnijih uspeha. Podoficiri koji su zamenili odbegle oficire bili su u proseku sposobniji. Odlazak oficira starog režima omogućio je da najспособniji dopru do odgovornih položaja. Odlaskom ovih stranih pukova i kasnije rasformiranjem drugih takvih, francuska armija je postala potpuno nacionalna.

Jedini uspeh ofanzive postignut je na krajnjem desnom krilu: general Kistin s kolonom Rajnske armije od 4000 ljudi zauzeo je Porantriji⁶² i klance na planini Juri koji su branili pristup u francusku pokrajinu Franš Konte. Oko 400 Austrijanaca povukli su se odavde u Brajzgau.

Francuski pokušaji invazije Belgije razvukli su još više tamošnje austrijske snage, na preko 100 km fronta. Rešeno je u Briselu da se ostane u defanzivi, ali da se uporedo vrše prepadi na francuske prednje delove, kako bi se izazvala još jača demoralizacija francuske vojske — kako su tamo shvaćeni njeni prvi neuspesi. To je dovelo do niza bojeva: 17. maja kod Bavea, 19. maja kod Rimežija, 23. maja kod Florena i 27. maja kod Le Koka.

⁶¹ 88. linijski (*Berwik*), 15. konjički (*Royal-Allemand*), 1. husarski (saksonski) i 4. husarski (*Berchiny*).

⁶² Nemačka enklava na levoj obali Rajne, svojina bazelskog biskupa, gde su se sticali putevi iz Frajburga (u Brajzgau), Bazela i Zoloturna vodeći u Francusku.

Svi su bili uspešni za austrijsko oružje, ali bez ikakvih operativnih posledica.

Generali Rošanbo, Likner i Lafajet sastali su se 18. maja u Valansjenu, dana kada je Likner primio od Rošanboa komandu nad Severnom armijom, i rešili da ofanzivu odlože, suprotno naređenjima ministra, pa su čak kralju savetovali da trenutno zaključi mir. To su objasnili slabom operativnom sposobnošću francuskih trupa, ali se bolje objašnjava Liknerovim pasivnim držanjem, a još više Lafajetovim izdajstvom, koji je 16. maja poručio austrijskom ambasadoru na francuskom dvoru, Mersi Aržantou, koji se tada nalazio u Briselu, da su on i Rošanbo spremni da maršuju na Pariz protiv revolucionara da bi ojačali kraljevu vlast, no, pod uslovom da car prizna francuski ustav. Austrijanci su ovo smatrali za klopku, ali je ovaj Lafajetov predlog bila krvava zbilja. Aristokrati su se otvoreno radovali francuskim neuspešima, pa su udvostručili svoju aktivnost, a na više mesta spremali ustanak da bi neprijatelju olakšali invaziju. Na drugoj strani, u narodu je demokratski pokret uzimao maha. Revolucionarne akcije dobijaju socijalan sadržaj: uvode se globe za bogataše da bi se pribavila sredstva za opremu i nagradu dobrovoljaca, a na selu je agrarni revolt vidno tinjao. Sve jača ekonomska kriza pokretala je mase.

Verujući da iza pasiviteta generala stoji dvor, reše žirondinci da zastraše kralja: 27. maja sproveli su kroz Skupštinu odluku da se raspusti njegova (aristokratska) garda, a 8. juna u Parizu obrazuje logor od 20 000 federalaca.⁶³ Kralj je stavio veto na drugu odluku, otpustio ministre koji su se njemu protivili, Rolana, Klavjera i Servana (rata), prihvatio ostavku Dimurjea, pa sastavio kabinet od samih fejanaca. Sve je to ukazivalo da će dvor, oslanjajući se na generale, pokušati da uništi jakobince, raspustiti Skupštinu, izvršiti reviziju ustava, pozvati emigrante i završiti rat. Skupština je primila 18. juna Lafajetov zahtev da obuzda demokratski pokret. Demonstracija ogorčenog naroda Pariza, od 20. juna, pro-

⁶³ Učesnika na svečanosti od 14. jula.

tiv uklanjanja ministra—rodoljuba, protiv neaktivnosti vojske i veta, nije mogla naterati kralja da promeni odluku.⁶⁴

U međuvremenu su komandanti armija montirali neku prividnu ofanzivu. Glavnina Severne armije trebalo je, tobože, da prodre u Belgiju između Lisa i mora, da potisne Austrijance čak na Rajnu, dok bi jednovremeno Lafajetova Centralna armija vršila pritisak na levo austrijsko krilo u Belgiji. U stvari, Lafajet je svoju glavninu (oko 24 000 ljudi) prikupio 6. juna kod Serfontena, istočno od Mobeža, a prethodnicu od 4 bataljona i 6 eskadrona (4000 ljudi) izbacio severno od grada. Nju su 11. juna napali Austrijanci sa 10 bataljona, 7 lovačkih četa i 16 eskadrona (10 000 ljudi) pod komandom Klerfea, odbacili je ka Mobežu pa se vratili na polazne položaje. Lafajet nije ništa učinio da svoju prethodnicu ojača, pa je i dalje ostao pasivan. Likner je krenuo na Kurtre. Njegova prethodnica zauzela je grad 18. juna, odbacivši Austrijance na desnu obalu Lisa, a glavnina je stigla do Menena gde je i ostala. Likner nije nameravao da prodre u Belgiju ako Belgijanci prethodno ne ustanu na oružje protiv Austrijanaca, kako se očekivalo. Noću 29. juna Austrijanci su zauzeli predgrađe Kurtrea koje su Francuzi prethodno zapalili, a idućeg dana Likner je otpočeo povlačenje na što se već odavno bio rešio. Preko Lila i Sent Amana stigao je 3. jula kod Famara. Ofanziva je time završena.

Napustivši bez odobrenja svoju armiju u kritičnom trenutku (ofanziva), Lafajet je pohitao u Pariz čim je čuo za događaje od 20. juna. On je 28. juna preteći zatražio od Zakonodavne skupštine da se kazne krivci za događaje od 20. juna i da se raspuste jakobinski klubovi. Dok se njegov zahtev nalazio pred Komisijom dvanaestorice, pokušao je da izvrši državni udar uz pomoć delova

⁶⁴ Narod je prodro u Tiljerije; pritešnjen uz prozor kralj je bavio ga je Pesion, predsednik pariske opštine, objasnivši narodu ali nije pristao da vrati otpuštene ministre. Iz ove situacije izbavio ga je Pejson, predsednik pariske opštine objasnivši narodu da od kralja ne treba iznuđivati odluke.

Narodne garde bogatih rejona zapadnog dela grada, ali se, ne naišavši na odziv i osetivši da protiv njega raste neraspoloženje, sklonio iz Pariza u svoju armiju. Nije ga podržao ni kralj. Dvor je u to vreme sve svoje nade polagao u predstojeću neprijateljsku invaziju.

2. UPAD SAVEZNIKA U FRANCUSKU

Pruska je predložila Austriji da se vrhovna komanda za rat protiv Francuske poveri pruskom feldmaršalu i braunšvajškom vladajućem vojvodi Ferdinandu. Austrija je to prihvatila ali je posebnom instrukcijom regulisala odnos između Ferdinanda i svog generala kneza Vilhelma Hoenloe-Kirhberga koji je određen da sa njim operiše. Instrukcija se svodila na to da se obojica detaljno sporazumeju kako će se izvršiti operacijski plan koji su utvrdila oba monarha. O jedinstvenoj komandi nije bilo ni reči.

Već u februaru je vojvoda predložio operacijski plan u kome je pretpostavljao da će u ratu učestvovati Sardinija⁶⁵ i Španija. Predviđen je upad u Francusku u širokom luku od Bazela do Lamanša. Francuze je trebalo samo „izmanevrovati“ iz njihovih položaja. Nije se išlo za tim da se tuku. To je bila izrazita strategija XVIII v. Plan je prihvaćen u Beču, mada je naišao na podeljena mišljenja. Knez Hoenloe je 12. maja u Potsdamu u prisustvu pruskog kralja utvrdio s vojvodom neke detalje. I kasnije su u plan unošene izmene sve dok nije definitivno utvrđen, 20. jula u Vajzenauu blizu Majnca, na sastanku oba vladaoca. Nešto pre toga, 14. jula, nemački kralj Franc izabran je i krunisan u Frankfurtu na Majni kao car Franc II Svetog Rimskog Carstva Nemačke Nacije. To je poslednji carski izbor i poslednje krunisanje.

Car Franc i pruski kralj nisu se mogli sporazumeti o političkim pitanjima, pre svega o odšteti koju je Pruska trebalo da dobije za učestvovanje u ratu, i o Poljskoj

⁶⁵ Kraljevina Sardinija obuhvatala je istoimeni otok, a na kopnu vojvodstvo Savoju, kneževinu Pijemont, vojvodstva Aostu i Monfera i grofoviju Nicu. Nazivana je često i Pijemont po najvažnijem delu gde je bila i prestonica Torino.

u koju su upravo ušle ruske trupe,⁶⁶ ali su se potpuno sporazumeli kako će upasti u Francusku:⁶⁷

Ofanzivne trupe:

1) Glavna armija, 45 000⁶⁸ Prusa i 800 emigranata⁶⁹ grofova od Provanse i Artoa, pod komandom vojvode od Braunšvajga, nadire iz Koblenca dolinom Mozela u Luksemburg gde je sporazumno trebalo rešiti kuda će se dalje usmeriti operacija, ali je manje-više bilo već rešeno da se preko Lonvija ide na Verden;

2) General Klerfe sa 14 000 Austrijanaca i 4000 emigranata vojvode od Burbona nadire iz Namira preko Ardena na Lonvi gde se spaja sa Glavnom armijom;

3) General Hoenloe sa 15 000 Austrijanaca prelazi Rajnu kod Manhajma i nadire preko Kajzerslauterna na donju Saru; računa se da će Sarluj i Tionvil dati slab otpor;

4) Hesenski korpus (6000) grupisan je kod Hanaua i Rajnfelsa.

Defanzivne trupe:

5) Kod Filipsburga general Erbah sa 7000 Austrijanaca brani prelaz Rajne;

⁶⁶ Carica Katarina zaključila je u Jašiju mir s Turskom 19. januara 1792, čim je osetila da se Austrija i Pruska okreću protiv Francuske, kako bi oslobodila trupe za akciju protiv Poljske.

⁶⁷ Operacijski plan vojvode od Braunšvajga i zaključke konferencije u Sansusiju o njemu, održane 12. maja 1792, daje delo austrijskog Ratnog arhiva *Krieg gegen die französische Revolution*, Wien, 1905. — II, prilog XX i XXI, str. 374—379.

⁶⁸ Ova i niže cifre znače borbene efektivne.

⁶⁹ Prve vojne organizacije emigranata stvaraju se poslednjih meseci 1791. Glavni centri su u Koblencu i Vormsu; poslednji je kasnije prebačen u Etenhajm. U navedenim ciframa ima svakojakog zavrbovanog ljudstva, ne samo emigranata. Prinčevi (kraljeva braća) zahtevali su prvu reč u politici prema Francuskoj što im car i pruski kralj nikako nisu hteli priznati, pa su rešili da im snage podele i da maršuju u drugoj liniji. Ovih 8000 su iz Koblenca. Cifra je iz dela Ratnog arhiva; Bittard des Portes (*Histoire de l'armée de Condé*, Paris, 1876) navodi 10 000.

6) General Esterhazi sa 10 000—12 000 Austrijanaca, kojima treba da se pridruže 500 emigranata princa Kondea, osigurava gornju Rajnu ali izvodi diverziju u Gornji Elzas;

7) Vojvoda od Zaksen-Tešena sa 25 000 ljudi vrši diverziju na francuske granične posade, a 8000 ostavlja kao posadu u Belgiji.

Krajem juna savezničke trupe bile su uglavnom spremne za operacije. Vojvoda od Braunšvajga potpisao je 25. jula uvredljiv manifest francuskom narodu koji su redigovali emigranti.⁷⁰

Pariz je bio dobro obavešten o pokretima saveznika.⁷¹ Pred spoljnom opasnosti jakobinci su se pomirili. Izigrali su kraljev veto o okupljanju 20 000 federalaca iz svih krajeva Francuske za 14. juli. Pod pritiskom kralj je proglasio 11. jula da je otadžbina u opasnosti. Sve narodne garde u zemlji pozvane su pod oružje. Formirani su novi bataljoni dobrovoljaca. Za nekoliko dana 15 000 Parižana stupilo je pod oružje. Iz velikih gradova dolaze zahtevi da se kralj svrgne. Ministri fejanca daju ostavku 10. jula, kada kralj nije hteo da pred Skupštinom osudi zaveru protiv monarhije. Luj je svoj spas očekivao od strane intervencije a ne od Skupštine. Ostavka fejanaca približila je žirondince kralju ne bi li pomoću njega došli do vlasti. To je odbilo republikance od njih. U Jakobinskom klubu 29. jula Robespjer je zatražio suspenziju kralja i sazivanje nacionalnog konventa. Tog istog dana stiglo je u Pariz 600 Marseljaca sa novom borbenom pesmom, ratnom himnom Rajnskoj armiji (*Chant de guerre pour l'armée du Rhin*), koju je nekoliko ne-

⁷⁰ U njemu je Francuska tretirana kao buntovnik. Traženo je da padne na kolena pred kralja ako želi da izbegne kaznu. Parizu se pretilo uništenjem ako se ma šta dogodi kraljevoj porodici ili ako njegovi stanovnici pokušaju da se brane. Jedan savremenik ovako je rezimirao manifest: „Budite (Francuzi) svi protiv mene, jer ja (vojvoda) sam protiv vas svih i branite se dobro jer nemate drugog izlaza“. Tekst manifesta u francuskom originalu v. *Geschichte der Kriege in Europa*, I, str. 365—373.

⁷¹ Novine *Moniteur* od 28. juna donele su potpun pregled trupa koje je Austrija uputila na Rajnu.

delja ranije u oduševljenju jedne noći ispevao inženjerski kapetan Ruže de Lil, pa je po njima nazvana Marseljeza⁷² (*La Marseillaise*). Dolazak Marseljaca dao je republikancima nov zamah. Kada se 3. avgusta saznalo za tekst vojvodinog manifesta, sudbina prestola je odlučena. Robespjer, koji je stao na čelo republikanskog pokreta, otkrio je 4. avgusta zaveru aristokrata da kralju omoguće bekstvo. Kada je Skupština 8. avgusta oslobodila Lafajeta optužbe, republikanci su prešli na delo. Noću 10. avgusta komesari pariskih sekcija obrazovaše revolucionarnu opštinsku upravu umesto dotadanje ustavno-rojalističke, Predsednik Pesion je zatvoren, a Mandat, komandant Narodne garde, ubijen. Kada se preteća masa naroda približavala Tiljerijama, Luj XVI poslušava savet da se skloni u Skupštinu koja je baš tada zasedala. U Tiljerijama su Švajcarci prvi otvorili vatru na narod, ubili ili ranili oko 1000 ljudi, od toga oko 100 Marseljaca, pa su kasnije većinom pobijeni od razjarene mase. Kraljeva porodica, poverena 12. avgusta Opštini (Komuni), zatvorena je u Tamplu, utvrđenom pariskom manastiru. S prestolom su pali i njegovi poslednji branioци. Potučeni su ne samo fejanци (visoka buržoazija i liberalno plemstvo) već i žirondinci. Situaciju su preuzeli pariski građani (proleterci) okupljeni oko Robespjera.

Učešćem federalaca i Marseljaca, revolucija od 10. avgusta, kako se naziva, nije samo pariska, kao što je bio ustanak od 14. jula (1789), već šira, nacionalna. Ona je osudila Zakonodavnu skupštinu, ali su je pobednici zadržali da ne bi uznemirili provinciju gde su žirondinci bili još popularni, a ona je zauzvrat priznala Komunu čiji član postaje i Robespjer. Kralj nije svrgnut, već samo suspendovan. Konačnu odluku o tome doneće Konvent koji će biti izabran opštim pravom glasa kako je predložio Robespjer. Skupština je imenovala privremeni Izvršni savet (vladu) šestorice ministara u kome je dvoični i korumpirani Danton, ministar pravde, najrečitiji

⁷² Ona je postala himna Francuske 4. septembra 1870, po padu Drugog carstva.

i najsmeliji među njima, vodio glavnu reč. U suštini, vlast je bila haotično podeljena između Skupštine, Komune i vlade.

U unutrašnjosti je najveću opasnost predstavljao Lafajet. On još nije smatrao da je poražen. U predvečerje neprijateljske invazije on pokušava da svoju armiju krene protiv Skupštine. Da bi sa svojim trupama bio što bliže Parizu, on se dogovorio sa Liknerom da Centralna i Severna armija promene mesta: Lafajet će držati položaj od Denkerka do Monmedija, a Likner od Monmedija do Bezansona. Nastaju neshvatljivi unakrsni pokreti trupa. Bilo bi prostije da su se izmenili samo komandanti, ali je Lafajetu stalo da svoje trupe približi Parizu da bi prihvatile kralja koga je pozvao k sebi. Nepotrebni pokreti trupa uznemirili su javno mnjenje. Dimurje, general-lajtnant kod Liknera, otkako je prestao da bude ministar, odbio je da sa svojim trupama napusti severnu granicu uprkos Liknerovim naređenjima. Akcije Austrijanaca prema Oršiju, 14. jula, i Baveu, 17. jula, opredelile su ratni savet koji je sazvao Artur Dijon, komandant levog krila Severne armije i svih snaga u Flandriji, da mu da za pravo. Kada je Lafajet saznao za događaje od 10. avgusta, odmetnuo se od Skupštine. Razvio je veliku aktivnost da digne provinciju protiv Pariza. Ali je Skupština bila još aktivnija. Upoznala je trupe sa dokazima kraljeve izdajničke politike nađenim u Tiljerijama. Tada ona prvi put šalje armijama svoje članove kao komesare.⁷³ Kada je

⁷³ Komesari revolucije imaju svoje prethodnike u *intendantima* starog režima, koji su u operativnim armijama obezbeđivali kraljevu volju, dakle, u suštini prvenstvo civilne nad vojnom vlasti. Kompetencije intendantata su bile vrlo široke: pravda i policija, finansije, snabdevanje, diplomatija. Samo se u vojne operacije nisu mešali, ali su o njima obavestavali ministra rata, a ponekad ih i kritikovali. Sukobi između komandanata i intendantata rešavani su najčešće u korist drugih.

Ustav od 1791. nije predvideo tu instituciju, mada je revoluciji bila potrebna nego ranije, ali princip potčinjavanja vojne vlasti civilnoj je bio jasno postavljen. Ubrzo su je prilike nametnule pod imenom (političkih) komesara. Posle pobune u Nansiju, 3. septembra 1790, Ustavotvorna skupština uputila je tamo dva svoja člana, no samo s pravom da se obaveste o događajima, ali

uvideo da je njegova armija protiv njega, Lafajet je 19. avgusta prešao neprijatelju sa svojim štabom. Austrijanci su ga zatvorili kao revolucionara dok Luj XVI ne bude u stanju da mu sudi.

komesari upućeni 21. juna 1791. da vrate pobeglog kralja imali su pravo da naređuju trupama. Kasnije, general Likner traži sam tri komesara da se upoznaju sa situacijom, ali Zakonodavna skupština ih ne šalje, ne želeći da se zakonodavna vlast meša u izvršnu. Ubrzo mora od toga odustati, kada je Lafajet pokušao restauraciju kraljevske vlasti. Tada je postalo jasno da svi generali nisu voljni da se pokore narodnom predstavništvu. Posle pada monarhije, 10. avgusta 1792, Zakonodavna skupština ostala je jedini predstavnik nacionalnog suvereniteta. Već idućeg dana ona utvrđuje prava komesara Zakonodavne skupštine pri armijama: oni su ovlašćeni da privremeno suspenduju „generale, oficire i javne službenike, vojne i civilne, da ih hapse, ako to zahtevaju prilike, da ih zamene drugima ako to smatraju za potrebno, s tim da odmah o tome obaveste Zakonodavnu skupštinu”. Sem toga, kao i raniji intendanti, kontrolisali su snabdevanje, proveravali račune, rešavali žalbe, starali se o ličnoj i imovnoj bezbednosti. Konvent je imao još više razloga da bude nepoverljiv prema generalima posle Dimurjeovog i Monteskviovog izdajstva. Svoje komesare on šalje već 23. septembra. Krajem januara 1793. postavilo se pitanje stalne prisutnosti komesara u armijama. Žirondinci su bili protiv, montanjari za, naročito Sen Žist i Robespjer. To je rešeno 9 aprila odlukom Konventa da će pri svakoj armiji biti stalno 3 predstavnika naroda (*représentants du Peuples près des Armées*), od kojih će se jedan menjati svakog meseca. Njima su potčinjeni svi predstavnici izvršne vlasti (Ministarstva rata). Kasnije, zakonom od 30. aprila i instrukcijom Odbora javnog spasa od 7. maja, predstavnici naroda dobili su neograničenu vlast, samo su o svom radu morali svake nedelje da izveštavaju Konvent, a svakoc dana Komitet javnog spasa. Ovaj zakon predvideo je armije kojima će se slati komesari (bilo ih je tada 11) i koliko. Za Severnu armiju određeno je 12, a za Rajnsku 10 komesara. Kasnije je broj komesara smanjen na 4 za svaku armiju.

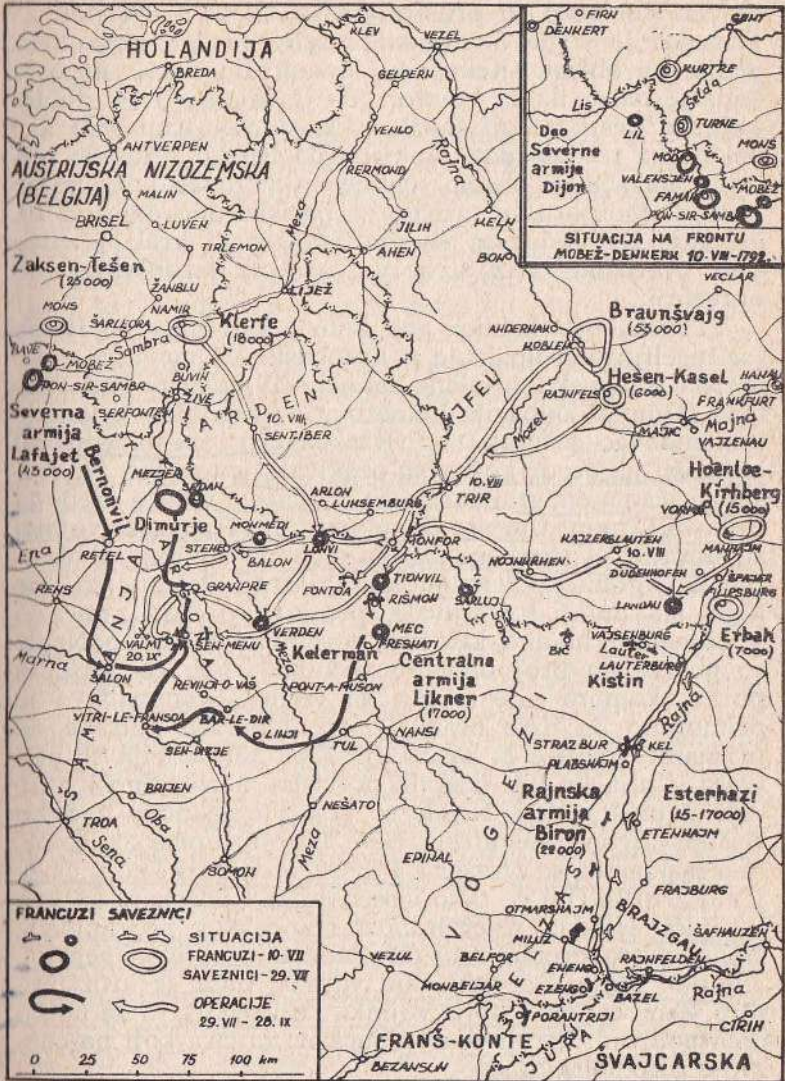
Vreme od 7. maja 1793. do 9. termidora (27. jul 1794) je veliki period komesara u kome su oni odigrali zaista veliku ulogu. I Komitet javnog spasa slao je armijama svoje agente koji su se redovno potčinjavali komesarima Konventa, dok nisu ukinuti dekretom od 23. avgusta 1793. i 13. marta 1794.

Padom Robespjera, 9. termidora, načet je i princip prvenstva civilne vlasti. Vlast komesara se ograničava. Na kraju će Konvent zvati u pomoć generale da ga štite od naroda. Ovim je Konvent ponizio civilnu vlast. Ustav koji je izglasao Konvent predao je izvršnoj vlasti svu svoju vlast nad armijom. Ni jedan njegov

Desetog avgusta 1792. Francuska je imala tri armije: *Severna armija*, na čijem čelu će Lafajeta uskoro zameniti Dimurje, bila je raspoređena između Denkerka i Monmedija, u logor Moimad, Famar, Pon-sir-Sambr i Sedan; prva tri logora, pod komandom Dijona, imala su oko 24 000 vojnika; trupe Sedana, koje su nazivane čas Ardenska, čas Meska a čas Sedanska armija, oko 19 000 ljudi; *Centralna armija*, između Monmedija i Biča, imala je 17 000 ljudi; pod Liknerom; *Rajnska armija*, između Landaua i Porantrija, pod komandom Birona imala je 22 000, ali je samo 15 000 ljudi, detašovanih prema Lauterburgu, bilo sposobno za borbu. Ukupno 82 000 vojnika operativnih trupa. Nije bilo posebnog ratnog plana. Trebalo je dočekati neprijateljsku invaziju.

Evropa je bila jednodušna u uverenju da je Francuska vojska nesposobna da zadrži vojske Pruske i Austrije, ali se varala. Revolucionarni trzaji je nisu pošteđeli, ali se u međuvremenu ona pretvorila iz kraljevske u revolucionarnu armiju. O tome je dala dokaza već prilikom kraljevog bekstva. Armija je bila odana revoluciji. Bila sva uz nov režim — spremna da se tuče, trpi i gine za stvar slobode. Bataljoni dobrovoljaca od 1791. biće njeni moralni nosioci. Komandanti bataljona koje su oni izabrali daće 1/4 kasnijih divizijara, a sedam od njih postaću maršali Carstva. Eto, zato nije pošla za Lafajetom.

član ne predviđa slanje predstavnika zakonodavne vlasti armijama, a oni koji su se tamo već nalazili postali su predstavnici vlade, upravo Direktorijuma, pod čijom će vladavinom postepeno izgubiti svaki značaj. Direktorijum je odlučio 6. decembra 1796. da od 21. decembra neće biti više komesara pri armijama ali je poslednji napustio armiju Rajne i Mozela tek 20. aprila 1797. Otada su se komandanti armija oslobodili neposredne kontrole civilnih vlasti. Međutim, posle nekoliko meseci, 4. novembra 1797. se ponovo uspostavljaju. Glavne njihove funkcije su sada u oblasti odnosa Francuske sa okupiranim zemljama. Uostalom, ovlašćenja su im davana prema konkretnim zadacima; bila su uglavnom političke i finansijske prirode. Sukobi komesara i generala su česti i sve se ređe rešavaju u prilog komesara. Poslednji komesar će nestati nepun mesec dana pre Bonaparteovog državnog udara od 18. brimera (9. novembar 1799).

Sk. 2 — Upad saveznika u Francusku 1792.

Iz Koblenca je pruska vojska krenula 29. jula za Trir gde je stigla 5. avgusta, posle teškog marša kroz planinsku oblast Ajfela, i tu se zadržala do 12. avgusta kada je nastavila za Monfor gde je ostala od 14. do 18. avgusta. Česti zastoji služili su za odmor trupa, ali je i pekarama trebalo dati vremena da ispeku rezervne hlebove. Magacinski sistem snabdevanja⁷⁴ držao je trupe na uzici. U Monforu se saznalo za pariske događaje od 10. avgusta. Na podsticaj emigranata pruski kralj je hteo sada pravo na Pariz, ali je vojvoda od Braunšvajga bio oprezniji.

Pruska prethodnica pod komandom generala Hoenloe-Ingelfingena upala je u Francusku 11. avgusta, lako potisla francuske granične delove, a 19. avgusta kod Fontoaa (Omesa) odbacila Liknerovu prethodnicu kojom je komandovao general Depre-Krasje. Prusi su pobedili ali su naišli na otpor koji nisu očekivali, jer su bili poverovali pričama emigranata da će francuska vojska preći na njihovu stranu. Umesto da se predaju, francuski vojnici su umirali sa uzvikom „živela sloboda”. Istog tog dana prešla je granicu i glavnina kod Redanža. Paklene vrućine koje su dotle iscrpljivale prusku vojsku, zamenilo je odjednom hladno, kišovito, novembarsko vreme. Naglo se povećavao broj obolelih vojnika. Zbog raskvašenih puteva komora nije stizala na vreme. Stanovništvo je primorano da daje hranu, furaž, logorske potrebe na priznanice plative iz kase Luja XVI. Rekvizicija se pretvara u pljačku bez ikakvih potvrda, mestimično u vandalsko uništavanje. Negde se vrše i egzekucije u duhu Braunšvajgovog manifesta. Gete, u pratnji pruskog štaba, ima razloga da se zgražava. Prusi se ponašaju kao u osvojenoj zemlji. Oni se tako i osećaju. A i dočekani su kao osvajači. Hladna rezervisanost francuskog pograničnog stanovništva pretvara se mestimično u aktivno neprijateljstvo. Ubijaju se izolovani vojnici, puca se kroz prozore. Žena iz puške ubija vojnika koji pokušava da uđe u njen podrum. Paroh Omesa puca na oficira koji na čelu svoje trupe ulazi u selo.

⁷⁴ *Vojna istorija*, str. 709.

Verujući još uvek emigrantima, da šaka revolucionara teroriše u Francuskoj vojsku i narod, Prusi uzalud nastoje da maršala Liknera i generala Depre-Krasjea prevedu na svoju stranu.

Pruska vojska izbila je 20. avgusta južno od Lonvija i cernirala ga sa te strane. Klerfe je krenuo iz Namira 7. avgusta i preko Arlona podišao gradu sa severa. Tvrđava se sastojala iz otvorenog donjeg i utvrđenog gornjeg grada. Utvrđenja koja je Voban lično podigao krajem XVII veka bila su zapuštena. Posadu je činilo oko 2600 ljudi sa 70 topova; bilo je dovoljno municije i hrane. Prvo bombardovanje, otpočeto 21. avgusta u 23 časa, prekinula je jaka kiša posle dva sata. U zoru 22. avgusta nastavljeno je tučenje stambenih delova grada, pa je komandant tvrđave na pritisak zaplašenog građanstva kapitulirao već ujutru 23. avgusta, mnogo ranije no što je iscrpeo sve mogućnosti odbrane. Posada je puštena pošto se obavezala da više neće učestvovati u pohodu. Komandanta je revolucionarni sud kasnije osudio na smrt. General Likner je za to vreme ostao sasvim pasivan kod Rišmona, južno od Tionvila, a Prusima u susret je uputio samo prethodnicu od 5 bataljona i 9 eskadrona koja je, kao što smo već videli, odbačena kod Fontoaa. Posle pada Lonvija, povukao je armiju pod zidine Meca.

Hoenloe-Kirhberg prešao je Rajnu 2. avgusta u tri kolone između Manhajma i Filipsburga. Glavnina je zatim prikupljena kod Dudenhofena. General Biron, tada kod Vajsenburga, nemajući dovoljno podataka o neprijatelju, poslao je u rekognosciranje generala Kistina prema Landauu. Tako je došlo do nekoliko manjih bojeva i čarki. U nameri da pokuša prepad na Landau, Hoenloe je krenuo tamo i noću 6/7. avgusta zauzeo položaj severno od grada. Dan ranije, 6. avgusta, stigli su pod Landau i emigranti Kondea. Kada je Likner saznao da je Hoenloe prešao Rajnu, rešio je da dâ otpor tek iza reke Lauter, pa je Kelermana sa oko 15 000 ljudi uputio na Lauterburg, posadu Landaua pojačao je na 6000 ljudi, a na čelo joj stavio generala Kistina. Kada je uvideo da se Landau neće predati kako su to tvrdili emigranti, Hoenloe je

krenuo na donju Saru, u duhu opšteg operacijskog plana. Konde je preko Špajera pošao za Brajzgau. U toku 15. i 16. avgusta Hoenloeva glavnina se odmarala u Kajzerslauternu, gde je saznao da zbog događaja od 10. avgusta Prusi neće više čekati na njega. Tu je dobio naređenje da što pre krene na Remih gde je stigao tek 26. avgusta mada su ga požurivali.

Komesari Skupštine, koji su stigli u Mec posle Liknerovog povlačenja, ipak su ga predložili za generalisima, ali ga je ministar rata Servan smenio 24. avgusta a na njegovo mesto postavio generala Kelermana. Na insistiranje komesara, Izvršni savet ga je imenovao generalisimom sa sedištem u Šalonu. To je bilo unosno mesto ali prazna titula, jer je imao pravo samo da savetuje komandante armija. Uskoro će sam zatražiti penziju generalisima *in partibus* (na raspolaganju).

Vojvoda braunšvajški nije iskoristio Lafajetovo bekstvo (saznao za njega 22. avgusta) za prepad na pokolebane francuske trupe kod Sedana. On nije bio čovek takvog temperamenta i preduzimljivosti. On je ostao pri svom ranijem rešenju da osvoji severoistočnu Francusku metodskim ratom pre no što krene u unutrašnjost. U duhu te ideje trebalo je napasti Monmedi, ali pošto je to bila jaka tvrđava rešio se za slabiji Verden. Generala Klerfea poslao je prema Steneu da mu osigura desni bok, a za osiguranje levog boka uputio je austrijskog generala Hoenloe-Kirhberga da u prvi mah izvrši „pokušaj” prema Tionvilu, što je trebalo da znači da samo svojom pojavom privoli posadu na predaju. U tom cilju tamo je upućen i odred emigranata iz Glavne armije. Da bi donekle poslušao kralja i emigrante, koji su tražili da se ide smelo ka Parizu, Braunšvajg je ostavio za sobom utvrđen Mec i Tionvil. Kod Lonvija se pod kišom zadržao 5 dana da bi stigle pekare i ispekle potreban hleb. Rđavo vreme znatno je otežalo život, hladilo oduševljenje i unosilo nered u pedantnu prusku unutrašnju službu i taktiku.

Pruska armija krenula je za Verden 29. avgusta i tamo stigla idućeg dana. Utvrđenja grada bila su u vrlo rđavom stanju. Nije se očekivao veći otpor. Čak

je Pariska komuna objavila narodu da tvrđava neće izdržati više od osam dana. Bilo je svega 42 oruđa, a samo 4 su mogla dobaciti do protivnikove opsadne artiljerije. Posada je iznosila oko 4000, upravo 4 bataljona Nacionalne garde i nekoliko stotina naoružanih seljaka. Tvrđava se predala već 2. septembra pod pritiskom građanstva koje je strahovalo od bombardovanja. Prusi su svesno tukli naselje, jer za redovnu opsadu nisu imali dovoljno snaga, ali je bombardovanje (od 23 časa 31. avgusta do 8 časova 1. septembra) uništilo svega 4 kuće, 80 znatno oštetilo a ubilo samo jednog čoveka. Komandant Boreper se ubio, pošto je popustio pod pritiskom građanstva i ratnog saveta. Trupe su slobodno napustile grad, ali se nisu izjasnile za kralja kako su Prusi očekivali. Među rojalistima bilo je radosti, ali većina stanovništva, privržena novom stanju stvari, osećala je okupaciju kao sramotu.

Klerfe, ojačan iz Belgije sa tri bataljona, ostavio je slabu posadu u Lonviju i krenuo 29. avgusta za Stene koji je zauzeo 31. avgusta posle slabog francuskog otpora, a idućeg dana prikupio je glavninu kod Balona. Hesenci su preko Lonvija odmaršovali za Gran Bra gde su stigli 8. septembra. Prema Braunšvajgovom naređenju Hoenloe „je pokušao” da posadu Tionvila nagovori na predaju, noću 6/7. septembra otpočeo je i bombardovanje, a kada je snažno odgovoreno prekinuo je napad.

Na francusko-belgijskoj granici dolazilo je za to vreme samo do prethodničkih bojeva i čarki, mada je vojvoda od Braunšvajga insistirao da austrijske trupe upadnu iz Belgije u Francusku.

3. PRODOR U SAMPANJU

Posle pada Verdena Evropa je verovala da će saveznici stići uskoro u Pariz, a i tu je nastalo uznemirenje. Ali je Francuska imala dve nedirnute armije, Severnu Dimurjeovu, i Centralnu Kelermanovu.

Dimurje je nameravao da osvoji Belgiju. Trebalo je da to bude velika diverzija koja će posredno zaustaviti

prodor saveznika u Francusku. Pisao je Skupštini (voleo je da zaobilazi ministra rata) da je i Scipion pošao u Afriku dok je Hanibal bio pred vratima Rima. Belgija je bila njegova fiksna ideja, ali je ministar rata Servan insistirao da se zajedno sa Centralnom armijom neposredno ispreči savezničkoj vojsci. Posle dužeg otpora naredenjima ministra, Dimurje najzad 28. avgusta odlazi u Sedan, gde vrlo brzo vraća samopouzdanje tamošnjim trupama pokolebanim Lafajetovim bekstvom. Odmah šalje generala Galboa da sa dva bataljona pojača Verden. Tada se još nije bio odrekao ofanzive u Belgiju. U Sedanu je sazvaio ratni savet koji je rešio da treba upasti u Belgiju, jer armija nije sposobna za „znalački“ (metodski) defanzivni rat. Ali, odjednom, valjda pod utiskom pruskog napada na Verden i Klerfeove akcije, Dimurje menja mišljenje pa 31. avgusta kreće da posedne tesnace na Argoni.⁷⁵ Uputio je glavninu u Granpre, koja je tamo stigla 3. septembra, a Dijona sa 6000 ljudi na Iletu, koji je tamo stigao tek 5. septembra. Dan ranije tu se zadržao i Galbo, pošto nije uspeo da prodre u Verden, ojačan sa dva bataljona verdenske posade. Pukovnik Kolon je zauzeo Kroa-o-Boa sa 2 bataljona pešadije, i 1 eskadronom draguna i 4 topa, ali kada je 11. septembra izvestio da je tesnac toliko utvrđen zasekama i rovovima da je neosvojiv, Dimurje je povukao posadu na Granpre, ostavivši tamo samo stotinu ljudi. To je bila velika Dimurjeova greška koju će kasnije otvoreno priznati u svojim memoarima. Kod Pasavana, na južnom kraju planine, stigla je glavnina konjice da uspostavi vezu sa Kelermanovom armijom koja je pristizala. U Sedanu je Dimurje ostavio 2000 ljudi koje je uzeo iz drugih tvrđava a iz Severne armije je izvukao oko 13 000 ljudi, od kojih će 3000 stići 7. septembra u Šen Popile, a 10 000 će doći sredinom septembra pod komandom Bernonvila (iz Severne armije) u Retel. Na Argoni je Dimurje razvio veliku aktivnost:

⁷⁵ Argona, gusto pošumljena, ispresečana i besputna planina, tada je činila znatnu prepreku. Preko nje je prelazilo pet puteva prevojima: Le Ilet, La Šalad, Granpre, La Kroa-o-Boa i Le Šen Popile.

izdao je rečit patriotski proglas narodu,⁷⁶ obilazio trupe, pobrinuo se za snabdevanje i utvrđenja. General Vesterman pisao je Dantonu da se interesima domovine ne može bolje služiti.

Tvrđi se da je odbrana Argone bila Servanova ideja. Tačno je da je Servan pisao Dimurjeu 31. avgusta da treba da se postavi na Argonu. Na tome je insistirao i u pismima 1. i 2. septembra, po savetu Izvršnog komiteta, ali je Dimurje tada već bio krenuo. Ideja je bila, dakle, „u vazduhu” jer je to bilo jedino rešenje. Dimurje je pisao Likneru da je predvideo Servanove instrukcije. Slaba sedanska armija nije se mogla ogledati sa saveznicima na otvorenom polju. Nužda ga je naterala da prekine sa linijskom strategijom i da iskoristi barijeru Argone. Ipak, Dimurje je precenjivao njenu vrednost. Svoj položaj smatrao je neosvojivim, a Granpre i Ilet francuskim Termopilima, gubeći iz vida da se razvio na dugačkoj liniji punoj prepreka, da ga neprijatelj može lako obići ili probiti.

Trebalo je krenuti na Argonu i da bi se uspostavila veza sa Centralnom armijom. To je istakao Servan u pismu Dimurjeu od 1. septembra. Kelermanu je naređeno 2. septembra da preko Linija i Bar-le-Dika krene na Revjnji-o-Vaš. Krenuo je iz Fraskatija dva dana kasnije pošto je prethodno ojačao garnizon Meca. Kod Pont-a-Musona ušle su u njegov sastav neke trupe iz sastava Rajnske armije, pa je tu raspolagao sa 22 000 ljudi, ali se kretao vrlo sporo jer se još nije znalo da li će saveznici napasti Mec ili krenuti na Pariz.

Uveravanje emigranata i nade saveznika da će im u Francuskoj prići armija i narod svakim su danom bile manje osnovane. Uzalud su emigranti pozivali francuske oficire da im se pridruže; ono što je bilo nepomirljivo

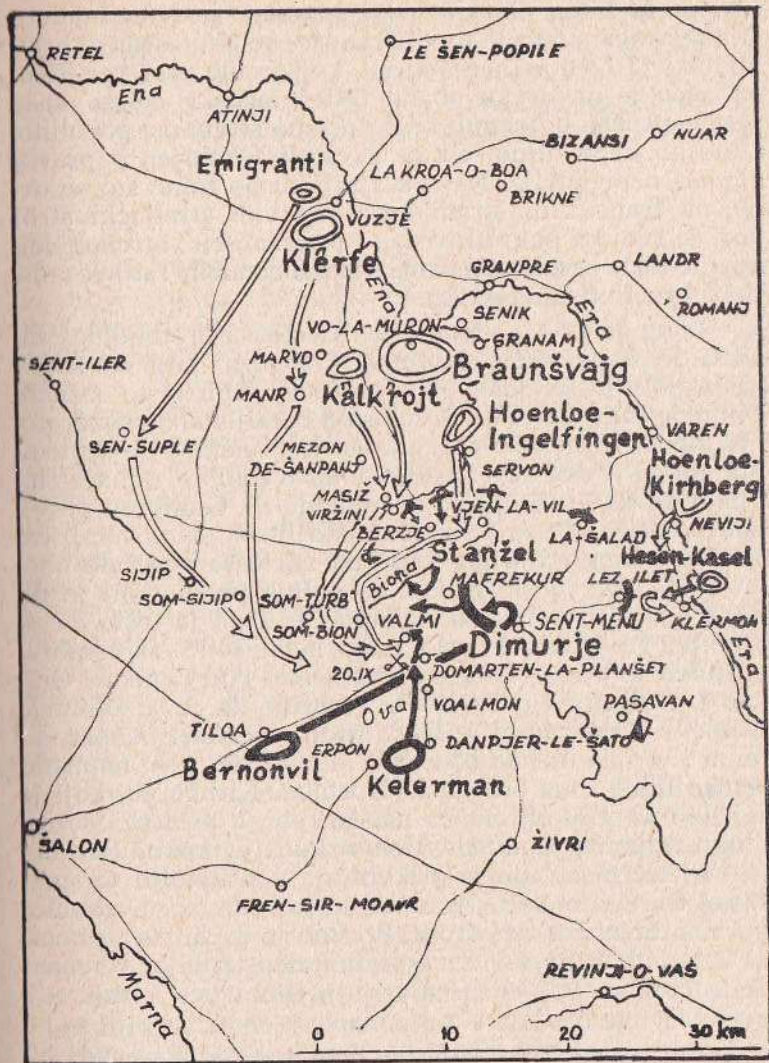
⁷⁶ Narod se spremno odazvao. Pred neprijateljem se sklanjao u šumu sa hranom i furazi. Sekretar pruskog kralja pisao je žaleći se da ih neprijateljstvo naroda lišava slame, hrane i svega onog što bi moglo olakšati njihove neprilike. Saveznici su sve više osećali opasnost svoga poduhvata i nemoć svoje taktike pred tim muklim i upornim otporom koji nisu predviđali.

kontrarevolucionarno otpalo je ranije. Vojnička šetnja pretvorila se u težak rat. Nepovoljne sanitetske prilike, oskudno snabdevanje, rđavo vreme i neprijateljstvo stanovništva učinilo je pohod težim no obično. Prema svim pravilima onog vremena, na Mezi, na dostignutoj liniji, koja je bila na 4—5 dana marša od osnovice u Luksenburgu, trebalo je organizovati međubazu i radi toga zauzeti Monmedi i Sedan, možda Tionvil i Mec, što bi se svakako odužilo do zime, a tada su se obavezno prekidale operacije. To je vojvoda od Braunšvajga i hteo, ali ga je kralj gurao napred, pa mu se iako neubeđen pokorio, očigledno nastojeći da što više odloži početak.

Kada je vojvoda 6. septembra pristupio izradi novog ofanzivnog plana, znalo se da je Dimurje na Argoni, a da će Kelerman stići u Šalon 10. ili 11. septembra. Ipak nije ništa učinio da spreči njihovo spajanje, da ih razdvojeno tuče. On je verovao, u duhu strategije onog vremena, da će veštijim manevrovanjem postići odlučne uspehe i bez taktičkih sudara, bojeva ili bitaka. U suštini on je rešio da izmaneuvreje argonski položaj sa 20 000 Prusa i Austrijanaca (Kalkrojt i Klerfe), koji će prodreti kroz tesnac Kroa-o-Boa, kod Vuzjea preći Enu i napasti Francuze na ostalim prelazima bočno i iz pozadine; dotle bi glavnina Prusa zauzela položaj pred francuskim levim krilom, Hoenloe-Kirhberg ojačan Hesencima uznemirivao bi njihovo desno krilo na Iletu, a konjica emigranata krenula bi na Šen Popile.

Emigranti su tražili da im se preda grad Lonvi, a da grof od Provanse bude postavljen za regenta osvojenih oblasti, što su saveznici odbili. Njima nije bilo stalo da uspostave samo kraljevsku vlast već da zadrže nešto od osvojene teritorije.

Klerfe je krenuo 7. septembra iz Balona, a idućeg dana se kod Romanja spojio sa korpusom Kalkrojta (7 bataljona, 15 eskadrona). Oba korpusa su se odmarala i izviđala 9. i 10. septembra, a 11. septembra su se vratila u Nuar da bi skrenula Dimurjeovu pažnju sa Kroa-o-Boa, njihovog stvarnog cilja. Idućeg dana Prusi su kod Briknea pretrpeli neuspeh intervencijom francuskih trupa sa

Sk. 3 — Dejstva u Argoni, 18—20. IX 1792.

Granprea. Istog dana pruska glavnina pod komandom Braunšvajga stigla je pred Granpre, no deo njegove prethodnice (Hoenloe-Ingelfingen), koji je bio prešao r. Eru, odbačen je na drugu obalu. Ovi francuski uspesi posle niza neuspeha odjeknuli su na obema stranama povoljno, odnosno nepovoljno, ali su zavarali Dimurjea o pravoj nameri neprijatelja. Najznačajniji su po tome što se ovde, na francuskoj strani, prvi put vidi streljački stroj koji će svojom pokretljivošću i preciznošću vatrenog dejstva u toku revolucionarnih i Napoleonovih ratova uništiti staru linijsku taktiku.

Istog dana, 12. septembra, Klerfeova prethodnica zauzela je Kroa-o-Boa. Stotinak Francuza, koji su se tu našli, pobegli su posle slabog otpora. Čim je to saznao, Dimurje šalje generala Šazoa sa 8 bataljona, 5 eskadrona i 12 topova da tesnac povrati. On je to učinio 14. septembra, ali ga je dva sata kasnije ponovo izgubio, odbačen na Vuzje. Dotle je Dimurjeova situacija na Granpreu postajala sve teža: često je nedostajalo hleba, a od nezdrave vode, hladnog i vlažnog vremena naglo se povećalo obolevanje. Sada, posle pada Kroa-o-Boa pretilo mu je da bude opkoljen bez hrane i municije. Zato je rešio da se probije. To je učinio vrlo vešto noću 14/15. septembra, a ujutru je prešao Enu na mostovima kod Senika i Granama. U armiji i u Parizu se verovalo da će se Dimurje povući u Šalon da bi se lakše spojio sa Kelermanom, ali je on rešio da ostane kod Sent Menua, da ne bi napustio tesnac Ilet i time omogućio Hoenloeu-Kirhbergu, koji je zajedno sa Hesencima tu naišao, da se pridruži vojvodinim trupama. Kod Sent Menua, kuda je pozvao Bernonvila i Kelermana, on se prikuplja a neprijatelju to sprečava. Okreće, dakle, front rizikujući da se eventualni poraz pretvori u katastrofu. Prestao je da zatvara pravac za Pariz, ali se postavio u pozadinu neprijatelja ako tamo bude krenuo. Bio je to najsajjniji Dimurjev potez. No, manevar nije bio lak. U toku marša njegovu armiju je 15. septembra zahvatila neopisiva panika koja se prenela od trupa generala Šazoa, ali srećom neprijatelj mu je ostavio dosta vremena da je ponovo uredi.

Vojvoda od Braunšvajga zadržao se kod Landra 15—17. septembra u potpunoj neaktivnosti, a zatim je krenuo Enom uzvodno ne bi li prinudio Francuze da savim napuste Argonu i da se povuku čak iza Marne. Radilo se opet o tome da se izmanevruje protivnik u najčišćem stilu XVIII veka.

VALMI

Noću 19/20. septembra Dimurjeova Ardenska armija logorovala je na platou Bro-Sent Kojer, s desnim krilom kod Mafrekura, centrom kod Šod Fontena, a levo se naslanjala na drum Sent Menud—Šalon. Na front platoa postavio je prethodnicu (general Staužel) koja se pod pritiskom pruskih husara povukla delom na visove Iron i Valmi. Dimurjeov štab bio je u Sent Menuu. Centralna armija (Kelerman) logorovala je kod Domarten-la-Planšeta, severno od drumu, sa prethodnicom (Depre-Krasje) kod sela Ansa na Bioni. Kelerman je bio nezadovoljan svojim položajem, pa je izjavio Dimurjeu da će idućeg dana preći na desnu obalu Ove i da će na visovima Dapjer i Voalmon zauzeti bolje položaje koji će mu obezbeđivati vezu sa Šalomom. On je uveče već izdao potrebna naređenja za prelaz na desnu obalu Ove. Dimurje ga je živo zamolio⁷⁷ da sutradan, u slučaju bitke, stane na vis Valmi i na onaj na raskrsnici puteva nazvanim Lin (Lune-Mesec) zbog svog polukružnog oblika.

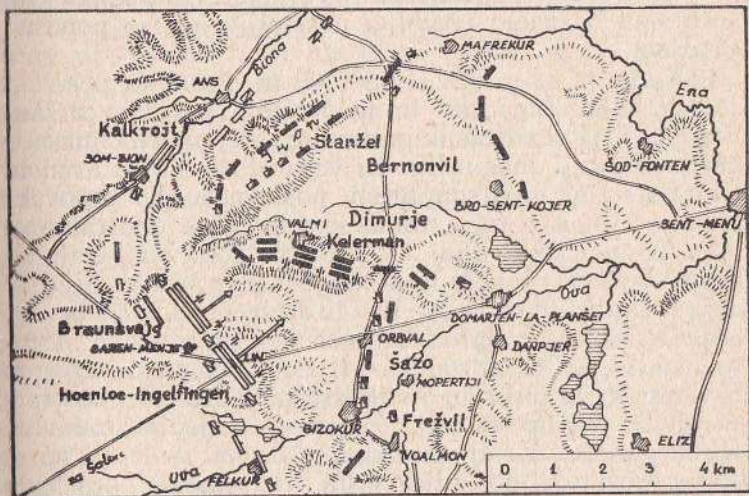
Uveče 19. septembra pruska glavnina i Kalkrojt bili su kod Masiža, a prethodnica je zauzela Vjen-la-Vil. Tada je pruski kralj, na osnovu netačnih obaveštenja da se Francuzi povlače na Šalon, naredio da se skrene udesno, da mu Francuzi ne bi ponovo umakli. Klerfe je stigao do Manra, gde je dobio naređenje da istog dana produži za Som Sijip, ali je krenuo tek pred zoru 20. septembra. On je imao u svom sastavu samo 10 bataljona, 6 četa i 11 eskadrona; ostale njegove snage su osiguravale komunikaciju. Emigranti su pogrešno stigli čak kod Sen-Suplea.

⁷⁷ Ministar rata Servan je propustio da objedini komandovanje, da potčini Kelermana Dimurjeu.

Da bi presekli put Sent Menu—Šalon, 20. septembra Prusi su krenuli na jug. Prethodnica (Hoenloe-Ingelfingen) pošla je u 6.30 časova sa dve paralelne kolone, neposredno pored brda Iron preko Som Biona za Garen Menje. Padala je sitna kiša, a gusta magla je zatvarala vidik. Tek što su krenule, trupe su potpale pod neefikasnu artiljerijsku vatru sa brda Iron, ali je Hoenloe nastavio marš. Na zvuk topova uputio je Kelerman svoju rezervu (general Valansa sa 4 bataljona, 8 do 10 eskadrona i dosta topova) na raskrsnicu Lin. Artiljerijska vatra ove grupe naterala je Hoenloea, koji je stigao u međuvremenu do Menjea da najzad okrene front prema istoku. Konjička brigada vojvode od Vajmara, koja se suviše približila raskrsnici, odbačena je u neredu. Hoenloe je uzvratio vatru svojom artiljerijom, i oko 8.30 časova naterao francuske baterije da se povuku sa raskrsnice Lin. Dok se Depre-Krasje povukao na Domarten-la-Planšet, Valans je sišao u ravnicu između Orbvala i Ove. Iznenaden pojavom neprijatelja, Kelerman odustaje od prelaza Ove i zauzima položaj na visu Valmi kako mu je Dimurje bio preporučio. Vreme su mu stvorili Depre-Krasje i Valans. Desni bok čuvao mu je Stanžel na brdu Iron, a levi je osigurao sa nešto trupa kod Gizokura i Mopertijia. Prvi borbeni red išao je, dakle, u polukrugu od Irona preko Valmija i Gizokura do Mopertijia. Dimurje je osigurao oba Kelermanova boka: Bernonvila sa 16 bataljona postavio je iza Stanžela, kada je saznao da je napuštena raskrsnica Lin uputio je tamo Šazoa sa 9 bataljona i 8 eskadrona da povrati tu dominantnu tačku koja je vladala okolinom, a Frežvila sa nekoliko eskadrona da ojača krajnje Kelermanovo levo krilo. Sem toga, zamislio je smeo manevar da preko Berzjea i Viržinija padne u pozadinu Prusa.

U međuvremenu delovi pruske prethodnice zauzeli su raskrsnicu Lin neposredno pre nego što je stigao Šazoa koga su zatim Prusi odbili jakom vatrom. Dotle je pruska glavnina stigla na plato Menje i postavila se iza prethodnice između drumu i Bione frontom prema Ironu i Valmiju. Bilo je podne. Kralj, vojvoda i drugi pošli su u

izviđanje. Magla se postepeno dizala. Uskoro su se kamenili od iznenađenja. Umesto da zateknu francuske trupe u neurednom povlačenju, one ih mirno dočekuju u borbenom rasporedu. U pruskom štabu su jednodušni

Sk. 4 — Bitka kod Valmija, 20. IX 1792.

da treba napasti Valmi. Vojvoda se koleba. On je upravo izvršio taj veliki obilazak da ne bi morao tući bitku. Najzad kralj, isto tako zbunjen kao i vojvoda, oko 13 časova mučno odlučuje da treba napasti vis Valmi.

Pruska artiljerija, 54 oruđa, postavljena je na plato u polukrugu oko francuskog položaja. Iza prethodnice postrojila se glavčina u dve linije, konjica na krila. Borbeni poredak krenuo je napred u savršenom pruskom redu. Ubrzo se nebo sasvim razvedrilo.

Pojava čuvene pruske pešadije unela je nemir u neke francuske bataljone. Ali Kelerman, miran i nepokolebiv, preformira hitno svoje trupe u tri kolone čija je širina iznosila koliko front jednog bataljona. On nije nameravao da opali ni metka, već da se bajonetom baci na neprijatelja čim se bude uspeo na vis. Na vrhu svoje

sablje diže svoj šešir sa trobojnom vrpcom vičući: *Živela nacija*. Armija mu jednodušno odgovara: *Živela nacija*, *Živela Francuska*, *Živeo naš general*. Uzvici, pomešani sa zvukovima revolucionarne pesme *Ça ira*, zanose i ras-paljuju borbenost francuskih vojnika; i oni dižu svoje šešire na bajonete i sablje, nestrpljivi da se ponesu s Prusima.

Kada su se približili na 1200 m, Prusi su počeli da se kolebaju. Zapanjilo ih je čvrsto i ponosno držanje Francuza, uznemirila impozantna i nepomična masa sigurna u svoju snagu. Oni su verovali da će se Francuzi razbežati čim im budu prišli, posle nekoliko topovskih plotuna. Umesto toga, tobdžije francuske Centralne armije napuštaju dvoboj sa protivničkom artiljerijom i prenose vatru na pešadiju. Najviše trpi pruska prethodnica i centar glavnine. Uvidevši da bi napad bio krvav i beskoristan, vojvoda od Braunšvajga ga zaustavi. Trupe su ostale gde su se zatele, trpeći francusku vatru rezigniranom hrabrošću. Artiljerijska vatra se obostrano nastavila još intenzivnije, nanoseći zbijenim redovima velike gubitke. Kralj, pruski i francuski generali su na konju, biraju najopasnija mesta. Kelermanov konj pada. Jedna deputacija vojnika zamoli ga tada da se toliko ne izlaže, ali on je znao da se njegovo držanje automatski prenosi na trupe. Bernonvil pozove vojnike da sednu i da time smanje cilj, ali ga oni upitaše zašto je on na konju. Dođe i Dimurje i poče mirno da s njima razgovara usred najveće opasnosti. Uzaludno su emigranti mestimično pokušavali da privuku vojnike na svoju stranu; tog dana nijedan francuski vojnik nije dezertirao.

Na pravcu Irona, gde je bio Kalkrojt, događaji su se razvijali slično kao kod Valmija.

Stigavši na raskrsnicu Lin, odakle se francuski položaj mogao bolje osmotriti, vojvoda od Braunšvajga je potvrdio svoj utisak o čvrstini Francuza, pa je ubedio kralja da se konačno odustane od napada. Glavni argument: bitka će se izgubiti, ali ako se i dobije biće isto toliko kobna kao i poraz. Oko 16 časova Prusi su stali na drum jačim snagama da bi Francuze odvojili od Šalona.

Predveče se kanonada postepeno utišala. Obostrano su iscrpljene zalihe municije.

Klerfe je ceo dan lutao blizu bojišta, svojom krivicom i krivicom vojvode, pa je stigao u Menje kada su odjekivali poslednji hici.

Pruske trupe, izmešane kao posle poraza, bivakovale su na jakoj kiši i vetru, bez hrane i vode. Sve je zahvatio sram i potištenost, od vojnika do vrhovnog komandanta. Kada se sutradan pročulo da su Francuzi bezmalo oteli sav pruski prtljag koji se nalazio kod Mezon-de-Sampanj, i da bi im to sigurno pošlo za rukom da su njihovi komandanti bili samo malo energičniji, razmere neuspeha i opasnosti postale su svima očigledne, pa je zaprepašćenje postalo opšte.

Bitka kod Valmija nazvana je *kanonadom*. Na tome nazivu insistiraju Nemci i Austrijanci, da bi umanjili njen značaj. Doduše bilo je možda manje gubitaka nego u mnogim bojevima koje je istorija zaboravila: izbačeno je iz stroja samo 300 Francuza i 184 Prusa, od 52 000 (od toga je za borbu bilo razvijeno 36 000) boraca prvih odnosno 34 000 drugih. Ali je njen strategijski značaj znatno veći nego mnogih krvavih bitaka. Iako taktički nedovršena, ona je operativna i strategijska prekretnica, dakle, rešavajuća. To su odmah shvatili pronicljivi ljudi kod Prusa počev sa vojvodom od Braunšvajga. Upitan šta misli o svemu tome, pesnik Gete je odgovorio: „Na ovom mestu i ovog dana nastaje nova epoha svetske istorije”⁷⁸. Začudo, francuski generali nisu shvatili njen značaj. Oni nisu znali za potištenost koja je zavladała suprotnom stranom. Videli su samo da im je neprijatelj presekao komunikacijski pravac. Servan, ministar rata, u izveštaju Konventu od 25. septembra prešao je ćutke preko Valmija kao da je bez značaja. Nisu shvatili apsurdan strategijski položaj saveznika: nalaze se na otvorenom putu za Pariz, ali za leđima imaju nepobedenu armiju koju ne smeju da napadnu. Ipak, svuda u Francuskoj se osetilo da je revolucionarna armija uspešno položila prvi svoj ispit.

⁷⁸ L. Ranke, *Ursprung und Beginn der Revolutionskriege*, str. 306—310, Leipzig, 1875.

Razvilo se uverenje u armiji i narodu da vojnik slobode mora trijumfovati nad vojnicima despotizma.

Kanonada kod Valmija bila je najžešća koju je istorija dotle zapamtila. Posle Bergena (13. aprila 1759), u sedmogodišnjem ratu, i Jorktauna (19. oktobra 1781) u američkom ratu za nezavisnost to je bio prvi ozbiljan oružani sudar Francuza.

Vojvodi od Braunšvajga mnogi istoričari prebacuju što je u presudnom trenutku zaustavio napad. Drugi brane njegovu odluku sa uverljivim argumentima. Ističu, s pravom, da u svom operacijskom planu on nije predvideo bitku, već samo manevar da bi naterao Francuze na povlačenje. Kada je pošao u napad, pokorio se volji kralja, a pod pretpostavkom da se Francuzi povlače, no kad je uvideo da su oni spremni za bitku, da su rešeni da je tuku, a tukli bi je pod povoljnijim uslovima — vremen-skim, topografskim, taktičkim i moralnim, on ju je s razlogom prekinuo. I kad bi bitku i dobio, vojvoda je znao da bi to postigao po cenu izvanredno teških gubitaka koji bi onemogućili dalje operacije protiv Pariza.⁷⁹

Na francuskoj strani treba isto toliko istaći Kelermanovu⁸⁰ neustrašivost kao i Dimurjeovu veštinu. Ali to ne bi bilo dovoljno da francuska artiljerija nije nadjačala protivničku; general-lajtnanta Abovila, njenog komandanta, neki nazivaju pravim pobednikom kod Valmija. Ali su mirnoća, hladnokrvnost, disciplinovanost Kelermanovih trupā impresionirale Pruse. To je bila francuska linijska vojska prožeta revolucionarnim duhom i ojačana samo sa nekoliko bataljona dobrovoljaca iz 1791.

⁷⁹ Neuspeh pohoda na Pariz i odluke vojvode od Braunšvajga iznenadili su prijatelja i neprijatelja, pa su objašnjenje tražili van operativne situacije. Među ostalim, jedni su tvrdili da se vojvoda zaustavio i zatim povukao, jer nije odobravao savez s Austrijom, drugi da je to učinio na molbu Luja XVI koji je strahovao od pariskog naroda. Ta i slična objašnjenja iznosi S. S. Biro (*The German Policy of Revolutionary France*, I, 77—79, Cambridge Mass., 1957).

⁸⁰ Napoleon I mu je kasnije podario titulu vojvode od Valmija.

Odbranu Ileta poverio je Dimurje generalu Dijonu. To je bio dvorski general, po osećanjima rojalist. Sva zasluga što je odbrana tesnaca organizovana tako da su ga saveznici, Hoenloe-Kirhberg i grof (*Landgraf*) od Hesens-Kasela, smatrali neosvojivim pripada Galbou koji je postavio artiljeriju, Goberu koji ga je utvrdio i Monsiju koji je komandovao najvažnijim uporištem. Hoenloe-Kirhberg je 17. septembra iz Nevija, gde su bili Austrijanci, izvršio nasilno izviđanje, ali se ubrzo uverio u jačinu francuskog položaja. Tri dana kasnije, kada je do Klermona, gde su bili Hesenci, doprla grmljavina topova sa Valmija, grof od Hasens-Kasela krenuo je napred sa lakim trupama, verujući da se Francuzi povlače, ali je odbijen artiljerijskom vatrom. Iz emigrantske vojske, koja se nalazila pod Tionvilom, vojvoda od Braunšvajga privukao je konjicu ojačanu jednom pešadijskom brigadom; 18. septembra stigla je u Vuzje, 20. septembra bila je na maršu za Valmi, ali do mraka nije tamo stigla; iscrpena i obeshrabrena, zanoćila je na putu.

4. KONVENT

Ustanak od 10. avgusta nije bio uperen samo protiv prestola, već je značio i pretnju Zakonodavnoj skupštini koja je baš tada štitila ne samo kralja već i buntovnog generala Lafajeta. Pojavom Komune, pored zakonite vlasti (Skupštine), nikla je i revolucionarna vlast. Borba između njih ispuniće vreme od 10. avgusta do 21. septembra, do saziva Konventa.

Komuna je bila svesna da je oličenje javnog interesa i da radi u ime cele revolucionarne Francuske, ali nije smela da razjuri Zakonodavnu skupštinu. Nepoznati mali ljudi Komune bili su pod utiskom parlamentarnog ugleda koji su uživali sjajni govornici Žironde. Ostavili su Skupštinu na okupu pod uslovom da se razide pošto se izabere Konvent, dakle, nova Ustavotvorna skupština koja će izmeniti zastareli monarhistički ustav. Skupština je priznala Komunu, pristala je da sazove i Konvent opštim pravom glasa bez diskriminacije građana na aktivne i

pasivne, još uvek dvostepenim izborom, ali je odbila da zbací kralja. Žironda je pokušavala da spase što više od monarhističkog ustava.

Revolucionari u Francuskoj nisu se bojali Austrijanaca i Prusa već izdajnika. Naročito su se plašili da generali ne pođu putem Lafajeta. Nisu imali poverenja u sudove koji su vrlo sporo sudili izdajnicima. Pod pritiskom Komune, Skupština je preduzela izvesne mere protiv porodica emigranata i protiv bivših ministara, ali je ogorčenom javnom mnjenju sve to bilo nedovoljno. Komuna traži preki sud što je Skupština izglasala, ali mu nije dala dovoljnu nadležnost. Sukob između Komune i krnje Zakonodavne skupštine⁸¹ sve se više zaoštravao, i to u kritičnom trenutku po Francusku, kada je neprijatelj upao u zemlju, zauzeo Lonvi i spremao se da napadne Verden; u Vandeji su se pobunili rojalisti, u Bretanji plemići, a u Dofineu je otkrivena velika rojalistička zavera. Invazija je mogla postati znak za opšti ustanak reakcije. Skupština je nervozno izdavala dekret za dekretom radi jačanja odbrane Francuske. Već 10. avgusta rešila je da se pod zidine Pariza ustroji utvrđen logor za 40 000 ljudi, a 27. avgusta pozvala pod oružje 30 000 ljudi iz pariske okoline. Komuna se još aktivnije predala narodnoj odbrani, utvrđivala, regrutovala, prikupljala oružje,⁸² no to nije smetalo žirondincima da otpočnu snažan napad protiv nje i Robespjera, koga su smatrali njenim glavnim čovekom. Pokušali su čak da je ukinu. Uz to, izgubivši veru u vojnički uspeh, smišljali su kako će pobeći iz Pariza, jer ih je zahvatila malodušnost i defetizam. U Izvršnom savetu, mada manje siguran u pobedu no što je govorio, Danton je jedini bio protiv bekstva, ali iz svojih posebnih računa: nije hteo da izgubi veliki uticaj na pariske mase koji je imao, niti da prekine veze sa kraljevim pristalicama čiji je bio plaćen agent. No, zadržavši vladu u Parizu on je učinio revoluciji veliku uslugu.

⁸¹ Od 750 članova bilo je jedva 258 do 260 koji su zasedavali.

⁸² Poručila da se iskuje i 30.000 kopalja.

Kada je 27. avgusta stigla vest o padu Lonvija, Komuna je naredila da se pretresu kuće svih sumnjivih. Idućeg dana Danton u Skupštini podržava rad Komune, a 29. avgusta u Komuni govori o strogim merama koje treba preduzeti. Pretresi su otpočeli 30. avgusta i za dva dana uhapšeno je oko 3000 sumnjivih lica. Ujutru 2. septembra stigla je vest da je Verden opsednut i da će uskoro pasti. Komuna je odmah proglasom pozvala Parižane na oružje. Ona je još jednom pretekla Skupštinu u izvršenju patriotskih dužnosti. U Skupštini joj je žirondinac Vernjo morao odati priznanje. Ali baš u to vreme, 30. avgusta, žirondinci su navaljivali da se Komuna raspusti, što je ogorčilo narod Pariza. U tom uzbudljivom trenutku, uz tutnjavu topova i brujanje zvona na uzbunu, u narodu Pariza je pomisao na izdajnike postala sve nesnosnija. Preki sud je radio sporo i oslobađao očigledne krivce. Narod Pariza, pod utiskom teških žrtava od 10. avgusta, uzeo je pravdu u svoje ruke. Predgrađe Poasonjer rešilo je da se svi sveštenici i sumnjiva lica po zatvorima pobiju pre polaska dobrovoljaca u vojsku. Ovo rešenje odobrile su sekcije Liksanbur, Luvr i Fonten-Monmoranci.⁸³ Improvizovani narodni sudovi otpočeli su sumarnim egzekucijama zatvorenika. Pokolj je potrajao do 4. mestimično i do 6. septembra. Izvršioća je izgleda bilo malo. Među njima bilo je dosta sitnih buržuja i federalaca, ali niko nije ništa preduzeo da to spreči, ni Danton ni zaplašeni žirondinci. Tih dana pobijeno je između 1090 i 1395 ljudi, a od toga tri četvrtine običnih (nepolitičkih) krivaca.⁸⁴ Komitet nadzora Komune, koji je kooptirao Maraa, uputio je okružnicu patriotima provincija da pođu u odbranu Pariza pošto se prethodno oslobode kontrarevolucionara, ali ničim se ne može dokazati da je to imalo uticaja na broj žrtava. Sam Mara je dosta često preporučivao pokolj aristokrata kao sredstvo za spasavanje revolucije. Zbog toga se sa desnice svaljuje na njega

⁸³ Matjez, *Francuska revolucija*, str. 189, Beograd, 1948.

⁸⁴ Lefebvre, *La Révolution française*, I, str. 253, Pariz, 1957; po Matjezu (*Francuska revolucija*, str. 190) bilo je 1100—1400 žrtava.

odgovornost za septembarske događaje, mada su oni rezultat kolektivne psihoze, a ne volje jednog čoveka. Patriotska groznica uspavljivala je savesti. No, uporedo sa pokoljima, žene su provodile noći u crkvama šijući odela za dobrovoljce, praveći zavoje za ranjenike, ljudi su stupali u dobrovoljce, sa mrtvačkih sanduka skidalo se olovo da bi se pravili meci, a svi kolari pravili su lafete i kare. U tom trenutku revolucionarna Francuska nije osuđivala pokolje. Oni su se mogli izbeći da su mase bile ubeđene da će Skupština goniti kontrarevolucionare. Posle pokolja, bez policije i izvršnih organa, Zakonodavna skupština i ministri bili su nemoćni. Zavisili su sad od Komune, upravo od Maraa, Robespjera i Dantona, tri čoveka koji su nazvani trijumviri slobode.

Ovaj prvi teror podvukao je posledice događaja od 10. avgusta. Niko se nije više usudio da brani monarhiju. Zakonodavna skupština izrazila je želju da je Konvent ukine. Zatvoreni su poslednji manastiri. Ukinuti su feudalni nameti. Seoskom proletarijatu olakšana je nabavka zemlje.

Odziv dobrovoljaca i federalaca⁸⁵ bio je znatan. Od 14. jula do 15. septembra formirano je 18 bataljona federalaca, a između 27. aprila i 28. oktobra 1792. obrazovan je 31 bataljon rezerve. Glavno zborište bio je Šalon, gde je po odluci Izvršnog saveta od 31. avgusta trebalo obrazovati logor od 12 000 ljudi ali je između 3. i 16. septembra tamo stiglo preko 18 000, a drugih 20 000 između 18. i 25. septembra. Većinom su bili bez oružja i obuke, buntovni i neobuzdani, ali oduševljeni za borbu.⁸⁶ U Sent Menuu je 19. septembra stiglo 7 bataljona fede-

⁸⁵ Federalci su najpre bili nacionalni gardisti koji su prisustvovali polaganju federativne zakletve od 14. jula, pa su zatim grupisani u Soasonskom logoru, ali su tako nazvani (*fédérés*) i pripadnici svih onih bataljona koji se nisu mogli nazvati po nekom određenom departmanu.

⁸⁶ U to vreme između bitke kod Valmija i povlačenja saveznika uvedena je u armiji Marseljeza. Tada se još zvala *Himna slobodi* i *Himna Marseljaca*. Kelerman, prožet tradicijama starog režima, hteo je da proslavi pobedu crkvenim obredom *Te Deum laudamus* (Tebe boga hvalimo), ali mu je ministar Servan objasnio da je vreme *Te Deuma* prošlo.

ralaca, ali nisu učestvovali u bici. Ipak dobrovoljci iz 1792. nisu bili suvišni. Oni su dokazali saveznicima da se čitav narod dizao na oružje u odbranu zemlje. Pred tim masama dobrovoljaca saveznike je zahvatila bojazan da će podleći tako velikom broju. Oni su shvatili u isto vreme da su pogrešili i da su nemoćni. Verovali su da će naći pred sobom samo jednu armiju, a sada iz dubine Francuske nailaze nove. Uvideli su da su rđavo ocenili snagu i osećanja Francuske.

Konvent (*Convention nationale* ili kratko *Convention*) sastao se 20. septembra.⁸⁷ Idućeg dana preglasio je jednoglasno da je „vlasništvo sveto”, a zatim tek, posle velikog kolebanja, da je monarhija ukinuta, ali republika nije proklamovana.⁸⁸ Od 750 poslanika oko 165 se moglo pribrojiti desnici (žirondincima), stotinak levici (jakobincima),⁸⁹ a ostalo je činilo neopredeljenu masu nazvanu ravnica (*la Plaine*) ili baruština (*la Marais*) koja je prelazila čas jednoj, čas drugoj strani.⁹⁰ Žirondinci su imali vlast u svojim rukama. Izvršni savet sav je bio njihov. Izabran u Parizu, Danton je podneo ostavku na ministarski položaj, a Servan je kao general-lajtnant primio armiju na Pirinejima. Opijeni vojnom i izbornom pobedom, žirondinci kreću putem politike odmazde. Napadaju Parisku komunu i nastoje da njen uticaj svedu na uticaj jednog od 83 departmana. Optužuju Maraa za septembarske pokolje, Robespjera za diktatorske prohteve, Dantona za korupciju. Opravdana optužnica protiv Dantona još više je podigla ugled nepodmitljivog Robespjera. Žirondinci nisu uspeali da kroz Konvent proture zakon o obrazovanju konventske garde koja bi bila regrutovana u svim okruzima, pa su doveli u Pariz 16 000 federalaca iz nekoliko okruga. Ovi su u početku tražili glave Maraa,

⁸⁷ Izabrano je 750 poslanika, ali je tog dana bilo na okupu svega 371.

⁸⁸ Robespjer je rekao da se „provukla krišom”, ali nekoliko dana kasnije Konvent je proklamovao da je *Republika jedna i nedeljiva* pa se mora pretpostaviti da je nastala i postojala.

⁸⁹ Nazvani *montanjari* (*montagnards*) po uzvišici u sali gde su sedeli (Planina).

⁹⁰ To nisu bile utvrđene partije sa stalnim članstvom.

Robespjera i Dantona, ali su kasnije prišli montanjarima. U svemu, sukob između žirondinaca i montanjara sveo se na pitanje diktature Pariza (Komune): prvi je odbacuju, drugi smatraju da je potrebna za jedinstvo zemlje. Kada Komuna bude stvarno postala neophodna, montanjari će pobediti. Žirondinci, sjajni govornici, imali su malo ljudi od akcije; nedisciplinovani individualisti, nikad nisu dejstvovali jedinstveno; njima je nedostajala energija, smelost, volja i vidovitost montanjara.

5. POVLACENJE SAVEZNIKA

Posle bitke kod Valmija za obe se strane postavilo pitanje kako nastaviti operacije. Vojvoda od Braunšvajga bio je rešen, više nego ikad ranije, da ne tuče rešavajuću bitku, rezonujući vrlo pravilno da bi poraz doneo katastrofu, a eventualna pobeda toliko gubitaka da se sa ostatkom ne bi mogle nastaviti operacije prema Parizu. Vojvoda je vrlo rano rešio da se povuče, ali je smatrao da bi pritisak koji je iz Šampanje vršio na Pariz trebalo diplomatski iskoristiti. Na francuskoj strani gledišta Kelermana i Dimurjea o daljim operacijama su se razilazila. Impresioniran činjenicom da su mu presekli odstupnicu za Šalon, Kelerman je želeo da se obilaznim maršem prebaci na levu obalu Marne, a Dimurje je hteo da obe armije (njegova i Centralna) ostanu tamo gde se nalaze i da ih treba ojačati svim raspoloživim snagama. Servan, dok je bio ministar rata, daje komandu nad obema armijama Dimurjeu po rangu starijem, iako je prihvatio Kelermanovo gledište; čak je naredio Dimurjeu da se povuče, ali ga ovaj nije poslušao, jer je bio siguran u Dantonovu podršku. Odluka Dimurjeova bila je vrlo smela, toliko smela da je Napoleon, po sopstvenom priznanju, ne bi smeo prihvatiti. On je smatrao da Dimurje prosto nije imao hrabrosti da se povuče, bojeći se da će u toku povlačenja nastupiti slom.⁹¹ Ali se Napoleon varao. Time što je ostao kod Sent Menua, Dimurje je sprečio

⁹¹ Las Cases, *Mémoires de Napoléon*, I, XV, str. 87—89 (10. XI 1816), Paris.

neprijatelja da se širi u susedne bogate oblasti, gde bi mogao udobno da provede zimu, upravo primorao ga je da se zadrži na siromašnom terenu na kome je vremenom morao podleći oskudici.

U međuvremenu su otpočeli pregovori. Želele su ih obe strane. Prusi su nastojali da nagovore Francuze da vrate kralja, da bi se mogli povući ako ne kao pobednici ono bar časno, a Dimurje je verovao da će Pruse odvojiti od Austrijanaca. Bila je to njegova fiksna ideja na čemu je radio i ranije kao ministar spoljnih poslova. Kada su uvideli da od kraljevog povratka na presto nema ništa, Prusi su iskoristili Dimurjeovu naivnost da se povuku bez pritiska. Evazivnim odgovorima i neodređenim obećanjima oni su ga uverili da će se odvojiti od Austrijanaca ako ih bude pustio da se neometano povuku. Izvesno je da je Dimurje obećao vojvodi od Braunšvajga ili njegovom povereniku da ga neće napadati do Verdena. Osim fatamorgane pruskog saveza, Dimurje je još uvek pomalo zazirao od Prusa, a žurio je da što pre krene na Belgiju. Ali je i Izvršni savet bio mišljenja da savez s Pruskom (verovalo se čak i u to) ne treba žrtvovati slavi jedne pobede. Za vreme pregovora prećutno su obustavljene oružane akcije.⁹²

Stanje pruske vojske se naglo pogoršavalo. Harala je dizenterija, hleb nije stizao iz pozadine, mesna sredstva su bila istrošena. Glad i rđavo vreme iscrpeli su trupe. Povlačenje je otpočelo noću 29/30. septembra. Prusi su se povukli preko Granprea na Konsanvoa gde su stigli 7. oktobra; Klerfe se povukao preko Bizansija na Stene gde je stigao takođe 7. oktobra; emigranti preko Vuzjea i Le Šena takođe na Stene gde su stigli 5. oktobra; Hoenloe-Kirhberg i Hesenci su već 2. oktobra bili kod Verdena. Povlačenje je izvedeno pod izvanredno teškim uslovima i u najvećem neredu. Očevici u savezničkom logoru su jednodušni da bi se uzmak pretvorio u kata-

⁹² Austrijsko zvanično delo *Krieg gegen die französische Revolution* (II, str. 175, Wien, 1905) smatra pregovore Dimurjeovim majstorskim delom, implicirajući time da bi i bez njih saveznici postigli svoj cilj!

strofu da su Francuzi pritisli. Ali ih je Dimurje zauzdao. Kelermana šalje 1. oktobra u Sijip, idućeg dana vraća ga na Bar-le Dik, pa ga usred puta ponovo vraća na Sijip. Bernonvil i Dival ostali su takođe neaktivni. Francuzi su prosto išli za neprijateljem, stajali su i maršovali kada i on.

Vojvoda od Braunšvajga je nameravao da se zadrži na Mezi i da opsedne Monmedi, Sedan i Mezjer. Ali je ubrzo saznao da je Kistin zauzeo Špajer i da ugrožava Majnc, zbog čega je grof od Hesena povukao svoj kontingent. Odmah zatim saopštili su mu Austrijanci da će Klerfe opsesti Lil, a Hoenloe-Kirhberg da će odmaršovati u Luksemburg da štiti pokret Klerfea, gde će biti potčinjen vojvodi od Zaksen-Tešena. Ubuduće će se saveznici sve više opredeljivati prema svojim posebnim interesima. Sada je vojvoda od Braunšvajga imao jake razloge da se povuče iz Francuske, ako ga bedno stanje njegovih trupa nije ranije na to navelo. Da bi dobio u vremenu, on je poveo pregovore sa Kelermanom i uspeo da za posade Verdena i Lonvija izdejstvuje neometano povlačenje. Kelerman je isto tako prevaren kao i Dimurje. Slobodni od svakog pritiska, Prusi prelaze granicu kod Obanža 21. oktobra. Od 42 000 Prusa koliko je upalo u Francusku, vratilo se svega 20 000, a i od njih je dve trećine bilo bolesno. Na vest da je Majnc pao, Prusi su se povukli na Rajnu i prikupili između Koblenca i Andernaha radi zaštite Nemačke. Poslednji pruski ešloni napustili su Luksemburg 2. novembra.

U svojim memoarima Dimurje optužuje vojvodu od Braunšvajga za 12 grešaka.⁹³ Sve nisu uverljive. Najveća je, koju on ne pominje, što se uvukao u Argonu, što nije išao ravnicom preko Bar-le Dika i Sen Dizjea, a kad je već pošao u planinu, što nije frontalno napao na Ilet kao što mu je savetovao Kalkrojt. To su mu saveznici ogorčeno prebacivali već tada. Ali da je to i učinio umesto što je obilazio preko Granprea, da li bi uspeh bio veći? Možda bi dublje zašao u Francusku, stigao bi do Marne,

⁹³ A. Chuquet, III (*La retraite de Brunswick*), 251—252, Paris, 1887—1892.

ali ne bi mogao ovladati Parizom, a još manje Francuskom. Bitno je da saveznici nisu imali dovoljno snaga da obore Francusku. Na osnovu uveravanja emigranata saveznici su je napali pod pretpostavkom da će im se pridružiti linijska armija, da će komandanti tvrđava na prvi metak istaći belu zastavu, da će pohod biti šetnja puna zadovoljstava. Vojvoda je shvatio vrlo brzo da se emigranti varaju i da ga varaju, da će naići na otpor sve Francuske, a ne samo šake revolucionara. Zato se i hteo zadržati na Mezi. A kad je popustio kraljevom pritisku, pokušao je da manevrom privede operaciju povoljnom kraju, kao što se radilo u XVIII v., kada su se izbegavale bitke da se skupocene male armije ne bi satrle. Snagama kojima je raspolagao nije mogao tražiti bitke sa mnogo nadmoćnijim protivnikom, uz to u njegovoj zemlji. Razvlačenja i kolebanja, prigovora kojih se vojvoda ne može osloboditi, objašnjavaju se psihologijom čoveka koji je po višem nalogu pristupio operaciji u čiji povoljan ishod nije verovao.

Ističe se u velikom delu vojne literature da su invaziju 1792. odbile linijske trupe, dakle, stara kraljevska armija. Svakako, kod Valmija su bile većinom linijske trupe, ali trupe prekaljene u vatri revolucije koje su neprijatelja dočekale uzvikom „živeo narod“. Ali ne treba zaboraviti ni bataljone od 1791. koji su se s linijskim trupama takmičili u hrabrosti, hladnokrvnosti, strpljenju i izdržljivosti.

Opsadu Tionvila otpočeli su Austrijanci i emigranti 23. avgusta. Posada od 5000 ljudi na čelu sa generalom Vimphenom vrlo srčano se branila čestim ispadima. Kada se vojvoda od Braunšvajga povukao, povukli su se 16. oktobra i Austrijanci.

U okviru opšteg savezničkog plana za invaziju Francuske, vojvoda od Zaksen-Tešena imao je zadatak da sa 25 000 ljudi izvrši diverziju iz Belgije protiv francuskih graničnih tvrđava. Smatrajući da je suviše slab posle odlaska Klerfeovog korpusa,⁹⁴ odlučio je da ostane u

⁹⁴ U Belgiji (i Luksemburgu) bilo je oko 34 000 ljudi od čega je 8000 bilo neophodno u garnizonima.

defanzivi iako su pruski kralj i vojvoda od Braunšvajga insistirali da aktivnije podrži savezničku ofanzivu, a što je želeo i car Franc. Otuda je u avgustu i početkom septembra 1792. na belgijsko-francuskoj granici dolazilo samo do čarki. Kada su Dimurje i Bernonvil krenuli na Argonu, a garnizon Moda se povukao na Valansjen, vojvoda je rešio da napadne Lil, najjaču francusku tvrđavu na severu. Smatrao je da je garnizon manje privržen revoluciji, a da će građanstvo (60 000 stanovnika) biti osetljivo na bombardovanje — varvarski argumenat za tzv. prosveteni apsolutizam i tobožnji viteški način ratovanja XVIII v. — ali je takav postupak doveo brzo do pada Lonvija i Verdena.

Za napad na Lil određeno je preko 10 000 pušaka⁹⁵ i 50 topova. Napadni korpus krenuo je 24. septembra iz Turnea i istog dana stigao pred tvrđavu. Nije bilo dovoljno snaga za cerniranje, a još manje za regularnu opsadu. Garnizon je imao 9047 ljudi pod komandom generala Rija, od čega samo 3000 linijskih trupa, no do 5. oktobra ojačan je dobrovoljcima na oko 14 000 ljudi. Bombardovanje je otpočelo 29. septembra pošto su komandant i opštinski savet dostojanstveno odbili predaju. Do 3. oktobra porušeno je 200 kuća, 2000 je oštećeno, a 150 građana je ubijeno. Bombardovanje je nastavljeno do večeri 5. oktobra. U međuvremenu je vojvoda od Zaksen-Tešena saznao o povlačenju saveznika iz Šampanje, pa se pred zoru 8. oktobra povukao u Belgiju. Smatrajući da odmaklo godišnje doba isključuje operacije većeg stila, vojvoda je naredio da trupe zauzmu zimske kvartire.

6. UPAD FRANCUZA U NEMAČKU, OSVAJANJE SAVOJE I NICE

Na gornjoj Rajni od savezničkih trupa ostao je general Esterhazi sa 11 000 Austrijanaca i 6000 emigranata (Konde), u Brajzgauu od Rajnfeldena do Kela. Kod Špa-

⁹⁵ 13 bataljona, 7 lakih četa, 18 eskadrona.

jera je bilo 1230 Austrijanaca i 2000 Majnčana,⁹⁶ u Manhajmu 400 Falačana, oko Darmštata 3000 Hesencana i Darmštačana, slabije snage u Majncu i Rajnfelsu.⁹⁷

Rajnska armija pod komandom Birona, od Porantrija do reke Lautera, imala je oko 24 000 ljudi od čega su dve trećine činili dobrovoljci: korpus gornje Rajne (oko 4000 ljudi) imao je jednu diviziju u logoru Ezeng (nemački Hezingen) blizu tvrđave Eneng (nemački Hinningen), a drugu u predelu Porantriji; zadatak mu je bio da osigura neutralnost Švajcarske i da zadrži Austrijance ako bi upali iz Rajnfeldena; korpus srednje Rajne (5000) osigurao je deo granice između Otmarshajma (severoistočno od Miluza) i Plabshajma; glavnina ili prava Rajnska armija bila je na Lauteru kod Lauterburga, Vajsenburga i Landaua; uskoro će se nazvati Vogeska armija. Sva je armija od Porantrija do Lautera oskudevala u svemu.

Odnos snaga na Rajni nudio je Francuzima nekoliko operacija koje su obećavale velike rezultate. Laklo, koji se uz starog Liknera nalazio u Salonu, predlagao je ministru da Rajnska armija izvrši veliku diverziju u pozadinu neprijatelja, pravcem Trir—Koblenc, ali su Biron i Kistin, koji je komandovao kod Landaua, smatrali da je to suviše opasno. Oni su predlagali da Kistin sa 15 000 krene na Tionvil i da preseče pruske komunikacije. Njihov plan je ministar Servan odobrio. S tim se složio i Dimurje, tražeći da se Prusima prekine veza sa Verdenom. Ali kasnije se Biron i Kistin predomislili i rešili da Kistin krene na Špajer koji je bio siguran plen, pa se s tim složio i Servan.

⁹⁶ Carstvo se još nije izjasnilo u sukobu između Francuza i Austro-Prusa. Ali su se neki njegovi članovi rečima i delom izjasnili protiv revolucije. Rajhstag će tek 23. novembra zaključiti da treba zaratiti s Francuskom sa „trostrukim kontingentom”, ali je zaključak (conclusum) ostao mrtvo slovo na hartiji. Carstvo će objaviti Francuskoj rat tek 22. marta 1793.

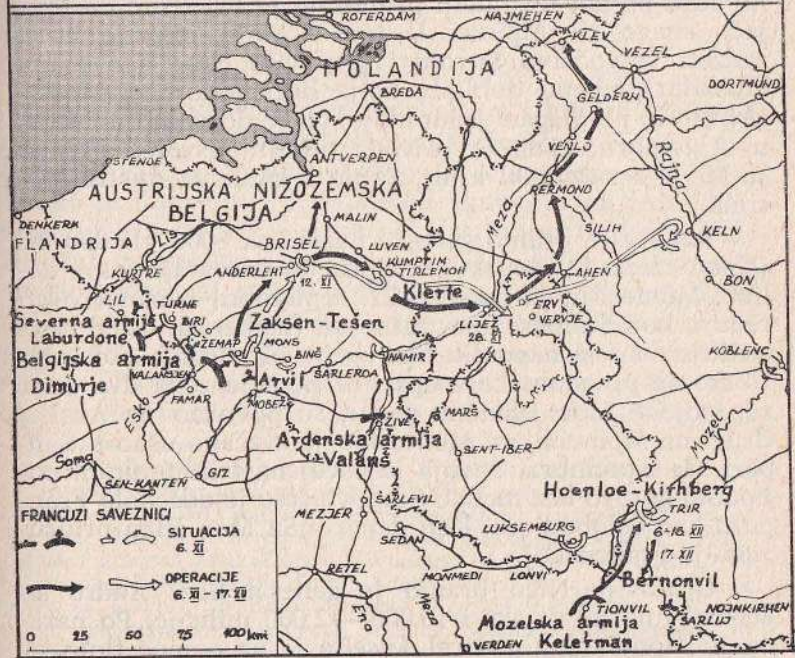
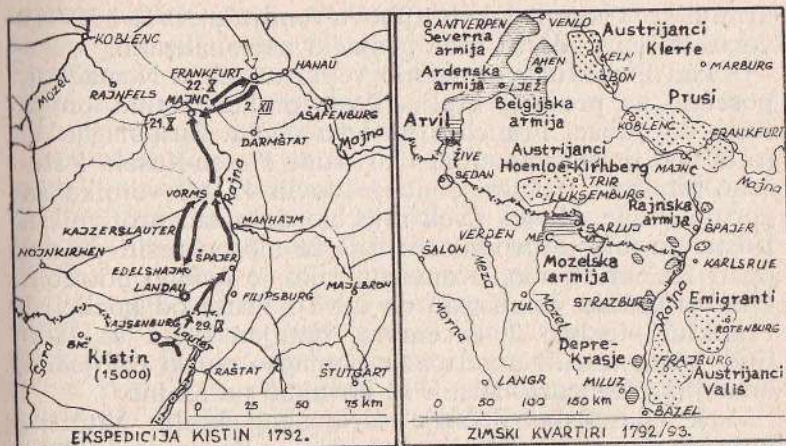
⁹⁷ Erbahov korpus upućen je 8. septembra iz Špajera na Tionvil.

Kistin, imenovan 19. septembra za komandanta Vogeske armije, ali ostavljen pod komandom Birona, krenuo je 29. septembra sa oko 15 000 ljudi na Špajer i idućeg dana ga zauzeo. Filipsburg i Vorms zauzeti su 5. oktobra bez otpora. Put za Majnc bio je slobodan, ali se Kistin, na lažan glas da dolaze Prusi, povukao 10. oktobra na Edelshajm i Landau. Kada je uvideo da je odstupio pred fantomima, Kistin je krenuo na Majnc, zapravo protiv Bironove volje. Grad je kapitulirao 21. oktobra bez otpora.⁹⁸ Idućeg dana ušli su Francuzi i u Frankfurt na Majni bez otpora.

Iako sasvim bezopasna, *ekspedicija Kistin*, kako se tada nazvala, slavila se u Francuskoj kao jedan od najsmelijih pohoda stoleća. U Nemačkoj je izazvala veliko uzbuđenje, utoliko više što se broj Francuza beskonačno preuveličavao; govorilo se i o 100 000 vojnika. Kneževi, prelati i laici, sa njihovim trabantima bežali su glavom bez obzira s one strane Rajne pa i dalje; mali, ali uticajni deo stanovništva — profesori univerziteta, studenti, publicisti, intelektualci uopšte, oduševljeni revolucijom koju su smatrali opštom, a ne samo francuskom — dočekao je Francuze kao oslobodioce; mnogi buržuji spremili su trobojne kokarde. Kistin je isticao da donosi narodu slobodu i oštro je gušio prve pokušaje pljačke svojih vojnika koje je davila nemaština. Ipak, armija koja se hrani sa terena mora pasti narodu na teret. Kistin je nametnuo gradovima ogromne kontribucije pod raznim izgovorima,⁹⁹ doduše da se razrežu samo oni poreski obveznici čija su imanja prelazila 30 000 forinti, ali su sume koje je on tražio morale pogoditi i sitan svet. Malo-pomalo, entuzijazam je oslabio, a simpatije ili radoznalost pretvorile su se u neprijateljstvo. Nemci nisu nalazili razlike između republikanske i francuskih kraljevskih

⁹⁸ U Majncu je zaplenjeno: 237 topova, 5137 pušaka i ogromna količina municije.

⁹⁹ U Frankfurtu je traženo skoro 4,5 miliona livara tobož što je magistrat otvoreno štitio emigrante i trpeo izdavanje nekih aristokratskih novina (Chuquet, *Custine*, str. 112, Paris 1887-1892).

armija koje su upadale u njihovu zemlju u XVII i XVIII veku. Počeo je da se rađa nemački nacionalizam.

Pad Frankfurta je učinio veliki utisak u Nemačkoj, posebno na pruskog kralja. Posle prelaza Rajne, on je rešio da odbaci Francuze na levu obalu. Raspolagao je sa 50 000 ljudi računajući tu i trupe Hesena-Kasela i Hesen-Darmštata. Kistin je dobio novih 12 000 vojnika sa gornje Rajne, ali još uvek nije bio dorastao protivniku. Uostalom, bio je neodlučan: nije se mogao rešiti da napusti Frankfurt zbog Konventa iako je uviđao potrebu. I on je uzalud pokušavao da odvoji Pruse od koalicije. Frankfurt je pao 2. decembra, branjen svega sa 1800 ljudi i dva topa. Napadača je pomagao narod ozlojeđen držanjem Francuza. Kistin se povukao na Majnc.

Neprijateljsko držanje sardinskog kralja Vitorija Amadea prema revoluciji primoralo je Francuze da drže jače snage na Alpima. U tom slučaju bilo je bolje zauzeti vojvodstvo Savoju i grofoviju Nicu, jer se na alpskom grebenu dobijala bolja linija odbrane. Monteskju je to predlagao već u maju, ali je dozvolu dobio tek u septembru, kada je vojvoda od Braunšvajga krenuo sa Meze, a sardinski kralj stupio u savez sa Austro-Prusima.

Savoju je branio general Lagari sa 8000—10 000 Pijemonteza, u kordonskom rasporedu, zatvarajući sve doline. Monteskju je noću 21/22. septembra izmanevrovao redute kod Šanparejana, južno od Šanberija, usled čega su Pijemontezi napustili bez borbe niz drugih položaja. Ubrzo su pijemontske snage bile podeljene na dva dela, razdvojene Mon Blanom: jedan se povukao na Ansi a drugi na Monmelijan. Monteskju je svečano ušao u Šanberi 24. septembra. Savoja je osvojena trijumfalnim pohodom gotovo bez metka. Stanovništvo je dočekalo Francuze kao oslobodioce. Kao departman Mon Blan pridružena je Francuskoj.

Grofoviju Nicu branio je general Sent Andre sa 8000 regularne vojske i 10 000—12 000 milicije. Po naređenju Monteskjua general Anselm je uz pomoć flote sa 7000—8000 ljudi zauzeo 29. septembra napuštenu Nicu,

a sutradan utvrđenje Vilfranš gde je došao do velikog plena. Grofovija Nica postala je departman Alp-Maritim. Francuzi 23—24. novembra napadaju grad Onelju, na Rivijeri di Ponente, zauzimaju je i pljačkaju sveteći se što su njihovi parlamentari dočekani vatrom.

Zauzeće Porantrija, koji je pripadao bazelskom biskupu, i upad u Savoju doveo je do zategnutih odnosa sa Švajcarskom Konfederacijom.¹⁰⁰ Servan je naredio Monteskjuu da napadne Ženevu. On je to odbio iz političkih i vojnih razloga, a kada je 9. novembra stavljen pod istragu, pobjegao je u emigraciju. U međuvremenu su kantoni Bern i Cirihi poslali svoje trupe u Ženevu. Najzad su se obe strane sporazumele da povuku svoje trupe. Posle toga, decembra 1792, narodna stranka je trijumfovala u Ženevi nad aristokratima koji su dotle vladali.

7. INVAZIJA BELGIJE

Još u toku savezničkog povlačenja Dimurje je došao u Pariz, rešen da osvoji Belgiju i da svoje buduće pobeđe iskoristi za uspostavljanje „poremećenog reda”. Poklonio se Konventu 12. oktobra i izjavio usred jednodušnog aplauza da kreće u pomoć nesretnim Belgijancima. Ne sluteći njegove namere protiv Republike, podržavali su ga žirondinci i jakobinci. Samo je Mara javno izjašnjavao svoje neraspoloženje prema pobedničkom generalu, heroju dana. Dimurje dobija slobodne ruke protiv Belgije. Izvršni savet ga je imenovao *general-lajtnantom armija Republike, glavnim komandantom belgijske eks-*

¹⁰⁰ Švajcarsku Konfederaciju (*Eidgenossenschaft*) činilo je 13 kantona (*Orte* ili *Kantone*) sa svojim potčinjenim zemljama (*Untertanenlanden*) i 10 saveznih (*zugewandte i verbündete Orte*) članova: Ženeva, Noienburg, bazelska biskupija, opatija Zankt-Galen i gradovi Zankt-Galen, Milhauzen (u Gornjem Elzasu), Bil i Rotvajl u Virtembergu, Graubinden i Valis. Bio je to vrlo labav savez sa glavnim gradom (Vorort) Cirihom i saborom (Tagsatzung) gde nije važio princip većine. Švajcarska Konfederacija u XVIII v. veoma se razvila ekonomski i kulturno. (Vidi *Vojna istorija*, str. 493).

pedicije. Dimurje je nameravao da izbije na „prirodne granice“ Francuske, na Alpe i Rajnu, gde to nije još postignuto. U Parizu je vladalo ofanzivno raspoloženje. I iz finansijskih razloga armije Republike trebalo je da žive na račun susednih zemalja. Izvršni savet je naredio 24. oktobra da francuska armija neće zauzeti zimske kvartire dok se neprijatelj ne potisne na Rajnu.

Žomini¹⁰¹ je kritikovao Dimurjea što nije gonio Pruse, spojio se sa Kistinom na Mozelu, da bi zatim zajedno, sa 100 000 ljudi krenuli niz Rajnu i prinudili Austrijance da evakuišu Belgiju. Istina, trebalo je goniti Pruse, ali tako velike operacije duž Rajne spadaju svakako u nešto kasnije vreme kada su komandanti i trupe stekli više okretnosti i manevarske sposobnosti, a pozadinska služba mogla izdržavati tolike mase.

Za upad u Belgiju, Dimurje je imao na raspolaganju 4 armije: *Severnu armiju* (Laburdone) oko 18 000 ljudi¹⁰² sa težištem u rejonu Lila; *Belgijsku armiju* (ranije na Argoni pod neposrednom Dimurjeovom komandom koju je on ponekad nazivao Velika armija) oko 40 000 ljudi, od 22. oktobra grupisana kod Famara; *Korpus generala Arvila* oko 10 000 kod Mobeža;¹⁰³ *Ardensku armiju* (Valans) oko 20 000 koju je trebalo grupisati kod Živea, ali je 30. oktobra bila još kod Sedana. Ovim armijama je štošta nedostajalo, pre svega nije bilo dovoljno konja za vuču opsadne artiljerije, niti dovoljno baruta. Ali je bilo elana i patriotizma. U pešadiji, linijskoj i dobrovoljačkoj, bilo je više oduševljenja nego iskustva. Bataljoni su pevali pod kišom na najgorim putevima, gonjeni željom da se osvete Austrijancima za grozote koje su počinili u Flandriji — pisali su komandanti i komesari Konventu. Ipak, bila je to *nova* vojska bez čvrstine, nedovoljno disciplinovana, nepoverljiva prema oficirima. Takva trupa se lako obeshrabruje, podložna je panici, sposobnija je za ofanzivu nego defanzivu.

¹⁰¹ *Histoire critique*, II, 143—145, Paris, 1820.

¹⁰² Imala je samo nekoliko linijskih bataljona, ostalo federalci i dobrovoljci iz kasnijeg poziva.

¹⁰³ Trupe iz Šalona

Za odbranu Belgije vojvoda od Zaksen-Tešena imao je (bez trupa Klerfea) oko 22 000 pešaka i 4500 konjanika. Te snage je razvukao duž granice,¹⁰⁴ a 8 bataljona i 2¹/₂ eskadrona zadržao je u unutrašnjosti iz bojazni od revolucionarnih pokreta. Klerfe se nalazio na maršu za Mons, gde je njegova prethodnica (1 bataljon) stigla 1. novembra. Hoenloe-Kirhberg dobio je zadatak da brani Luksemburg i Trir. Glasovi o francuskom napadu na Mons bili su sve uverljiviji, pa je vojvoda tu uputio nešto artiljerije i nekoliko bataljona. Klerfeu je 4. novembra naredio da nastavi pokret usiljenim marševima. No, kako je po ranijim naređenjima pojačao neke garnizone, uoči bitke stići će u Mons još svega 7 bataljona, 6 četa i 8 eskadrona.

Dimurje je nameravao da upadne u Belgiju širokim frontom, pri čemu bi svaka armija imala svoj pravac — da bi prinudio Austrijance da podele svoje snage: Valans pravcem Žive—Namir; Arvil preko Benša takođe na Namir; Dimurje lično na Brisel; Laburdone duž obale na Ostende. No, kada je saznao da Valans neće sprečiti Klerfea da se pridruži Zaksen-Tešenu izmenio je plan: Arvil će od Benša skrenuti ulevo na Mons, a tek po njegovom padu nastaviti za Namir, a Laburdone će nadirati između reka Lisa i Eskoa (Šelda) dakle, bliže pravcu Belgijske armije koja će napasti Mons. Ofanzivi su prethodila dva proglašenja: jedan je uputio Belgijski komitet u Francuskoj, drugi Dimurje; oba su pozivala Belgijance na ustanak.

Dimurje je krenuo napred 28. oktobra, žureći da napadne Mons pre no što tamo stigne Klerfe. Do večeri 5. novembra odbačeni su Austrijanci na glavni položaj, na visove Žemapa i Kima. Tu je Zaksen-Tešen prikupio oko 12 000 pešaka, 200 konjanika i 50 topova. Francuzi

¹⁰⁴ Raspored 30. oktobra:

Flandrija	4 bataljona,	4 čete,	2 eskadrona
Turne	7 bataljona,	9 četa,	10 eskadrona
Biri	3 bataljona,	6 četa,	7 eskadrona
Mons	8 bataljona,	14 četa,	10 eskadrona
Benš	— —	2 čete,	1 ¹ / ₂ eskadron
Namir	— —	3 čete,	1 ¹ / ₂ eskadron

— oko 26 000 pešaka, 4000 konjanika i 100 topova. Tome ne treba dodati Arvilove trupe jer nisu ni učestvovala u bici.

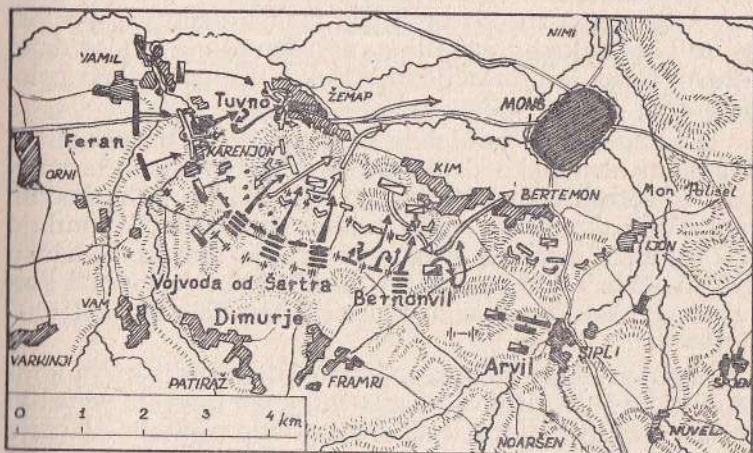
ZEMAP

Poslednja naređenja izdao je Dimurje 6. novembra u zoru: levo krilo, general Feran, zauzeće Karenjon i obuhvatiti Austrijance napadom na zapadni kraj Žemapa; centar, vojvoda od Šartra, zauzeće Žemap frontalnim napadom; desno krilo, Bernonvil, zauzeće redute na visu Kim; Arvil, još daleko da bi mogao učestvovati u početku bitke, dobio je naređenje da se drži u visini desnog krila, pa da preko Bertemona obuhvati levo krilo protivnika. Naređeno je da se svuda napada u bataljonskim kolonama. Najpre je trebalo zauzeti Karenjon.

U 7 časova francuska artiljerija otvorila je vatru na austrijska utvrđenja i artiljeriju koja je odmah odgovorila vatrom. Jednovremeno je levo krilo krenulo na Karenjon, ali se napad razvijao sporo, pa je Dimurje morao lično intervenisati. Selo je zauzeto oko 10 časova. Zatim je Feran upućen u napad na zapadni deo Žemapa. Ali i ovaj napad zastaje. Uznemireni Dimurje, koji se u međuvremenu vratio u centar, oko 11 časova šalje na levo krilo generala Tuvnoa da primi komandu. Tek tada je napad levog krila ponovo krenuo, ali u dva maha su francuske kolone odbačene u neredu jakom vatrom. Treći put prokuljali su Francuzi kroz jedan neposjednut deo i zauzeli selo Žemap.

U međuvremenu, u 12 časova, Dimurje je naredio opšti napad nestrpljivim trupama. Centar kreće bataljonskim kolonama u potpunom redu, trpi bez potresa neprijateljsku vatru i podilazi šumarcima. Ali tu, u sumi, dejstvom gotovo iza svakog džbuna tirolski lovci mu nanose velike gubitke. Pojava nekih austrijskih eskadrona dovodi do kolebanja, nereda. Ali tada Dimurje, njegov sluga Batist Renar, Kilmen, koji je komandovao jednim lovačkim i jednim husarskim pukom, a naročito vojvoda od Šartra — prikupljaju, uređuju i vraćaju u

napad potresene trupe. Ubrzo nailazi Tuvno i Feran sa pobjedničkim trupama levog krila. Našavši se između dve vatre, Austrijanci se povlače na Mons. Bilo je oko 14 časova. Na desnom krilu Bernonvil je pripremio napad tučući svaki austrijski redut dvema baterijama od po dva oruđa. Na čelu sa Danpjerom u podne je krenula u na-

Sk. 6 — Bitka kod Žemapa, 6. XI 1792.

pad prva linija pešadije od 8 bataljona u savršenom redu kroz neprijateljsku vatra. Desno je napadalo 10 eskadrona u ešelonima. U drugoj liniji su ostale trupe, pešadija i artiljerija. Prva linija ubrzo izbija na visove obuhvativši redute desnim krilom. Odjednom, sveži austrijski eskadroni odbacuju francusku konjicu, uzdrmanu nespretnim dejstvom Arvilove artiljerije koja je iz Siplija tukla sopstvene trupe. Danpjer napušta osvojene redute. Njegova se pešadija povlači nizbrdo. Dobrovoljački bataljon *Sent Denis* beži. U to nailazi Dimurje da „elektrizira” trupe, kako se onda govorilo. Pojava komandanta vraća poverenje trupama: 71. puk tri puta odbija austrijsku konjicu, 1. pariski dobrovoljački bataljon dočekuje je bliskim plotunom, drugi dobrovoljački bataljoni kreću

napred pevajući *Marseljezu*. Do dva časa visovi Kima su ponovo u francuskim rukama.

Arvil je mogao Austrijancima preseći odstupnicu da je postupio po Dimurjeovim instrukcijama. Plašljiv, neodlučan, nije smeo da napadne Mon Palisel ni visove Nimi, pogrešno pretpostavljajući da su jako utvrđeni. Uzalud mu je Dimurje slao naređenje za naređenjem.

Austrijanci su odstupili bez ikakva prihvata. Poslednji njihovi delovi napustili su utvrđen Mons idućeg dana ujutro. Grad je oduševljeno dočekaao Francuze kao oslobođioce.

O austrijskim gubicima teško je dobiti pravu sliku. Zvanično austrijsko delo navodi 305 mrtvih, 513 ranjenih, 423 zarobljena i 5 topova.¹⁰⁵ Šike¹⁰⁶ kaže 4000 mrtvih, ranjenih i dezertera uz 10 topova, a Žomini¹⁰⁷ pominje 2000 ljudi. Šikeove podatke potvrđuje glavno nemačko delo navodeći 4000 mrtvih, ranjenih i zarobljenih.¹⁰⁸ Prema Dimurjeu Francuzi su izgubili 600—700 mrtvih i 1300 ranjenih.

Prva uređena bitka revolucionarnih armija, prva koju su Francuzi dobili posle dugo vremena, izazvala je veliki utisak u Francuskoj kao da nikad dotle nije bilo slavnije bitke. Dobijena je, pre svega, elanom revolucionarne armije, trupa linije i dobrovoljačkih bataljona podjednako. Kod Valmija linija i dobrovoljci istakli su se pasivnom hrabrošću. Kod Zemapa, napadnim poletom. Austrijski i nemački izvori ističu nadmoćnost broja. To je oduvek bio značajan faktor pobeđe. U ovom slučaju bila je možda značajnija brojna i kvalitativna nadmoćnost francuske artiljerije. Brojna nadmoćnost pešadije kompenzovala se jakim austrijskim položajem i profesionalnim kvalitetom austrijskih trupa. Bitno je da je francuska vojska, dobrim delom jedva obučena a sasvim nedisciplinovana po svim tadašnjim standardima, polazila oduševljeno na juriš, razbijajući u paramparčad fikciju

¹⁰⁵ *Krieg gegen die französische Revolution*, II, 247, Wien, 1905.

¹⁰⁶ *Jemappes*, str. 102, Paris, 1887—1892.

¹⁰⁷ *Histoire critique...*, II, 228, Paris, 1820.

¹⁰⁸ *Geschichte der Kriege in Europa*, I, str. 123, Leipzig, 1827.

da je šaka revolucionara nametnula svoju volju Francuskoj.

Dimurjeove dispozicije kod Žemapa dale su povoda kritici. Prebacuje mu se, pre svega, što je Arvilu naredio da se drži njegovog desnog krila, što je ovaj bukvalno shvatio pa je bio neaktivan i beskoristan, umesto da širim obuhvatom preseče Austrijancima odstupnicu.

Žomini smatra da su kod Žemapa Austrijanci stekli veću slavu, jer su se sa malim gubicima izvukli i pored velike nadmoćnosti protivnika, a to im je omogućio Dimurje svojim pogrešnim operacijskim planom. Umesto da krene na Mons, morao je, dolazeći iz Šampanje, dejstvovati pravcem Šarlevil-Namir čime bi Austrijancima presekao odstupnicu. Ali pri oceni ove kritike treba imati na umu da je pisana posle Napoleonovih ratova, a da u doba Žemapa nije bilo ni štabova ni trupa za takve operativne manevre, a da ni vojskovođe nisu još izoštrile svoj pogled da bi ratište mogle šire obuhvatiti.

Bitka kod Žemapa rešila je za taj mah sudbinu Belgije. Austrijske vlasti pobile su iz Brisela već 8. novembra, ali se Zaksen-Tešen povlačio u redu. Njegova je zaštitnica od 5000 odbačena 12. novembra kod Anderlehta, a dva dana kasnije Francuzi su ušli u Brisel. Malin je zauzet 16, a Luven 20. novembra. U međuvremenu je Zaksen-Tešen predao komandu Klerfeu koji je kod Tirlemona prikupio 18 500 ljudi. Njegovu prethodnicu odbačio je Dimurje 21. novembra sa visova Kumptih. Klerfe se povukao na Lijež a odavde na desnu obalu Meze. Njegov general Staraj odbačen je 27. novembra sa prilaza Liježu, a idućeg dana su Francuzi ušli u grad. Antverpen je pao 26. novembra posle 4 dana opsade. Sva je Belgija (bez Luksemburga) bila zauzeta.

Izvršni savet predložio je Dimurjeu napad na Holandiju. Ovaj je već bio izradio planove, ali se od toga odustalo zbog bojazni od intervencije Velike Britanije. Sada je težište imalo da bude u Nemačkoj. Prema naređenju ministra Paša trebalo je da sve armije pomognu

Kistina: Bernonvil¹⁰⁹ dejstvom na Trir i Koblenc; Valans će pomoći Bernonvila blokadom Luksemburga; Dimurje će odbaciti Klerfea na Rajnu i zauzeti Keln. Dimurje je smatrao da je plan nestvaran i neizvodljiv.

U međuvremenu su dobrovoljci napuštali armije. Od 1. decembra njima je zakon to dopuštao, iako se vršio pritisak da ostanu. Oni su govorili da su stupili u vojsku da brane domovinu, a ne da gone neprijatelja s one strane granice. Krajem oktobra bilo je u Belgiji 100 000 Francuza, a krajem decembra samo 45 000. To je bila opšta pojava kod svih tadašnjih francuskih armija.

Bernonvil, čija se armija takođe topila, nije se slagao s ofanzivom koja mu je bila naređena. Imao je 20 000 ljudi. Krenuo je u dve kolone 25. novembra. Pred Trirom je Hoenloe-Kirhberg prikupio oko 8000 ljudi. Francuzi su bezuspešno napadali od 6. do 16. decembra; uvidevši da se grad ne može zauzeti, Bernonvil je 17. decembra otpočeo povlačenje na Tionvil. Posle Bernonvilovog i Kistinovog neuspeha, Dimurje nije mogao nastaviti pokret ka Rajni. Njegove trupe zauzele su samo Vervje, Erv, Ahen, pruski Geldern i vojvodstvo Klev. Krajem godine trupe su svuda prešle u zimske kvartire.

Izvori i literatura: Gebler, *Geschichte der Kriegsergebnisse in Deutschland in den letzten vier Monaten des Jahres 1792*, Österreichische Militärische Zeitschrift (ÖMZ), sv. 1, 1812; isti, *Der Zug der Allierten in die Champagne 1792*, ÖMZ, sv. 2 i 3, 1833; Schels, *Des Herzog Albert von Sachsen-Teschen Verteidigung der Niederlande im Jahre 1792*, ÖMZ, sv. 1, 1812; Jomini, *Histoire...*, II, Paris, 1820; *Geschichte der Kriege in Europa*, Leipzig, I, 1827; *Journal des Bombardements der Stadt Lille im Jahre 1792*, ÖMZ, sv. 3, 1845; *Victoires conquêtes, désastres et guerre civile des Français depuis 1792*, I, Paris, 1854; Renouard, *Geschichte des französischen Revolutionskrieges im Jahre 1792*, Kassel, 1865; Rambaud, *La domination française en Allemagne*, Paris, 1873; Rousset,

¹⁰⁹ Smenio je 15. novembra Kelermana jer ovaj nije hteo da izvrši ovo naređenje.

Die Freiwilligen von 1791—94, Berlin, 1875; Dérode, *Histoire de Lille*; Ch. F. Maurer, *Entscheidungsschlachten der Weltgeschichte* (za Valmi), Leipzig, 1882; A. Chuquet, *Les guerres de la Révolution*, II (Valmi), III (La Retraite de Brunswick), IV (Jemappes), VI (L'Expedition de Custine), Paris, 1887—1892; La Cases, *Mémoires de Napoléon I (Le Mémorial de Sainte-Hélène)*, Paris; Minarèlli-Fitzgerald, *Die ersten Feldzüge der französischen Revolution*, Organ der militärwissenschaftlicher Vereine (OMWV), sv. 39 i 40, 1889, 1890; *Ausgewählte Schriften des Erzherzogs Carl*, IV, Wien 1894; C. Vallaux, *Les campagnes des armées française 1792—1815*, Paris, 1898; *Les débuts de la campagne de 1792 à l'armée du nord*, Revue militaire (RM), 1899, 1900; *L'armée du nord sous le commandement du maréchal Lukner*, RM, 1900; Jonquiére, *La bataille de Jemappes* (pod upravom Istorijske sekcije francuskog generalštaba), Paris, 1902; *Krieg gegen die französische Revolution*, izd. austrijskog Ratnog arhiva (Kriegsarchiv), Wien, 1905; Lucien-Graux, *Le maréchal de Beurnonville*, Paris, 1930; J. Godechot, *Les commissaires aux armées sous le Directoire*, I. Paris, 1941.

III

PRVA KOALICIJA

GODINA 1793.

Dokaza o izdaji Luja XVI bilo je u izobilju. O njegovoj krivici prema Francuskoj nije bilo nigde nikakve sumnje. Ipak, njegovo suđenje bio je glavni predmet borbe između žirondinaca i montanjara u periodu oktobar 1792—januar 1793. Žirondinci hoće da ga spasu, ali to čine okolišnim putem, pravnim i parlamentarnim smicalicama, no nisu jednodušni. Montanjari hoće da pogube kralja iz političkih razloga. Za njih je to političko, a ne pravno pitanje, državna potreba. To su rečito zastupali Sen Žist i Robespjer. „Vi niste sudije — dobacio je poslednji Konventu, već državnici”. Kada je u Konventu 15. januara došlo do glasanja o kraljevoj krivičnoj odgovornosti postignuta je jednodušnost, izuzev nekolicine koji su se uzdržali od glasanja; žirondinski predlog da se pitanje kraljevog suđenja postavi pred narod (plebiscit) odbačeno je sa 424 protiv 283 glasa. Dva dana kasnije od 721 glasa glasalo je za smrtnu kaznu 387, a protiv ili uslovno 334. Sutradan poslednji žirondinski pokušaj, da se izvršenje smrtne kazne odloži, odbačen je sa 380

protiv 310 glasova. Prilikom svakog glasanja žirondinci su bili podeljeni.

Kralj je pogubljen 21. januara. Bila je to velika pobjeda montanjara i revolucije. To je njena značajna prekretnica. Smrt Luja XVI pogodila je instituciju kraljevstva u njenom tradicionalnom i mističnom ugledu. Ona je verovatno spasla Republiku. Svi poslanici koji su glasali za smrtnu kaznu bili su zainteresovani da po svaku cenu spreče povratak kraljevstva. Oni stupaju u borbu sa monarhijskom Evropom udvostručenim snagama, jer su za sobom porušili sve mostove. Bio je to veliki udarac i vladavini Žironde koja je na tom pitanju pokazala opasne pukotine u svom jedinstvu.

Socijalna i finansijska politika žirondinaca doprinela je još više da oni izgube naklonost masa. Ona se svodila na odbranu privatne svojine, shvaćene u najužem smislu reči. U decembru 1792. prihodi državne blagajne izneli su 39 miliona, a samo ratni troškovi 228. Deficit se morao popuniti novim porezima, pre svega porezom na ratnu dobit — to savetuju Mara, Sen Žist i drugi montanjari, ali trgovac Kanbon, ministar finansija, štampa sve nove i nove asignate. To diže cene, a skupoća najviše pogađa najsiromašnije slojeve. Žita ima, godina je bila rodna, ali trgovci radije čuvaju žito nego assignate. Nastaje glad, zatim i nemiri po selima i gradovima. Klasična politika Žironde nije dozvoljavala da se fiksiraju cene životnim namirnicama. Kada je Rolan podneo ostavku 20. januara 1793, bilo je jasno da će ga ekonomska politika nemešanja države u privredu jedva nadživeti.

Problem šta će biti sa osvojenim zemljama postavio se već krajem septembra kada je Monteskuo javio da Savojski žele prisajedinjenje Francuskoj. U početku Izvršni savet i Diplomatski odbor Konventa bili su protiv aneksionističke politike, nadajući se da će postići mir s Prusima i razdvojiti saveznike. S njima se složio Robespjer sa većinom jakobinaca. Diplomatskom odboru čak je i demokratizacija osvojenih zemalja izgledala kao pustolovna politika. Ali pod pritiskom uticajnih izbeglica, demokratskih pokreta u dotičnim zemljama, a iz

vojnih, diplomatskih, administrativnih i finansijskih razloga, postepeno je usvojena osvajačka politika. Konvent je 19. novembra izjavio u ime francuskog naroda da sve narode prima kao braću i da će ukazati pomoć svima onima koji žele da povrate svoju slobodu. To je bila revolucionarna odluka koja je ugrozila sve prestole i vlasti: revolucija će od sada svoje stavove širiti ognjem i mačem. Već 27. novembra doneta je odluka o prisajedinjenju Savoje, protiv svega dva glasa, jednog žirondinca i Maraovog. Osvajačka politika koju je vodila Žironda bila je u tesnoj vezi i sa njenim nastojanjem da očuva društveni poredak. Bojala se povratka francuskih vojnika u zemlju. Francuskim generalima su 15. i 17. decembra data uputstva kako će u osvojenim zemljama rušiti stari poredak. Danton se jedno vreme kolebao, ali se zatim nedvosmisleno opredelio za prirodne granice: „Granice Francuske odredila je priroda. Mi ćemo ih dostići na četiri tačke: na Okeanu, na obalama Rajne, na Alpima i Pirinejima”. Montanjari nisu imali stvarne i određene predloge protiv takve politike Žironde.

Konvent je mislio da će odlukama od 19. novembra i 15. decembra ojačati položaj Francuske u zauzetim zemljama, ali je postigao obrnut rezultat. U Belgiji, u toku marta, usred opšteg vrenja gradovi se jedan za drugim doduše izjašnjavaju za prisajedinjenje, ali pod pritiskom bajoneta. U Rajnskoj oblasti ostali su verni Francuskoj samo članovi raznih revolucionarnih klubova po gradovima. Odluke francuskih predstavnika koji su 18. marta svrgli 20 kneževa na levoj obali Rajne pod francuskom okupacijom između reka Kajha i Nae, a 21. marta njihove posede prisajedinili Francuskoj, očigledno nisu bile izraz narodne volje.¹¹⁰ Porantriji, koji je postao republika u decembru 1792, pretvoren je 23. marta 1793. u departman Mon Teribl. U Nici, anektiranoj 31. januara 1793, dolazilo je u martu do nereda. I u Savoju je bilo znakova neraspoloženja i netrpeljivosti prema francuskoj

¹¹⁰ Vidi A. Chuquet, *Mayence*, Paris, 1891—1893. i S. S. Biro, *The German Policy of Revolutionary France*, I, str. 112—144, Cambridge, Mass, 1957.

okupaciji. Imperijalistička politika otuđila je od revolucije istaknute strane pisce koji su se ranije izjasnili za nju, a oni koji su joj ipak ostali verni začutili su da ne bi postali predmet progona. Imperijalistička politika revolucionarne Francuske poslužila je kao izgovor apsolutističkim vladama da sve strože suzbijaju listove i knjige koji su širili francuska revolucionarna načela.

Osvojenje Belgije, gaženje neutralnosti Holandije¹¹¹ navelo je britanskog ministra Pita da postepeno revidira svoju dotadašnju politiku neutralnosti i da spremi zemlju za rat. Odnosi su se sasvim zaoštrili posle pogubljenja Luja XVI. Za Britance je to samo izgovor, jer nisu zaboravljali da su i oni na isti način pogubili Čarlsa I. Izgleda da je francuski ministar Lebren u poslednjem trenutku hteo da izbegne rat obećanjem da će vratiti samostalnost Belgiji, Rajnsku oblast napustiti, ali Pit nije hteo primiti njegovog agenta. Na predlog Brisoa, Konvent je 1. februara objavio rat Velikoj Britaniji i Holandiji. Pravi uzrok rata, kao što je bilo u doba Luja XIV i Luja XV, bila je odlučnost trgovaca londonskog Sitija, čiji je Pit bio tumač, da ne dopuste da Antwerpen padne u francuske ruke, a žirondinci su u ratu protiv Holandije gledali ekonomsku korist, pre svega finansijsku operaciju: da prigrabe Amsterdamsku banku. Za vladu Velike Britanije pogubljenje kralja poslužilo je kao izgovor, a za španski dvor kao povod ratu. Španski ministar Godoj je uslovio neutralnost ishodom kraljevog procesa, a posle 21. februara odbacio je sve francuske predloge pa mu je Konvent 7. marta objavio rat.

Na istoku, ruska okupacija Poljske u leto 1792, zatim porazi kod Valmija i Žemapa iz temelja su potresli austro-pruski savez. Prusi su sada bili jače zainteresovani za Poljsku nego za Francusku. Da ne bi zaključili poseban mir, Katarina II ponudila im je deo plena. Na toj osnovi došlo je 23. januara do druge podele Poljske:

¹¹¹ Izvršni savet proglasio je 16. novembra slobodnu plovidbu na reci Šeldi, a odmah zatim pojavila se jedna francuska eskadra pred Antwerpenom. To je bila povreda Vestfalskog (Minsterskog) ugovora o miru od 1648.

Rusija je dobila Ukrajinu i Belorusiju, a Pruska okrug Gdansk (Dancig), Torunj, Poznanj i Kališ. Austrija se zadovoljila obavezom Pruske da će nastaviti rat protiv Francuske, a zadržala je sebi pravo da se naplati u Bavorskoj i Francuskoj. Sada je Austrija postala nosilac rata. Pod njenim pritiskom, najzad je i Rajhstag objavio rat Francuskoj 22. marta, tobože zbog kraljevog pogubljenja, u stvari zbog dogme prirodnih granica (na Rajni) koju su Francuzi već počeli sprovoditi u delo upravo na štetu Rajha, ali među mnogim njegovim članovima je bilo i nade da će se ugrabiti i neki komad Francuske, zemlje „u raspadanju”.¹¹²

Papa, Napulj (Kraljevina dveju Sicilija), Toskana, Venecija, Modena, Parma pridružiće se Koaliciji, a Portugalija, vezana za Veliku Britaniju, čekala je njeno naređenje pa da stupi u akciju.

OFANZIVA SAVEZNIKA

1. OPERACIJSKI PLANOVI

Francuska se našla u ratu sa celom Evropom, izuzev sa Švajcarskom, Švedskom i Danskom, a mogla je računati samo na sopstvene snage. Konvent je 25. januara odlučio da brojno stanje vojske podigne na 502 000 ljudi, od čega 53 000 konjanika i 20 000 artiljeraca, pa je u tom smislu 23. februara dekretovao dizanje 300 000 ljudi od 20 do 40 godina starosti, među neženjama i udovcima.¹¹³ Ali, u početku operacija Francuska je imala svega 270 000

¹¹² Rajhstag je već 23. novembra 1792. pozvao članove Rajha (Carstva) u rat protiv Francuske sa trostrukim kontingentima, ali se tome gotovo niko nije odazvao. Kontingent je 1681. utvrđen na 40 000 ljudi, ali to nije značilo da će se dići 120 000; Austrija i Pruska su svoje kontingente priključile svojim armijama, a mnogi kneževi su svoje obaveze izvršili u novcu.

¹¹³ Tom prilikom je rešeno da se linijske trupe i dobrovoljci stope u jedno, ali to će se izvršiti tek na kraju godine. Odlukom od 21. decembra prethodne godine izjednačene su vojničke plate, kasnije je plava uniforma nacionalnih gardista proširena i na linijsku armiju, usvojeno je i jedinstveno unapređivanje, ali formiranje polubrigada je odloženo.

ljudi,¹¹⁴ a i njihovo materijalno stanje bilo je daleko ispod zadovoljavajućeg. Žirondinac Paš, koji je zamenio Servana u Ministarstvu rata, da bi učinio kraj velikim zlo-upotrebama centralizovao je vojno snabdevanje u Komitetu nabavki (*Comité d'achats*), ali je time, izgleda, samo otežao problem a da nije stao na put proneverama. Paša je 4. februara smenio general Bernonvil.

Nije bilo utvrđenog operacijskog plana. Odbor opšte odbrane¹¹⁵ prihvatio je Dimurjeov projekat — ofanziva između Denkerka i Mozela, a defanziva na jugu i na Rajni. Konkretno: Dimurje će upasti u Holandiju, Mozelska armija će osmatrati Austrijance u Triru, trupe na Rajni biće u defanzivi, a Alpska i Italijanska armija zauzeće prelaze na Alpima. Na Pirinejima su armije bile tek u formiranju.

Žomini¹¹⁶ je izneo mišljenje da je trebalo učiniti sve da Španija i Holandija ostanu po strani, zatim grupisati 130 000—140 000 kod Majнца pa upasti u Frankoniju. On nije raspolagao kasnije objavljenim izvorima iz kojih se jasno vidi da se ove dve zemlje nisu mogle nagovoriti na neutralnost u okviru politike koju je Konvent usvojio. No, s obzirom na snage koje su Španci i Holanđani angažovali te godine, bilo je moguće formirati onu njegovu masu kod Majнца, ali bi se morao pri tome ogoliti sav severni front od Mozela do mora. To ne bi smetalo kada bi masa iz Majнца mogla postići brze rezultate. Ta strategija koja pripada kasnijoj, Napoleonovoj epohi, nije bila još dostupna francuskim revolucionarnim armijama. Njima su još nedostajali organizacija, komandovanje, oprema, kohezija, disciplina. Masom od 140 000 ljudi ne bi se moglo operisati niti bi se

¹¹⁴ Ovako raspoređenih: u Belgiji za upad u Holandiju 30 000; pred Mastrihtom, na reci Beru i u Limburgu 70 000; Mozelska armija 25 000; Kistin u Majncu 45 000; na gornjoj Rajni 30 000; u Savoji i Nici (Alpska i Italijanska armija) 40 000; u unutrašnjosti 30 000.

¹¹⁵ *Comité de défense générale* formiran je 1. januara 1793. sa zadatkom da se brine o svemu što se odnosi na buduće operacije.

¹¹⁶ *Histoire critique*..., III, 54—57, Paris 1820.

mogla snabdevati. Žominijeva idealistička kritika — koja čini operacije pretežno zavisnim od nekoliko apstraktnih i krutih principa i talenta vojskovođe koji ih primenjuje — nije usamljena. Dobro je s njom raščistiti već sada. Francuska revolucionarna armija dok bude osposobljena za energične poteze velikih masa proći će mukotrpan put na kome ćemo je ovde pratiti. Elan i patriotizam, kojim se odlikovala u dosad neviđenoj meri, ogroman je, ali zasad samo potencijalna snaga kojoj je potrebno još mnogo činilaca da bi se realizovala. Ipak stoji zamerka da se nije smelo upadati u Holandiju naočigled jakih savezničkih snaga koje su se skupljale na Reru, dakle, na desnom boku francuskih snaga predviđenih za upad u Holandiju. Politički cilj je ovde suviše neposredno dobio svoj strategijski izraz.

Saveznici su imali 377 000 ljudi.¹¹⁷ Maršal knez Ko-

¹¹⁷ Austrijanci u Belgiji 50 000; Austrijanci duž Rajne 40 000; između Meze i Luksemburga 35 000; Prusi u Belgiji 12 000; Prusi, Saksonci, Hesenci na Rajni 65 000; Holandani 20 000; Hanoverci, Britanci i Hesenci 30 000; Austro-Sardi u Italiji 45 000; Trupe Carstva i emigranti 20 000; Napuljci i Portugalci 60 000. Ovi brojevi postignuti su postepeno tek u maju mesecu. Saveznici su krenuli u operacije sa svega 217 000 ljudi, ne računajući britanske i holandske snage. Francuzi su imali neko vreme izvesnu nadmoćnost, a zatim su je preoteli protivnici i zadržali do kraja avgusta, kada se počeo jače osećati pridolazak francuskog kontingenta po dekretu od 24. februara.

Austrija je te godine izvršila mnogo veći napor: od 266 eskadrona, koliko je imala, na Rajni, u Belgiji ili na maršu nalazilo se 192; od 20 grenadirskih bataljona angažovala je 19, od 56 linijskih pukova (179 bataljona) — 51 (161 bataljon). Iz graničnih pukova izvukla je 7 bataljona, a formirala je novih 9 lakih bataljona. Sem toga Austrija je uzela u svoju službu 3 bataljona Hesens-Darmštata i emigrante Kondea.

Pruska armija na Rajni i Vezelu ojačana je sa 23 bataljona i 20 eskadrona.

U Velikoj Britaniji bilo je 1792. godine samo 24 077 ljudi u kopnenoj vojsci. U početku rata poslato je u Holandiju 8 bataljona i 6 eskadrona. Ali je britanska vojska postepeno ojačana nemačkim kontingentima koje je uzimala u službu: 13 000 Hanoveranaca (15 bataljona, 24 eskadrona, 68 oruđa); 12 000 hesens-kaselskih trupa (15 bataljona, 16 eskadrona i 30 oruđa); 754 Badenca; 3000 ljudi iz Hesens-Darmštata. U britansku službu stupilo je i nekoliko bataljona i eskadrona francuskih emigranata. Sve

burg, novi komandant austrijskih snaga između Rajne i Severnog mora, požurio je da se sa vojvodom od Braunšvajga dogovori o predstojećim operacijama; 14. februara oni su postigli sporazum na sledećim osnovama:

1) Sa oko 55 000 ljudi Koburg će što pre odbaciti Francuze na levu obalu Meze i degažovati značajnu tvrđavu Mastriht; njemu će sadejstvovati pruski korpus princa Braunšvajg-Elsa (12 000), hanoverski i minsterski kontingent (ukupno 4200), čiji će se dolazak požuriti;

2) Austrijanci će posle toga, na desnoj obali Meze sačekati pad Majнца, čemu će na levoj obali Rajne sadejstvovati njihov korpus od 15 000 do 20 000 ljudi od 33 000 koliko će oni imati između Meze i Mozela;¹¹⁸

3) Pruska armija (57 000) preći će Rajnu i nastojati da tuče Kistina na otvorenom polju, a zatim će cernirati Majnc;

4) Pošto saveznici budu okupirali Manhajm, na donjoj Rajni general Valis (24 000 Austrijanaca i 32 000 Hesenaca, Saksonaca, Bavaraca i trupe Carstva) dobiće zadatak da osmatra Rajnu uzvodno i nizvodno od te tvrđave držeći Filipzburg, Kel, Alt Brajzah i Frajzburg;

5) Čim Majnc bude pao, austrijska vojska će preći Mezu i nastojati da ponovo osvoji Belgiju, ako ne bude htela da to učini posredno direktnim upadom u Francusku; u tom slučaju je trebalo držati snage na okupu,

te trupe su upućene u Holandiju. Sem toga, Velika Britanija sklopila je sporazum sa Sardinijom koja se obavezala da će dići 15 000 ljudi protiv Francuske za sumu od 200 000 funti godišnje; sa napuljskim kraljem se sporazumela da će joj staviti na raspolaganje za operacije u Sredozemlju 6000 vojnika, 4 linijska broda, 4 fregate i 4 manja broda s tim što će ih ona izdržavati.

U početku rata Holandija je imala 51 eskadron i 52 bataljona nacionalnih trupa. Sem toga bilo je stranih najamnika — 12 bataljona švajcaraca i 23 bataljona Nemaca, formiranih u pukove razne jačine. U svemu 30 000 kopnene vojske, ali gotovo polovinu činile su posade tvrđava. Tome treba dodati i nešto lakih trupa pretežno sastavljenih od francuskih emigranata.

¹¹⁸ Smatralo se da bi bilo opasno upasti u Belgiju pre pada Majнца iz operativnih i logističkih razloga (sloboda plovidbe Rajnom), a strepilo se da će se Francuzi, kada više ne budu mogli braniti Belgiju, baciti na Rajnu protiv Prusa.

ali u isto vreme cernirati Landau, Sarluj i Tionvil, a jednovremeno jednom četvrtom grupom između Meze i Mozela osmatrati Belgiju.

Žomini,¹¹⁹ ovog puta sa nešto više opravdanja, oštro kritikuje ovaj plan, pre svega što se, posle degažovanja Mastrihta, zadržavaju snage na desnoj obali Meze. Mastriht se mogao deblokirati samo porazom Francuza na Reru, a tada više nije bilo nikakvih prepreka da se za pobeđenim neprijateljem upadne u Belgiju. Na to cernirani garnizon Manjca nije mogao imati nikakvog uticaja. Nije trebalo — smatra Žomini, brinuti se za slobodnu plovidbu na Rajni, jer bi 70 000 ljudi našlo dovoljno hrane u bogatim ravnicama na levoj obali Meze. Trebalo je odmah smelo krenuti na Pariz sa 150 000 ljudi, obećavši prethodno Francuzima razuman ustav. Žomini gubi iz vida da se generali onog vremena, naročito pruski i austrijski, drže operatike (strategije) linijskog poretka i magacinskog sistema. Što se tiče upada u Francusku, baron Žomini — generalni ađutant ruskog cara u doba kada je pisao ovu kritiku i protivnik revolucije, potcenio je patriotizam francuskog naroda i njegovu privrženost revoluciji.

2. OPERACIJE NA SEVERU

UPAD FRANCUZA U HOLANDIJU

Dimurje je već 31. januara dobio naređenje od Izvršnog saveta da zauzme Mastriht i Venlo, da što pre upadne u Holandiju i da svoje napore upravi naročito na pomorske ustanove gde će doći do mnogo oružja i hrane. Izvršni savet zanosio se mišlju da po zauzeću Holandije, njenim zaplenjenim sredstvima otera Britance iz Indije, ekspedicijom od nekih 25 000 ljudi i 30 linijskih brodova. Zanos je zahvatio i vrhove. Ministar Bernonvil je unapred slavio prekomorske pobeđe Francuza.¹²⁰

¹¹⁹ *Histoire critique...*, III, str. 65—70.

¹²⁰ A. Chuquet, *La trahison de Dumouriez*, str. 23, Paris, 1891—1893.

Dimurje je predvideo da će lično napasti Mاستriht, dok će general Miranda zauzeti Venlo, a zatim će obojica krenuti koncentrično za Najmegen a odatle za Amsterdam, čime bi se izmanevrovale tvrđave i rečne barijere na direktnom pravcu Brisel—Amsterdam. Ali, 11. februara Prusi su bacili u Venlo 5 svojih bataljona, pretekavši Francuze za svega dva časa, i preuzeli komandu nad tvrđavom. Smatrajući da posle toga nije više mogućna obuhvatna operacija preko Najmegena, Dimurje reši da smelo projuri između graničnih tvrđava, tako reći kroz iglene uši, preko morskog rukavca Holans Dijep pravo na Dortrecht da bi iz pozadine razbio odbranu zemlje. Odavde je nameravao krenuti na Roterdam, pa preko Delfta, Haga, Harlema na Amsterdam, odakle bi se najzad vratio u Utreht u susret Mirandi koji bi ubrzanim postupkom zauzeo Mاستriht pre no što krene za Najmegen i Utreht. Trebalo je da to bude prepad (*coup de main*) ali tako se ne može nazivati ovako složena i zamašna operacija.

Dimurje je mogao odbaciti austrijske snage koje su se prikupljale na Reru, pa zatim, osiguran sa te strane, preko Venloa i Najmegena krenuti za Amsterdam. Ali se bojao da će time dati vremena Holanđanima da se organizuju za odbranu. Po mišljenju Dimurjea osvojiti Holandiju značilo je snabdeti se i pojačati vojsku za 20 000—30 000 Holanđana koji bi mu se pridružili. Nije se dobro snašao u strategijskom problemu pred kojim se nalazio: u centralnom (obuhvaćenom) položaju, trebalo je prikupljenim snagama udariti na opasnijeg protivnika, na Austrijance ili Holanđane. Sve je ukazivalo da su Austrijanci opasniji, no, on ipak sa 15 000 pešaka, 1000 konjanika i 40 oruđa kreće na Holandiju u fantastičnu avanturu koja je Mirandi ličila na san, ostavivši potčinjene da se nose sa jačim neprijateljem, spremnim za udar.

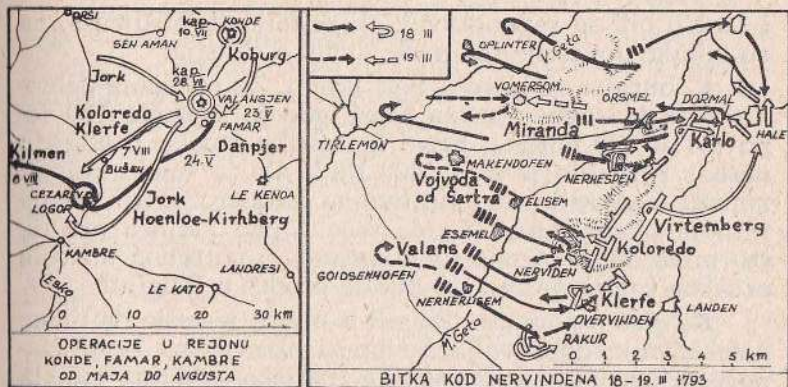
Miranda je opseo Mاستriht 6. februara glavninom Severne armije (16 000). Šanmoren sa 5000 osmatrao je Venlo. Ostale francuske snage u ovoj oblasti ostale su u onom rasporedu koji su imale krajem decembra: Arvil je sa 10 000 branio Mezu kod Namira; Valans je sa Ar-

denskom armijom (18 000) bio u rejonu Liježa; Belgijska armija (18 000) kantonovala je u Ahenu, Hercogenratu i na obalama Rera.

Dimurjeova prethodnica upala je u Holandiju 16. februara i ubrzo zauzela for Klundert, dok je general D'Arson ovladao Bredom i Gertrudenbergom, kao od šale. U zauzetim tvrđavama nađeno je mnogo plena. Ovim je Dimurjeova pozadina bila osigurana pa se on energično spremao da pređe preko Holands Dijepa. Holandani su srdačno dočekali Francuze. Konvent je naredio generalima da u duhu dekreta od 15. decembra proglase suverenost holandskog naroda čim uđu u zemlju. Ali, Miranda nije uspeo da zauzme Mastriht ubrzanim postupkom — bombardovanjem, pretnjama, izjavama prijateljstva. Najzad je rešeno da opsadu Mastrihta poveri delovima Belgijske armije, a da sa Severnom armijom (oko 20 000) krene pored Venloa na Grave. Ali, do toga neće doći.

Noću uoči 1. marta Koburg pređe Rer sa 26 bataljona i 36 eskadrona kod Direna, a Klerfe istog dana sa 12 bataljona i 18 eskadrona kod Jiliha. U zoru rastureni Francuzi su potpuno iznenađeni i do večeri odbačeni na Ahen. U ovoj bici kod Aldenhofena,¹²¹ kako je nazvana, Francuzi su imali 2000 mrtvih i ranjenih, izgubili 16 topova i 300 zarobljenih, a Austrijanci svega 30 do 40 ljudi. Njihova teška pešadija nije uopšte stupila u borbu. Sve je uradila konjica i laka pešadija. Zauzet je Ahen uz pomoć građana. Dva dana kasnije Miranda diže opsadu Mastrihta i povlači se. Bilo je najgore što je panika zahvatila vojsku. Dobrovoljci su u grupama napuštali zastavu da bi se vratili u Francusku. Na ratnom savetu, održanom 4. marta u Liježu, rešeno je da se grad napusti. Sva se vojska prikupila u Sen Tronu, ali se 8. marta, pod pritiskom neprijatelja, povukla na Tirlemon, a sutradan na Leven. Tu je načelnik štaba Tuvno nekako razmrsio kaos u koji su se splele ove tri armije. Svedene su na po jednu diviziju. Tri generala, Valans, Miranda

¹²¹ U francuskoj literaturi se naziva po Ahenu (Aix-la-Chapelle).

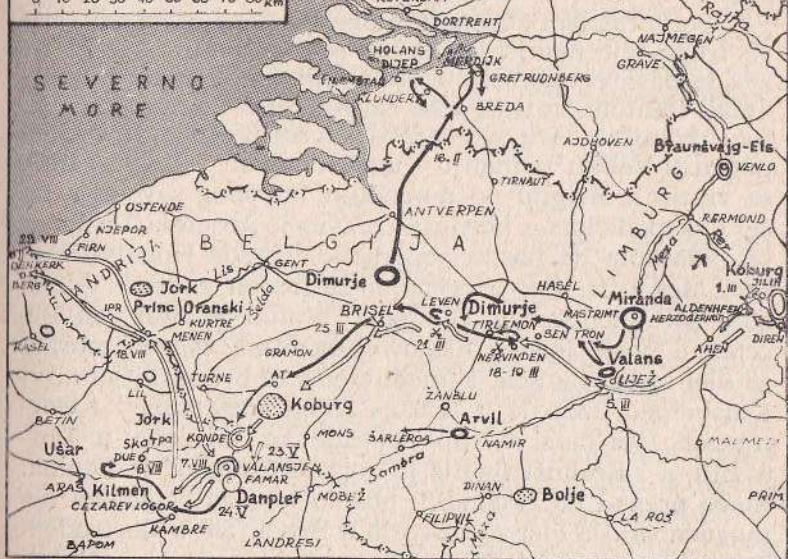

FRANCUZI SAVEZNICI

SITUACIJA
 SREDINOM
 FEBRUARA

KRAJEM
 APRILA

0 10 20 30 40 50 60 70 80 km

Sk. 7 — Saveznička ofanziva na Severnom frontu 1793.

i La Nu bili su ravnopravni, ali podeljenih mišljenja, pa su odluke donesene tek posle dugih diskusija.

Koburg se zadržao u Sen Tronu. Za pet dana deblokirao je Mastriht, zauzeo Lijež, gde je zaplenio 100 topova i 40 000 pušaka, bacio francusku vojsku u strašan nered, a izgubio je samo 400 ljudi. Da je smelo krenuo napred izazvao bi kod protivnika katastrofu. Ali prema ratnom planu trebalo je da sačeka pad Majnca pre no što pređe Mezu. Smatrao je da mu je potrebna dozvola pruskog kralja pre no što dublje prodre u Belgiju!

Na glas o porazu u Belgiji Konvent je rešio da digne novu armiju dobrovoljaca i uputio komesare, svoje članove, u sve okruge Francuske. Pariska komuna istakla je crnu zastavu na gradskoj većnici. Na predlog Robespjera generali La Nu i Stanžel, koji su komandovali kod Aldenhofena, stavljeni su pod revolucionarni sud, koji ih je oslobodio. U Parizu 10. marta došlo je do nemira protiv žirondinaca koje je narod optužio za poraz.

Pod uticajem Mirandinih optimističkih izveštaja, čije su trupe bile manje zahvaćene porazom, Dimurje je rešio da nastavi operacije u Holandiji. Imao je u tome podršku Dantona koji je pred Konventom svojom gromovitom rečitošću zastupao tezu da osvojiti Holandiju znači pobediti Veliku Britaniju i uništiti njenu trgovinu. Ipak se vratio u Belgiju po naređenju Izvršnog saveta, a na čelu ekspedicionog korpusa ostavio je generala De Flera sa zadatkom da nastavi operacije i pređe Holans Dijep kod Merdijka dok će general Berberon zauzeti Vilemstat. Ali Vilemstat je energično branio general van Becelar, a posle jednog njegovog uspešnog ispada morala se dići opsada grada. U međuvremenu britanski admiral Kinsbergen upao je u Holans Dijep fregatama i topovnjačama, britanske trupe ojačale su garnizon u Dordrechtu, a i Braunšvajg-Els je dolazio u pomoć iz Venloa. Smeo prepad na Holandiju postao je sada očigledna nemogućnost. De Fler se zatvorio u Bredi, Tili u Gertrudenbergu, a pukovnik Tuvno, brat prethodnog, je ostatak trupa vratio na Šeldu.

Konventova aneksionistička politika je odavno izazvala nezadovoljstvo Belgijanaca. Poraz kod Aldenhofena je snažno uzbudio duhove. Kada su komesari Konventa naredili da se sve sekvestirano srebro pošalje u Lil, što je dalo povoda izvršnim organima da opljačkaju i crkve, zemlja je dovedena na ivicu opšteg ustanka. U Turneu se pucalo na francuske vojnike, na više mesta je dolazilo do oružanog otpora rekviziciji, a u Gramonu naoružani seljaci razoružali su francuski garnizon.

Još u oktobru prethodne godine, kada je pošao na Belgiju, Dimurje je bio rešen da eventualne vojničke uspehe stavi u službu svoje lične ambicije i reakcije, da nametne svoju volju revoluciji. Konventova politika u Belgiji, akcija njegovih komesara koji Dimurjeovu ulogu svode na vojne poslove, još više su ga učvrstili u uverenju da treba da ustane protiv Pariza. Sada se vraća iz Holandije pun ogorčenja koje izliva na komesare Konventa optužujući ih, ne sasvim bez razloga, da su svojim nerazumnim postupcima spoljnoj invaziji dodali opasnost ustanka u pozadini. On ih hapsi i proteruje. Izdaje proklamaciju protiv njih i domaćih jakobinaca. Piše Konventu čuveno *pismo od 12. marta* u kome otvoreno osuđuje rad njegovih organa u Belgiji. Intervencija Dimurjea smirila je donekle duhove u Belgiji.

NERVINDEN

Dimurje je stigao u Leven 11. marta. Njegov dolazak ohrabrio je trupe. Odmah je regulisao odnose komandovanja: desno krilo poverio je Valansu, centar — vojvodi od Šartra, levo krilo Mirandi. Raspolagao je sa svega 40 000 pešaka i 4500 konjanika. Dimurjeova jedina šansa bila je ofanziva dok Koburgu ne stignu pojačanja. Pošto ovog jednom odbaci, nameravao je da ga veže Valansovim trupama, Mirandu da uputi na Mاستriht, a on sam bi se vratio da novim naletom osvoji Holandiju. Ali se i Koburg, dotle koncentrisan između Sen-Trona i Landena, rešio da krene napred dok Francuzima ne stignu pojačanja. Prethodnica nadvojvode Karla za-

uzela je 15. marta Tirlemon, odbacivši slab francuski garnizon. Sutradan Dimurje kreće napred svim svojim snagama i preotima Tirlemon. Za Goidsenhofen vodi se oštra osmočasovna borba; austrijska konjica smelim jurišem otima trenutno 7 oruđa posekavši francuske artiljerce, ali francuska pešadija, postavljena iza džbunja, snažnom vatrom odbacuje austrijsku konjicu a zatim bajonetom odbija još jedan njen juriš. Boj kod Goidsenhofena¹²² podigao je moral francuske vojske. Glavnine nisu angažovane ovog dana. Posmatrale su borbu prethodnice i izmenjale po koji topovski metak. Sutradan se Dimurje spremao za bitku.

Napad je preduzeo 18. marta u osam kolona: *prva* (prethodnica, 4500 pešaka, 1500 konjanika) prešla je Malu Getu kod Nerhelisema i nastavila prema Räkuru koji je takođe zauzela; *druga*, prešavši Malu Getu na istom mestu, krenula je na Overvinden koji je uz sadejstvo delova prve kolone zauzela posle kraće borbe; *treća kolona*, prešavši takođe kod Nerhelisema, zauzela je Nervinden. Sve tri kolone bile su pod komandom Valansa kao desno krilo armije; bez prethodnice 12 000 pešaka i 2000 konjanika; *četvrta* i *peta kolona*, kao centar armije pod vojvodom od Šartra (7000 pešaka u 18 bataljona i rezerva od 8 bataljona) — prešle su Getu na mostovima kod Esemela i Elisema i razvile se prema Nervindenu. Miranda je sa *šestom* i *sedmom kolonom* (9000 pešaka i 1000 konjanika) već u 10 časova proterao neprijatelja iz Orsmela i Nerhespena i izbio duž drumu Tirlemon — Sen Trondo Dormala; *osma kolona* (5000 pešaka i 1000 konjanika), takođe pod Mirandinom komandom, zauzela je Lo. Ako računamo rezervne bataljone na 500 ljudi bilo je 41 500 pešaka i 5500 konjanika.¹²³

Austrijska vojska bila je razvijena na desnoj obali Gete od Dormala do Overvindena. Na *desnom krilu* prethodnica (nadvojvoda Karlo, 5 bataljona i 6 eskadrona); u *centru* u prvom redu general Koloredo (8 bata-

¹²² U francuskim izvorima Gosonkur.

¹²³ Ovo je po Dimurjeovim memoarima (*Geschichte der Kriege in Europa*, II, 17, Leipzig, 1828.

ljona i 16 eskadrona) a u drugom princ Virtemberški (6 bataljona i 16 eskadrona), *levo* rezerva pod Klerfeom (11 bataljona i 6 eskadrona). Kako se vidi, austrijska vojska je u rasporedu koji potiče još iz srednjeg veka, gde su prethodnica i rezerva postavljene za bitku u istu liniju. Lake trupe držale su sela neposredno pred frontom i na Maloj Geti. U svemu je bilo 42 580 ljudi od toga 9885 konjanika.¹²⁴ Pod pritiskom Francuza laka pešadija se povukla prema glavnini.

Iznenadeni Koburg — očekivao je bitku idućeg dana i upravo je izdavao naređenje za prelaz Male Gete — stiče utisak da Francuzi teže da obuhvate njegovo desno krilo, pa je gotovo celu konjicu i svu pešadiju druge linije prebacio na Hale. Inače, naredio je svojim trupama da na mestu sačekaju francuski napad, a sam se uputio na svoje levo krilo.

Na tom krilu, posle zauzeća Rakura, 1. kolona (Lamarš) umesto da nastavi prema Landenu, radi obuhvata levog austrijskog krila, skrenula je na Overvinden gde se prepliće sa 2. kolonom (La Vener) pa su tek oko 14 časova obe kolone zauzele to selo, posle trećeg juriša. Koburg baca sada 21 eskadron na Francuze, grupisane između Rakura i Overvindenena; oni odbacuju francusku konjicu, razbijaju prvu liniju pešadije, ali ih druga linija zadržava ubitačnom vatrom. Najzad, pred mrak, napregnuvši sve svoje snage, Klerfe polazi u poslednji napad, predvodi ga lično na čelu jednog pešadijskog puka i odbacuje premorene Francuze iz oba sela, Rakura i Overvindenena.

U centru, posle zauzimanja Nervindenena, 3. kolona (Neji) se širi prema Overvindentenu, podržavajući 2. kolonu u napadu na to selo, ali zbog toga gubi Nervinden. Uto

¹²⁴ Ovi podaci su prema Ö. M. Z. za 1808. god. koji se podudara sa zvaničnim izveštajem objavljenim u *Wiener Zeitung* (*Geschichte der Kriege in Europa*, II, str. 16). Šels u članku *Die Eroberung der Niederlande durch den Prinzen von Sachsen-Koburg*, Ö. M. Z., sv. 1 i 2, navodi samo 36 749 ljudi; očigledno nije računao lake trupe koje po običaju onog vremena nisu ulazile u *Ordre de bataille*. Inače, jaka je tendencija u historiografiji da se broj protivničkih vojnika povećava a svojih smanjuje.

nailaze 4. i 5. kolona i preotimaju ga teškom borbom u kojoj generali predvode trupe sa sabljom u ruci. Ali se o zauzimanju sela nije moglo govoriti dok se nalazilo pod vatrom austrijskih baterija sa okolnih visova. Podržavan tom artiljerijom, ponovan napad vrši Koloredo čitavom prvom linijom austrijskog centra. Francuzi su ponovo odbačeni iz Nervindena u neredu. Videvši opasnost za čitav borbeni poredak, Dimurje pohita u susret odstupajućim trupama, zadržava ih, hrabri, vraća u borbu. Nezadrživim jurišem pevajući *Marseljezu*, Francuzi po treći put otimaju Nervinden. Ali je selo pod teškom vatrom austrijskih baterija. Svežim trupama Koloredo ga po treći put preotima, sada definitivno. Dimurje ponovo zaustavlja odbačene trupe, ali sada nailaze besomućni napadi austrijske konjice. Francuska konjica vrši protivnapade ravnom žestinom — Valans, osrednji general ali hrabar borac, na njenom je čelu sve dok ga teško ranjena ne odnesu sa bojišta — ali brojno slabija najzad je odbačena iza svoje pešadije. Mrak je prekinuo borbu. Ovde, u centru, odluka nije pala.

Pojačanja sa centra, koja je prema levom francuskom krilu uputio Koburg, preotimala su Dormal tri puta posle čega je 6. kolona (Mjačinski) odstupila iza Male Gete u strahovitom neredu. Za to vreme nadvojvoda Karlo je potisnuo 7. kolonu (Rio) duž drumu, no kada su na njen levi bok pale austrijske trupe (Benjovski) koje su pretihodno bile odbacile Mjačinskog, odbačena je i ona u neredu preko mosta kod Orsmela. Osma kolona (Šanmoren) je uporno nastojala da zauzme Hale; odbačena odavde, ubrzo je zahvaćena panikom pa se i ona našla s one strane Male Gete. Šanmoren i Rio su odveli ostatke svojih trupa iza Velike Gete kod Oplintera; Mjačinski se zadržao na visovima kod Vomersoma, ali ga je Miranda povukao u Tirlemon.

Kada je saznao za poraz svog levog krila, Dimurje je naredio Mirandi da zauzme visove kod Vomersoma. Naređenje nije izvršeno. Ujutro 19. marta Mirandine trupe su besciljno tumarale između Tirlemona i Hakendofena. Uvidevši da je bitka izgubljena, Dimurje je povukao

trupe desnog krila i centra na liniju između Gojdsenhofena i Hakendofena, mirno i u redu bez intervencije neprijatelja. Pokušaj da preotme Vomersom Mirandinim trupama nije uspeo iako se sav lično založio dok konj pod njim nije ubijen. Noću 19/20. marta vratio je armiju iza Velike Gete.

U bici kod Nervindena Austrijanci su imali oko 300 mrtvih i ranjenih među kojim oko 100 oficira; Francuzi — 2500 mrtvih i ranjenih i 1500 zarobljenih, ali su čitave njihove jedinice dobrovoljaca napuštale vojsku pod izgovorom da odlaze u Francusku da je tamo brane. Kod Levena Dimurje je prikupio svega 20 000, pretežno linijskih trupa.

Koburgu se prebacuje što nije gonio potučeno francusko krilo, što nije bacio u Malu Getu francuske trupe iz Nervindena i Overvindena, što je dopustio sutradan da se francuski centar i desno krilo povuku u miru. Ova kritika ne vodi dovoljno računa da Koburg nije mogao znati u kojoj meri je bitka dobijena, a video je da mu je iscrpena vojska pretrpela teške gubitke. Dimurjeu se zamera sa više opravdanja što je napao frontalno kao kod Žemapa i što nije prikupio sve raspoložive snage (trupe iz Holandije i generala Arvila iz Namira) u kom bi slučaju imao 60 000—70 000 ljudi čime bi osigurao pobedu. Njegova hrabrost, energija, upornost nisu mogle popraviti ove greške. Ali pravi pobednici u bici kod Nervindena bile su austrijske trupe, izvežbane i disciplinovane, manje podložne emocijama od francuskih dobrovoljačkih bataljona.

DIMURJEOVO IZDAJSTVO

Dimurje je 20. marta nastavio povlačenje, zatim pokušao da se zadrži istočno od Levena. Odavde su ga Austrijanci 21. marta odbacili na Brisel. Francuske trupe tukle su se ovde izvanredno. Bataljon dobrovoljaca *La Manche* na kraju dana hoće da začudi neprijatelja žestinom udarca, pa ide na bajonet sa 350 ljudi, otima od Austrijanaca vis pri čemu gubi 153 čoveka. Mak se pita

u čudu koja je to izvanredna „plava trupa”. Ali je Dimurje već rešen na izdaju. Dva dana kasnije, 23. marta, sporazumeva se sa Koburgom da se povuče iz Brisela pod uslovom da ga Austrijanci više ne napadaju, a zatim da će se s njima sporazumeti o daljim postupcima. Koburg je to radosno dočekaao smatrajući da je preslab za dalje operacije i da su mu trupe premorene. Brisel je napušten 25. marta. Francuzi su držali još Gertrudenberg, Bredu, Antverpen, Kurtre, Turne i Mons, naslanjali se na Mobež, vladali komunikacijama sa Holandijom i imali dobar položaj iza Šelde koji je Mak smatrao odličnim. Ali sve će to nestati Dimurjeovim izdajstvom.

On je rešio da uz pomoć Austrijanaca maršuje na Pariz, obori Republiku i uspostavi ustavnu monarhiju pod Lujem XVII. S pukovnikom Makom sporazumeo se o tome još 25. marta na sastanku u Atu. Prva cena koju je platio Austrijancima bila je evakuacija Belgije i Holandije. Držanje Dimurjeovo uznemirilo je Konvent. Komesara Konventa i ministra rata Bernonvila koji dolaze u njegov štab sa dekretom o smeni i optužbi, on zatvara i predaje Austrijancima (1. aprila). Uporedo s tim objavljuje armiji i naciji svoje prave namere. Na osnovu toga Koburg je 5. aprila izdao proklamaciju da će ga podržati i da neće zadržati nikakav deo francuske teritorije. No, car Franc II nije odobrio Koburgov sporazum sa Dimurjeom, pre svega što se odrekao aneksija, i naredio mu da nastavi operacije. Na francuskoj strani, za trenutak izgledalo je da će izdajstvo uspeti. Pod uticajem rojalistički nastrojenih oficira, armija se kolebala, no, u suštini ona je bila uz narod. Dobrovoljci, svi vatrejni republikanci, zatim artiljerija, najzad i linijski pukovi su se izjasnili protiv svog izdajničkog komandanta. Komandanti tvrđava Lil, Valansjen i Konde, odbili su takođe da mu priđu. Kao pri izdaji Lafajeta, Konvent razvija izvanrednu aktivnost da bi obavestio armiju i narod o izdajstvu generala. Umesto da povede armiju na Pariz, kako je nameravao, Dimurje se 5. aprila morao skloniti kod Austrijanaca sa nekoliko stotina ljudi i ne-

koliko oficira i generala.¹²⁵ Ipak je Dimurjeovo izdajstvo nanelo Francuskoj ogromnu štetu. Napušteni su bez borbe izvanredni položaji, predate tvrđave koje su mesecima mogle vezivati velike savezničke snage. Najveći udarac zadat je moralu vojske i njenom poverenju u vođstvo.

UPAD SAVEZNIKA U SEVERNУ FRANCUSKU

Pokolebana i dezorganizovana Dimurjeovim izdajstvom, francuska armija, na severnoj granici ne bi, verovatno, izdržala naredni udar, ali je Koburg prethodno hteo da se savetuje sa svojim saveznicima. Sazvao je 8. aprila konferenciju generala i diplomata u Antverpenu koja se naziva i Antverpenski kongres. Tamo su utvrđeni kontingenti¹²⁶ koji će pod Koburgovom komandom učestvovati u ratu protiv Francuske između Severnog mora i Mozela, a raspravljano je o zadacima i o teritorijalnim naknadama. Koburgova obećanja data Francuskoj manifestom od 5. aprila izazvala su ogorčenje među delegatima. Najglasniji bili su predstavnici Velike Britanije i Holandije. Koburg je novim manifestom od 9. aprila morao povući svoje obećanje o integritetu francuske teritorije,¹²⁷ a idućeg dana saopštio je Francuzima da prekida primirje utvrđeno sa Dimurjeom.

April je kod saveznika prošao u iščekivanju britanskog i holandskog kontingenta koji su stigli pri kraju meseca. To je omogućilo Francuzima da se prikupe i uredе. General O'Moran skupio je u Kaselu 16 000 ljudi holandskog ekspedicionog korpusa, La Marljer sličnu snagu kod Lila, a glavnina se povukla kod Bušena sa

¹²⁵ S njim su dezertirali general-lajtnanti Valans, Marase, vojvoda od Šartra i 8 general-majora.

¹²⁶ Predviđeno je da Prusi daju 8000, Britanci i Hanoverci 25 000, Holanđani 15 000, Hesenci 8000, Austrijanci 45 000, svega 101 000. Tome treba dodati 30 000 Austrijanaca princa Hoeploea podeljenih u tri korpusa: kod Namira (Bolje), Luksemburga (Šreder) i Trira (Blankštajn).

¹²⁷ Tekstovi manifesta od 5. i 9. aprila, reprodukovani su u delu *Geschichte der Kriege in Europa*, II, 317—320.

24 000. Stigao je i general Lamarš sa 8000 ljudi Ardenske armije. Komesari Konventa postavili su na čelo Severne i Ardenske armije mladog generala Danpjera, koji se bio odlučno izjasnio protiv Dimurjea, što su 4. aprila ratifikovali Izvršni savet i Konvent. Danpjer je komandovao Severnom armijom, a Lamarš — Ardenskom, ali je drugi potčinjen prvom. Pošto se saveznici nisu pojavljivali, sredinom aprila Danpjer je pošao napred i smestio se u logor Famar kod Valansjena.

Tučena na Reru, kod Ahena, Nervindena i Levena, izdata od svog komandanta, francuska armija našla se na severnoj granici u veoma teškom stanju. Izveštaji komandanata i komesara prikazuju je u crnim bojama. Sve je nedostajalo. Komesari su uspeli nekako da obezbede dovoljno hrane i furaži, ali u logorskoj i drugoj opremi nedostaci su bili nesavladljivi. Zloupotrebe su uzimale maha. Nije se znalo kako da im se stane na put. Trupe su bile zamorene, nespokojne. Konjica mračna, nepouzdana. Komesari Konventa izjavljivali su da se na nju ne može osloniti, da „deli perfidni Dimurjeov sistem“. Jedan njen puk odbio je da stavi na kape nacionalnu kokardu. No, pre svega, ona je pretrpela težak moralni šok od nadmoćnije austrijske konjice. Još dugo će se ona povijati pod udarcima neprijateljskih eskadrona. Još dugo će se komesari žaliti da joj nedostaje borbenost i disciplina, na njen kukavičluk. Konjica je nesumnjivo bila najslabija tačka armije. Od aprila do avgusta generali i komesari će za nju pisati i govoriti da je *nula*.

Linijski pukovi pešadije bili su znatno bolji od konjice, ali su se žalili, opravdano, da su moralno i materijalno zapostavljeni u odnosu na dobrovoljačke bataljone. U njima je bilo još mnogo trupnog partikularističkog duha (*esprit de corps*), čije je spoljno obeležje bila bela uniforma, ali to se zapažalo više kod oficira nego vojnika. Vojnici su se bratimili sa dobrovoljcima. U Denkerku, jednog dana, linijci i dobrovoljci izmenjali su uniforme i ruku pod ruku prolazili gradom pevajući

Marseljezu. Odluka Konventa o stapanju linije i dobrovoljaca sprovodila se na terenu spontano.

Poraz u Belgiji podvukao je nedostatke dobrovoljačkih bataljona koji su njime bili zahvaćeni. Izveštaji govore o svim porocima svojstvenim vojnicima i trupama. Bilo je možda najgore što su vukli sa sobom masu žena i dece, zakonite i nezakonite. Oko kasarne u Dueu bilo je oko 30 000 žena. Najzad, mnoštvo frajkora, belgijskih, francuskih, holandskih, povećavali su haos.

Ova tamna slika koju nam pružaju savremeni izveštaji o francuskoj armiji nije potpuna, pa otuda, ni istinita. Oni daju samo njenu spoljnu stranu. Ubrzo će izaći na videlo njena ogromna potencijalna snaga, sav njen patriotizam i elan. Ali, u tom za nju kritičnom trenutku, ipak ne bi mogla izdržati odlučan udarac saveznika. Mnogi su se pitali zašto saveznici ne udaraju. To se objašnjava njihovim planom koji nije vodio računa o stvarnoj situaciji, već samo o apstraktnim pravilima ratne veštine.

Na Makov predlog Koburg je rešio da preduzme sistematski tvrđavski rat: trebalo je najpre da se zauzmu tvrđave Konde i Valansjen, zatim Denkerk, najzad Lil. Na drugoj strani Danpjer nije znao šta da čini. Pitao je za mišljenje novog ministra rata Bušota i komesare koji su mu odgovarali da je na njemu operativno odlučivanje. Ipak, sa svih strana se zahtevalo da Danpjer deblokira Konde. Bilo je to i mišljenje Komiteta javnog spasa.¹²⁸ Danpjer je to pokušao 1. maja kada je i poginuo. Njega je zamenio stari Lamarš, koji je sam priznavao da nema osobina potrebnih komandantu armije, ali drugog nije bilo. Lamarš je rešio da ne napada već da ojača logor Famar. Armija je u međuvremenu oslabljena ne samo gubicima pretrpljenim u pokušajima deblokade Kondea već i time što je svaki njen bataljon morao uputiti 54 vojnika u Vandeju gde je izbio ustanak. Ipak je na rat-

¹²⁸ Posle poraza kod Nervindena Odbrambeni komitet je obnovljen sa 24 člana, pa se počeo nazivati i Komitet javnog spasa (*Comité du salut public*). Sastao se prvi put 26. marta. Njegove funkcije su rasle uporedo kako je jačala opasnost za državu.

nom savetu rešeno da se izvrši po jedna diverzija na savezničke bokove. Na desnom krilu trebalo je da Šanmoren sa svojom divizijom prodre preko Firna na Ostende, a Kilmen, koji je sada nosio titulu komandanta Ardenske armije, na Namir i Lijež. Očekivalo se, optimistički, da će saveznici pod utiskom ove dvogube bočne pretnje povući svoj centar koji je Francuze najjače potiskivao. Šanmoren je toliko sporo vršio pripreme da je smenjen. Kilmenu je u poslednjem trenutku naređeno da obustavi operaciju. Ubrzo zatim, 23. maja, Austrijanci, Britanci i Hanoverci su napali obuhvatno logor Famar. Bojeći se da ne bude bačen u tvrđavu Valansjen, Lamarš se u toku naredne noći povukao u Bušen.¹²⁹ Nekoliko dana kasnije na levom francuskom krilu Francuzi su zauzeli Firn odbacivši holandske trupe, ali su se osramotili pljačkom grada koju komesari Konventa nisu mogli da spreče. Pokušaj da se operacija nastavi prema Njeporu morao se napustiti.

Lamarš postavio je svoju vojsku kod sela Pajankura blizu Kanbrea u Cezarev logor, tako nazvan jer su tu jednom logorovali Rimljani, koji je bio mnogo jači nego onaj u Famaru. Odmah zatim je zatražio da bude smenjen. Njega je zamenio Kistin koji je 27. maja stigao u Kanbre. On je preduzeo energične mere da dovede u red pokolebane armije. Nameravao je da tamo dovede najbolje bataljone Mozelske i Rajnske armije, da odbaci Koburga, a zatim da se okrene na Mozel i Rajnu. Plan je 9. juna odobrio Komitet javnog spasa, ali se ministar Bušot usprotivio, a njemu su se, prirodno, pridružili komandanti Mozelske i Rajnske armije, pa je Komitet javnog spasa 17. juna povukao odobrenje. Sada se Kistin posvetio samo učvršćenju svojih armija (Severne i Ardenske), a operativno je ostao sasvim neaktivan. Protiv njega su jakobinci povelili kampanju. Posle Dimurjeovog izdajstva svi su aristokrati postali sumnjivi, a on je davao dosta povoda optužbama. Došao je i u sukob sa mini-

¹²⁹ Plan napada na Famar izradio je Mak, ali je u međuvremenu podneo ostavku, jer nije unapređen u čin generala. Njega je 10. maja zamenio Hoenloe-Kirhberg.

strom Bušotom. Nadmen ton koji je upotrebio u opšte-
nju s njim, predstavljao ga je kao generala koji se izdiže
iznad civilne vlasti Republike. Njegovi postupci su poja-
čavali tu sumnju i dovodili u pitanje njegovu lojalnost.
Pozvan je u Pariz radi objašnjenja i uhapšen 22. jula.
Na čelu Severne i Ardenske armije zamenio ga je pri-
vremeno Ditman.

Posle neuspelih pokušaja deblokade 1. i 8. maja, tvr-
đava Konde sa 400 ljudi posade prepuštena je sama sebi,
pa je kapitulirala 10. jula. Valansjen je branio general
Feran, oficir nedovoljne energije i bez ikakvih znanja iz
tvrđavske vojne, ali je, srećom, imao sposobne potčinje-
ne. Komesari Konventa Brije i Košon su ga energično
pomagali ne mešajući se u vojne poslove. Garnizon je
imao 17 nepotpunih bataljona, nedisciplinovanih i ne-
izvežbanih. Artiljerija je bila nedovoljna a nedostajalo
je i artiljeraca. Posada i građanstvo su se zakleli 30.
maja na svečanom skupu da će pre izginuti u ruševinama
nego se predati.

Saveznici su opseli Valansjen sa 30 000 ljudi pod ko-
mandom vojvode od Jorka. Noću 13/14. juna podignuta
je prva paralela na napadnutom frontu. Sutradan voj-
voda je pozvao grad na predaju, a Feran mu je kao od-
govor poslao jedan primerak zakletve od 30. maja. Od-
mah zatim otpočelo je bombardovanje sa više od 200
oruđa od kojih 120 teških; danju fortifikacijskih obje-
kata, a noću grada. Artiljerija iz grada uspešno je odgo-
varala. Posada je retko vršila izpade i to slabim sna-
gama. Izgradnja druge paralele počela je već 14. juna;
dopirala je mestimično do 300 m od istaknutih objekata
tvrđave. Na njoj je postavljeno 12 baterija sa 53 topa.
Štete su u gradu bile velike; 20. jula uništen je arsenal
u plamenu. Braniocima je počela nedostajati municija;
čak je iskorišćeno i oko 6000 neeksplodiranih bombi na-
padača. Noću 5/6. jula završena je i treća paralela. Odav-
de je napad nastavljen sapama, a 25. jula uveče aktivi-
rane su tri velike mine na ispadnim objektima pred skri-
venim putem. Rezultat je bio izvanredan, pretežno u
moralnom pogledu. Saveznici su gotovo bez otpora za-

uzeli skriveni put. Bio je to već kraj. Vojnici posade su velikim delom odbijali da vrše službu, a rojalisti, tražeći predaju grada, uspeli su da narod podstaknu protiv vlasti i otpora. Tri dana kasnije kapitulacija je potpisana u punoj anarhiji. Garnizon je dotle sveden na 5000 ljudi koji su po predaji oružja pušteni pod uslovom da se neće više boriti protiv saveznika. Dve trećine grada bile su uništene. Na Valansjen je izbačeno 84 000 metaka, a od toga 48 000 bombi. Pad grada iznenadio je i ogorčio celu Francusku.

Konde i Valansjen uzeo je Koburg u ime cara, a ne u ime francuskog kralja kao što je činio Braunšvajg prethodne godine sa Lonvijem i Verdenom. Austrijanci nisu krili da će svu teritoriju do Some anektirati radi odštete. Nije se, dakle, radilo samo o restauraciji monarhije.

Po padu Valansjena Koburg i vojvoda od Jorka su rešili da zauzmu Cezarev logor. Za napad su odvojili 35 000 ljudi.¹³⁰ Veliki deo trupa upotrebljen je za pomoćne zadatke, pre svega za zaštitu oba krila. Pošto su front i bokovi logora bili vrlo jaki, Koburg i njegov načelnik štaba Hoenloe-Kirhberg su odlučili da ga napadnu iz zadine, od Kanbrea. Vojvoda od Jorka i Hoenloe-Kirhberg krenuli su sa 15 000 ljudi 7. avgusta i opisali širok krug oko Kanbrea, dok su Koloredo i Klerfe pritisli front. Kilmen, koji je u međuvremenu zamenio Ditmana, odmah je shvatio neprijateljski manevar. Sazvan je ratni savet na kome je rešeno da se armija povuče na Skarpu između Arasa i Duea. Pokret je izvršen vrlo vešto u dođiru sa neprijateljem. Nekoliko sudara sa slabim snagama ispali su u korist Francuza. Ali je odjednom pred Arasom nastala panika iz neobjašnjivih razloga, doduše bez neposredne štete, što baca dosta svetla na duh trupa. Ova operacija izrazit je saveznički neuspeh.¹³¹ Kilmen se

¹³⁰ U svemu 23 bataljona, 16 četa i 44 eskadrona Austrijanaca i 9000 Hesencaca, Hanoveraca i Britanaca.

¹³¹ Naljučen što su se Francuzi izvukli, ministar Tugut pisao je iz Beča da ih treba lomiti sitnim borbama bez kraja, što prilično osvetljava saveznička strategijska gledišta.

ponosio ovim povlačenjem, ali je kao plemić bio već smenjen što mu je saopšteno 16. avgusta.¹³²

Njega je zamenio Ušar, hrabar i lojalan, ali bez ikakvog smisla za operacije. Situacija armije je bila teža nego ikada ranije. Komandovanje je dezorganizovano masovnim smenjivanjem oficira-plemića, a snabdevanje haotično, disciplina na najnižem nivou. Vojnici nisu imali više nikakva poverenja u svoje starešine. Na armiju se odražavala i teška situacija Francuske, najteža u ovoj najtežoj godini revolucije. Lion i Marselj digli su se na ustanak; Tulon će pozvati Britance, a ustanici u Vandeeji su nizali uspehe.

Kod Arasa, Severna armija nije mogla sprečiti marš saveznika na Pariz. Srećom, oni nisu bili saglasni kako će nastaviti operacije. Odmah po padu Valansjena, Britanci su izjavili da idu na Denkerk. Oni nisu krili da žele da osvoje ovu tvrđavu da je zadrže i da od nje stvore nov Gibraltar. Oni su za to imali punu podršku bečkog dvora koji je želeo da sa njima ostane u najboljim odnosima. Koburg je jedva uspeo da nagovori vojvodu od Jorka za napad na Cezarev logor. Nije ga mogao pridobiti za napad na Kanbre. Pokušao je indirektnim putem: u sporazumu sa pruskim kraljem odlučio je da napadne Mobež i Filipvil dok bi Prusi bombardovali Sarluj. U tom slučaju Jork ne bi smeo da napadne Denkerk na tolikom odstojanju od Austrijanaca, ali Franc II i njegov ministar Tugut su se tome usprotivili. Prema ranijem sporazumu, posle preotimanja Belgije Koburg je trebalo da uputi 15 000 Austrijanaca Prusima; on je uputio samo 6000; Prusi su uporno tražili ostalih 9000, a kada ih nisu dobili, Fridrih Vilhelm je povukao svojih 8000 Prusa iz Flandrije (Braunšvajg-Els). I Holanđani su činili teškoće tražeći kompenzacije na račun Austrije u Belgiji.

Jork je krenuo na Denkerk, pravcem Bezje—Turkoe—Menen, sa 37 000 ljudi, od čega 15 000 carevaca. Maršovao je izvanredno sporo. Zadržao ga je i boj kod

¹³² Kasnije je uhapšen, a 1795. ponovo je primljen u armiju.

Lensela, blizu Menena, 18. avgusta, koji je princ Oranski neoprezno izazvao, pa su mu Britanci morali pomoći. Odavde je nastavio u dve kolone: hanoverski maršal Frajtag sa 14 500 Hanoveraca, Austrijanaca i Hesenaca pošao je preko Ipra, da maskira (zakrili zavesom) tvrđave Berg i Kasel, radi zaštite levog boka opsadne armije koju je Jork preko Firna, gde mu se nalazila baza, 23. avgusta doveo pod Denkerk. Jork i Frajtag, odvojeni lagunom od nekim 6 km, bili su u nemogućnosti da se međusobno pomažu; komunicirati su mogli samo preko Firna. U francuskoj protivofanzivi koja nailazi ovaj će nedostatak biti od velikog značaja.

3. OPERACIJE NA RAJNI

PAD MAJNCA

Potisnuta iz Frankfurta, Francuska Rajnska armija je početkom januara zauzela zimske kvartire između Rajne i Nae s jakim garnizonom u Majncu.¹³³ Sredinom marta imala je 23 000 vojnika: jedna slaba divizija držala je Bingen (Nevenže), jedna Krojcnah (Ušar), glavnina je kantonovala između Krojcnaha, Vormsa i Majnca, jedan odred (Menje) je iz Špajera osmatrao manhajmski mostobran, ostalo je kantonovalo zapadno od Krojcnaha. Glavnina Mozelske armije (25 000) kantonovala je na levoj obali Sare, a divizija Deturnel je držala rejon Cvajbrikena; posle odlaska Bernonvila na položaj ministra rata, komandu nad ovom armijom je preuzeo general Linjvil. Francuski garnizoni u rejonu obeju armija (sem Majnca) iznosili su 38 000 ljudi, većinom trupa nesposobnih za operacije na otvorenom polju.

¹³³ Gradom je komandovao general D'Oare, njegov pomoćnik bio je energičan general Menje, a komesari Konventa Rebel i Merlen de Tionvil. Magacini su bili puni municije, a bilo je dovoljno žita i brašna. Mesa je bilo malo; nedostajalo je lekova i furazi. Utvrđenja su bila neispravna, ali je D'Oare pod neprijateljskom vatrom izgradio objekte koji će znatno zadržati napadača.

Sredinom marta vojvoda od Braunšvajga imao je u rejonu Majnca između Majne i Lane, do Koblenca zaključno, 70 bataljona i 93 eskadrona (59 000 ljudi¹³⁴); na levoj obali Majne nalazilo se 7 bataljona i 3 eskadrona (3700) zemaljske grofovije Hesens-Darmštadt ojačanih sa nešto pruskih trupa; uzvodno uz Rajnu pod komandom austrijskog generala Vurmzera sa štabom u Hajdelbergu bilo je 33 000 ljudi;¹³⁵ Hoenloe-Kirhberg je sa 12 bataljona i 20 eskadrona (12 000) bio kod Trira; general Bolje sa 16 bataljona i 13 eskadrona (13 000) kod Arlona.¹³⁶

Preoteti Majnc bio je prvi Braunšvajgov zadatak. Trebalo je zato prebaciti trupe na levu obalu Rajne. Kako falački izborni knez pod francuskim pritiskom nije dopustio da savezničke trupe pređu na mostu kod Manhajma, one su prešle kod Baharaha uzvodno od Koblenca: lake trupe 9. marta, prethodnica 21. marta (Hoenloe-Ingelfingen), koja je 27. marta odbacila trupe generala Nevenžea a idućeg dana zauzela Bingen; pruska glavnina prešla je 26/27. marta ostavivši na desnoj obali pred Majncem oko 10 000 pod generalom Šenfeldom. Idućeg dana iz armije Hoenloe-Kirhberga pristiglo je kod Oberštajna 6000 Austrijanaca pod komandom pruskog generala Kalkrojta da učestvuju u opsadi Majnca; izolovani Deturnel se pomerio u Krojcnah bliže trupama Rajnske armije, ali se po naređenju Linjvila povukao u Sarbriken, u sastav svoje Mozelske armije. Ugrožen s boka, a na frontu pritisnut jačom snagom, Kistin je napustio položaj na reci Nae i postepeno se povukao kod Vajsenburga, iza Lautera. Izgubivši glavu, Kistin je predlagao da se pred tom „poplavom varvarskih robova“ napusti sav Donji Elzas, da se tvrđave prepuste svojoj sudbini, među njima i Strazburg. Ali Braunšvajg, čiji je glavni zadatak bio da preotme Majnc, nije hteo da ide dalje. Samo je Hoenloe-Ingelfingen dobio zadatak da prodre u

¹³⁴ Od toga 7 bataljona i 8 eskadrona hesenkaselskih (4000) i 5 bataljona i 10 eskadrona saksonskih (5000); ostalo Prusi.

¹³⁵ 20 000 Austrijanaca, 6 000 francuskih emigranata i 7 000 trupa Rajha iz Švapskog okruga.

¹³⁶ Hoenloe i Bolje bili su pod Koburgovom komandom.

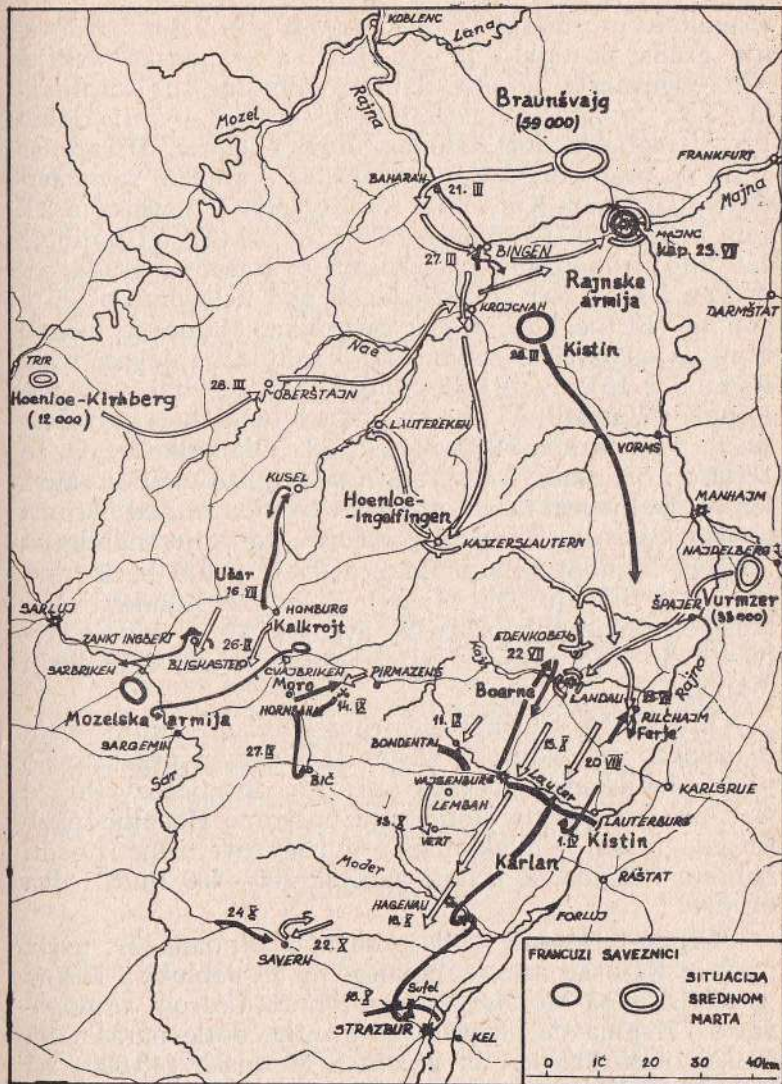
vojvodstvo Cvajbriken. Prusi nisu imali nameru da osvajaju Elzas za Austrijance. Oni su, pre svega, želeli da se prošire u Poljskoj, što su Austrijanci posmatrali sa negodovanjem, pa su ih na zapadu podržavali vrlo mlako. Braunšvajg je otpočeo blokadu Majнца u aprilu, a preduzeo je opsadne radove tek u junu. I kasnije će neaktivnost Prusa biti vrlo očigledna. Kada je došao k sebi, Kistin je ojačao posadu Landaua na 7200 ljudi i pokušao da se operativno bolje veže za Mozelsku armiju. Tvrđavu Landau osmatrao je Vurmzer.

Naglo Kistinovo povlačenje izazvalo je preneraženost u Parizu. On je svu krivicu bacio na neaktivnog Linjvila, ne bez razloga, pa je ovaj smenjen, a komanda armije je privremeno predata Abovilu koji je stavljen pod Kistinovu komandu. Sada je Kistin komandovao od Lonvija do Bazela. Pod svojom neposrednom komandom (Rajnska armija) imao je 36 000, a Abovil (Mozelska armija) 27 000. Njega će 29. aprila zameniti Ušar. Obeshrabreni Kistin zatražio je penziju, ali je, kako smo videli, umesto toga poslat da popravi situaciju u Flandriji. Njega je privremeno zamenio Ditman.

Opsada Majнца otpočela je zajedno sa pregovorima koji su povedeni po Dantonovom¹³⁷ nalogu, ne bi li se Pruska odvojila od koalicije, ali to je bilo i ovog puta bez uspeha.

Od aprila do kraja juna aktivnošću Menjea, Marinjija i Klebera, kasnijeg istaknutog generala, Francuzi su vršili česte ispade. Noću 16/17. juna otvorili su Prusi prvu paralelu na levoj obali Rajne gde je bio sasređen napad, ali je Francuzi, pod komandom Klebera, zauzimaju i zatrpavaju, a na njenom mestu izgrađuju dvostruku flešu. Noću 18/19. juna kopaju Prusi novu paralelu, znatno unazad, koju nazivaju zadnjom, a noću 24/25. juna podižu prvu paralelu oko 800 koraka od tvrđavske polisade i na njoj 4. jula postavljaju 15 baterija (64 oruđa). Noću 11/12. jula podignuta je letećim sapama druga paralela. Francuzi su zadržavali napadača veštima

¹³⁷ Bio je tada na čelu Komiteta javnog spasa.

Sk. 8 — Saveznička ofanziva na Rajni 1793.

sistemom protivsapa (*contre-approches*). Bombardovanje grada postajalo je sve jače, a francuska artiljerija odgovarala je sve slabije. Odbrana se iscrpljivala. Žita je bilo, ali nestajalo je brašna — nije imao ko da melje, nedostajalo je furaži i lekova. D'Oare se rešio na pregovore koje je odobrio Odrambeni savet tvrđave i komesari Konventa. Kapitulacija je potpisana 23. jula. Ostavivši 317 topova (100 francuskih), od kojih je 119 bilo neupotrebljivo, garnizon je izašao iz grada naoružan i s vojnim počastima, ali pod uslovom da se te godine više ne bori protiv saveznika. Majnc se mogao braniti još izvesno vreme, ali kapitulacija je sačuvala Republici 16 000—18 000 vojnika koji su bili vrlo potrebni u Vandeji. Veliki broj patriota Majнца povukao se sa Francuzima. Konvent je 28. jula odlučio da se D'Oare i ceo štab tvrđave stave pod optužbu, ali su Merlen i Rebel uspeli da ih oslobode. Krivicu za pad Majнца poneo je Kistin. Optužen je da namerno nije snabdevao tvrđavu hranom i municijom, a da je u nju bacio dragocenu artiljeriju. Okrivljen je i za pad Kondea i Valansjena pa je pogubljen 28. avgusta. Može mu se prebaciti da nije ništa ozbiljno preduzeo za deblokadu Majнца.

Pre no što će otići da primi Severnu armiju, a da bi izbegao odgovornost, Kistin je 17. maja organizovao pseudodeblokadni pokušaj: sa dve divizije izvršio je slab pritisak prema Homburgu na trupe Hoenloe-Ingelfingena, a sam je mlako napao Vurmzerove trupe između Lautera i Kajha. Rezultat: gubitak 300—400 ljudi i dva oruđa.

General Boarne, koji je smenio Ditmana 29. maja na čelu Rajnske armije, pokušao je da deblokira Majnc u sadejstvu sa Mozelskom armijom. S Ušarom se dogovorio 27. juna da će Rajnska armija, dotle narasla na 60 000 ljudi, krenuti na Vorms a Mozelska (40 000) na Krojcnah. Ali je Braunšvajg bio na oprezi. On je u rejonu Kajzerslauterna prikupio 18 000 ljudi, a Vurmzer

se sa nešto Prusa postavio kod Edenkobena, severno od Landaua.

Boarne je krenuo u napad tek 19. jula. Umesto da ide energično napred, svestan svoje brojne nadmoćnosti, on je pipao, zastajao. Ipak je 22. jula odbacio Austrijance i Pruse od Edenkobena i prekinuo vezu između njih. Tu je kod savezničkih trupa došlo do panike i rasula ali Boarne to nije znao. Idućeg dana Majnc je kapitulirao. Čim je to saznao, Boarne reši da pređe u odbranu. I dok se neodlučno konsultovao gde da pruži otpor savezničkoj ofanzivi, Vurmzer je napao desno krilo kod Rilchajma kojim je komandovao Ferje. Zahvaćen panikom, Ferje je odstupio izloživši Boarneovu odstupnicu za Elzas, pa je i on morao odstupiti. Bilo je to žalosno povlačenje u neredu. Ni Ušar nije bolje prošao. Pošavši 16. jula iz Cvajbrikena posle 7 dana marša stigao je tek kod Kusela. U međuvremenu Hoenloe-Ingenfilgen je iz Kajzerslauterna stigao u Lautereken, da mu stane na put. Do borbe je došlo samo kod jednog bočnog odreda u Vogezi. Kada je saznao za kapitulaciju Majnca, Ušar se povukao na Saru. Hoenloe je hteo da ga goni, ali Braunšvajg nije dao. Ljut zbog neuspeha, Ušar je opustošio vojvodstvo Cvajbriken. Čim je stigao na Sar dobio je nalog da zameni Kistina u Flandriji. Njega je zamenio Šoanbur. Po naredjenju Komiteta javnog spasa komesari Konventa su izvukli iz Mozelske armije 30 000 ljudi i uputili ih u Kanbre. Da bi se koliko-toliko popunila, upućeno joj je 11 000 ljudi iz pozadine, a Rajnska armija ustupila joj je 7000.

VURMZEROVA OFANZIVA

Posle pada Majnca, saveznici su mogli lako da prodru u Elzas. Vurmzer je predlagao da se zauzmu Bič i Vajsenburg, a zatim da se krene na Strazbur, što je bilo sasvim razumno i ostvarljivo. Ali su Prusi to odbili, delom što su smatrali, u duhu vladajućih teorija, da za sobom ne treba ostavljati nezauzete tvrđave, a delom iz političkih razloga, da ne liju krv za Austriju

koja je nastojala da prigrabi ovu pokrajinu. Uprkos intervenciji bečkog dvora, Prusi su protiv Mozelske armije, koju su mogli sigurno odbaciti, izvršili beznačajnu demonstraciju otimanjem visa Keterih kod Pirmazensa 17. avgusta. Tri dana kasnije Francuzi su ga preoteli, ali su ga Prusi ponovo zauzeli. Mozelska i Rajnska armija imaju mnogo da zahvale pruskoj neaktivnosti^{137a}.

U međuvremenu je Vurmzer napao Rajnsku armiju. On se zarekao da će osvojiti Elzas, upravo *osloboditi ga*, kako je govorio. Njegovu vojsku od 30 000 ljudi činili su carevci i emigranti, ali se na poslednje nije mnogo oslanjao.¹³⁸ Napad je izvršio 20. avgusta i posle 4 dana borbe odbacio Francuze za liniju Vajsenburga. Bez pomoći Prusa, koji su odbili da napadnu Vajsenburg odstrag, Vurmzer se morao zaustaviti. Na francuskoj strani nije bilo više moguće Boarnea ostaviti na čelu armije; komesari Konventa primili su njegovu ostavku i imeovali Landremona.

Pod pritiskom predstavnika Konventa, Landremon je rešio da pređe u napad. Tri njegove kolone napale su Austrijance 12. septembra u šumi Binvaldu, između Vajsenburga i Lauterburga, ali su odbačene. Nije uspeo ni ispad garnizona Landau. Pokušaji da se izvrše prelazi Rajne kod For-Luja, Strazbura, Enenga i Nifea su takođe pretrpeli neuspeh. Dok se Rajnska armija spremala za ove akcije, Vurmzer je 11. septembra zauzeo Bondental (Bundental), u Vogeziima severozapadno od Vajsenburga, koji je branila levokrilna divizija Rajnske armije, nazvana *brdska divizija* (division des montagnes). Napad je izveo general Pejačević po zamisli francuskog generala D'Arlanda, komandanta te divizije koji je bio pre-

^{137a} A. Chuquet (*Wissembourg*, str. 102, Paris, 1891—93), koji je detaljno obradio ove operacije smatra da su spasene pruskom pasivnosti.

¹³⁸ Oko 5000 ljudi pod komandom Kondea među kojima je bilo gotovo isto toliko oficira koliko vojnika. Ogromni štabovi odgovarali bi vojsci od sto hiljada. Generali su imali 6—10 ađutana, a Konde ih je imao 30, pored tri sveštenika i 6 kuvara. „Zadržali smo sve mane a nijedne vrline” — govorili su emigranti za sebe.

begao Austrijancima. No, Sen Sir, kasniji maršal, povratio je položaj 14. septembra. Istog dana Mozelska armija pretrpela je težak neuspeh. Noću 13/14. septembra 14 000 ljudi Vogeske grupe pod komandom Žan Rene Moroa¹³⁹ krenulo je iz Hornbaha za Pirmazens na Braunšvajgovu grupu pruske vojske, ali su odbačeni uz teške gubitke. Poraz bi bio još osetniji da Soanbur nije izveo demonstrativan napad na Hoenloeovu grupu i time sprečio da se umeša.

Istog dana kada je Moro odbačen u Hornbah, general Feraris, potpredsednik austrijskog Dvorskog ratnog saveta, doneo je u pruski štab nov plan operacije: trebalo je blokirati Landau, forsirati liniju Vajsenburga, zauzeti Hornbah i upasti u Donji Elzas. Stigao je i engleski diplomata lord Jarmut da bi oživio operacije. On je potpisao ugovor o finansijskoj pomoći sa markgrofom od Badena i grofovima od Hesena-Kasela i Hesena-Darmštata. Pod tim pritiskom svojih saveznika, pruski kralj je morao nešto preduzeti. Kalkrojt je 26. septembra zauzeo Bliskastel, zapadno od Cvajbrikena, idućeg dana Moro se povukao iz ugroženog Hornbaha na Bič, a 28. septembra je Knobelsdorf zauzeo Zankt Ingbert, jugozapadno od Nojnkirhena, i odbacio francusku prethodnicu na Sarbriken. Šoanbur nije uspeo da nagovori svoje potčinjene generale na protivnapad iako su se za to zalagali i komesari Konventa. Rešeno je naprotiv da se Mozelska armija povuče na levu obalu Sare. Njeno stanje je doista bilo žalosno. Srećom, Prusi su rešili da ne idu dalje. Fridrih Vilhelm vratio se u Prusku, a Manštajn je pisao Ferarisu da se republikanci povlače toliko žurno da se ne mogu stići. Za Pruse je situacija na istoku bila važnija. Torunj, Gdansk i Poznanj, koji su oni dobili Petrogradskim ugovorom od 23. januara 1793, dovedeni su ponovo u pitanje otporom Poljaka da ih predaju, a iza njih su stajale Rusija i Austrija. I kada su Poljaci popustili, Prusi nisu smatrali korisnim da podrže Austrijance na Zapadu. Mozelska armija mogla se

¹³⁹ Ne treba ga mešati sa mnogo značajnijim generalom Žan-Viktorom Moroom.

mirno smestiti na levoj obali Sare od Sargeminda do Sirka i zadržati dva mostobrana na desnoj obali.

Landremon¹⁴⁰ se nije zadovoljio samo sa Bondentalom. On je ozbiljno napadao Austrijance u Binvaldu 18—20. septembra, bez uspeha. Napadao je po delovima ne smejući da se sasvim angažuje. Kada je saznao da je Mozelska armija odbačena na levu obalu Sare, počeo se tajno pripremati za povlačenje, ali u tom ga je Komitet javnog spasa smenio smatrajući da preuveličava bedu svoje armije i nedostatke u opremi tvrđave Strazbura. Trebalo je da ga zameni Delma, ali on je bio blokiran u Landauu. Kada je Pišgri odbio dva puta ovu nezahvalnu dužnost, privremeno, protiv svoje volje, postavljen je Menje, najstariji komandant divizije, a pošto nije uradio ništa, određen je Karlan¹⁴¹ iako je energično odbijao.

Prvi Karlanov zadatak bila je odbrana utvrđene linije na Lauteru, čije je desno krilo bilo kod Lauterburga a levo kod Vajsenburga. Smatrana je neosvojivom ali je imala ozbiljne nedostatke: bila je suviše duga za francuske snage, neprijatelj se bio ugnezdio u neposrednoj blizini, a fortifikacijski objekti, većinom nedovršeni podizani bez smisla i reda, činili su konfuzan fortifikacijski splet.

Feraris i Braunšvajg su se sporazumeli 2. oktobra u Pirmazensu da će Austrijanci napasti liniju Lautera, a Prusi ih pomoći napadom na Lembah i Vert i blokadom Landaua. Vurmzer je 13. oktobra napao Francuze na Lauteru sa 43 bataljona i 67 eskadrona formiranih u 7 napadnih kolona. Otpor Francuza je samo mestimično zadovoljio. Karlan se brzo odlučio na povlačenje. Vurmzer se zadržao na osvojenim položajima. U međuvremenu Prusi su odbacili „brdsku diviziju” i zauzeli Lembah i

¹⁴⁰ Tada je raspolagao sa 31 000 boraca zaključno sa 7000 kod Bondentala. Ali ministar Bušot mu je dokazivao da ima 150 000 ljudi, valjda po spisku sa svim mogućim dobrovoljcima.

¹⁴¹ Služio je 33 godine u istom konjičkom puku i nije imao nikakvih sposobnosti za operativnog komandanta. Prva njegova zapovest posle dugog razmišljanja postavila je pukove po brojnem redu: 1. na krajnje desno krilo kod Enenga, a 100. na levo kod Lauterburga!

Vert. U nemoćnoj srdžbi, vojnici Rajnske armije optuživali su komesare za poraz. Razuzdanost nikad nije bila veća. Armija se zaustavila na utvrđenoj liniji Modera, ali bojeći se obuhvata, Karlan je nastavio povlačenje; 18. oktobra bio je iza rečice Sufel pod zaštitom topova Strazbura. Vurmzer je pošao za njim očekujući da će ga Elzašani dočekati kao oslobodioca, ali se prevario. Elzašani su ostali verni Francuskoj; rojalisti su samo mestimično uzeli maha.

Vurmzer je nagovarao Braunšvajga da opsedne Sarluj, što je ovaj odbio izgovarajući se da ne može preduzeti operacije koje njegov suveren ne bi odobrio. Jedva je pristao da blokira Landau sa 6000 ljudi. Razočarani Vurmzer pisao je Ferarisu da Prusi neće da urade ništa, *sie wollen gar nichts thun*, a ovaj, deleći njegovo mišljenje, savetovao mu je da zauzme zimske kvartire. Austrijski ministar Tugut u svojim depešama grdio je Fridriha Vilhelma zbog njegovog „nečuvenog držanja” i „odvratnih postupaka” i izražavao bojazan da će se Francuzi vratiti i „lišiti ih rezultata pohoda koji su stajali toliko krvi i troškova”, što će se uskoro i ostvariti.

Uzdržljivost Prusa nije bila samo go izraz nerasploženja prema Austriji i njenim osvajačkim planovima. General Kistin, oduševljeni pristalica francusko-pruskog saveza, vodio je od decembra 1792. tajne pregovore sa pruskim predstavnicima. Dantonov (prvi) Odbor javnog spasa tražio je mir s Pruskom, a ovog puta je i pruski kralj bio tome naklonjen, na bazi sporazuma o sekularizaciji i podeli tri crkvene izborne kneževine: Majnca (bez grada), Kelna i Trira.

4. OPERACIJE NA OSTALIM VOJISTIMA

U ALPIMA

U toku zime sardinske (pijemontske) trupe pojačane su na 40 000 ljudi, a u Pijemont je došlo i 9000 Austrijanaca. General Sen Andre sa 12 000—15 000 vojnika ugrožavao je iz Saordža Nicu; ostale snage bile su u lo-

gorima kod Aoste, Suze i Saluca sa postavljenim predstražama na planini pred sobom. Vrhovna komanda svih trupa poverena je austrijskom generalu De Venu.

Kelerman je komandovao Alpskom armijom (oko 30 000), koja je držala glavne doline Savoje, a izvesne delove je imala kod Brijansona i južnije radi operativne veze sa Italijanskom armijom (Armijom Vara) koja je kod Nice imala oko 20 000 ljudi pod komandom generala Birona.

General Biron zauzeo je 14. februara Sospelo gde su zarobljene 4 austrijske čete, ali je položaj odmah zatim napustio; nizom bojeva 28. februara, 1. i 2. marta potisnuo je Pijemonteze iz doline Vezibije, leve pritoke Vara. Posle toga nastalo je tromesečno zatišje koje je samo prekidano čarkama predstraža. U maju Biron je upućen u Vandeju, a njegovu armiju (sada 30 000) primio je Brine, ali je bio potčinjen Kelermanu. U Savoju su nemiri ugušeni oružjem. Početkom juna u grofoviji Nici ponovo su otpočele operacije; 8. juna Francuzi su napali trupe vojvode Šablea, koji je zamenio Sen Andrea, na položaju između Brelja i Sospela i odbacili ih na Saorđo. Napad na Saorđo, izveden 12. juna, bio je odbijen. U dolini Sture Francuzi su napali 21. juna, ali su vraćeni preko granice protivnapadom austrijskih trupa.

U PIRINEJIMA

Španija se počela pripremati za rat protiv Francuske već početkom februara, u nameri da ga otpočne čim bude spremna, ali ju je Konvent pretekao i objavio joj rat već 7. marta.¹⁴² U to vreme španska armija¹⁴³ je imala

¹⁴² Žomini (III, 297) baca neopravdano svu krivicu za rat na Konvent.

¹⁴³ Španska vojska trebalo je da ima po formaciji:

pešadija: 12 bataljona Garde,	8 400
88 bataljona linijskih trupa formiranih u 35 španskih, 2 italijanska, 3 francuska i 4 švajcarska puka,	60 192
42 bataljona milicije;	30 240

na francuskoj granici oko 30 000 ljudi. Španski ratni plan je predviđao da Katalonska armija (20 000—25 000) pod Antoniom Rikardosom pređe Istočne Pirineje i upadne u Rusijon, Navarska armija (18 000) pod Venturom Karom da u Zapadnim Pirinejima bude u defanzivi, a između njih će korpus Kastelfranka (4000—5000) štititi Aragoniju.

U trenutku objave rata Francuzi su imali na Pirinejima oko 30 000. Većinom su to bili slabo opremljeni nacionalni gardisti, na čije čelo je došao bivši ministar rata Servan sa štabom u Tuluzi. Jedna divizija je bila ispred Perpinjana, druga između Bajona i Sen-Žan-Pje-de-Pora, a treća; slabija, između Tuluze i granice prema Aragoniji. Granične tvrđave i forovi bili su većinom u slabom stanju i oskudno snabdeveni.

Rikardos je 15. aprila otpočeo operacije sa nekih 5000 ljudi. Jedna njegova kolona zauzela je Arl i 20. aprila odbacila jedan francuski odred kod Serea.¹⁴⁴ Neuspeh je uznemirio Perpinjan, pa su u njemu komesari

<i>konjica:</i>	Karabinijerska brigada (6 eskadrona)	800
	14 pukova teške konjice	
	i 8 pukova draguna po 4 eskadrona;	12 130
		<hr/>
		12 930

artiljerija: 1 puk od 4 bataljona.

Popuna se vršila vrbovanjem. Stvarno stanje bilo je daleko ispod propisanog zbog finansijskih teškoća, a deo vojske je bio angažovan u kolonijama.

Milicija (20 dana vežbe u godini) bila je upotrebljiva i van zemlje, ali je postojala samo u Kastiliji. U Aragoniji opšti poziv stavljaio se pod oružje samo za odbranu provincije i unutar njenih granica; njegovi obveznici su obrazovali odrede po okruzima koji su stavljeni pod komandu generala vojske. Sem toga, za oružje sposobno stanovništvo moglo je formirati manje odrede (*partidas*) koje je naoružavala vlada. Prema zvaničnim podacima za to se do oktobra 1794. izdalo 96 000 pušaka.

¹⁴⁴ Po delu *Geschichte der Kriege in Europa* (I, 266—278), koje se služilo španskim izvorima, bilo je 3 000 ljudi, delom i linijskih trupa, a po Žominiju (III, 314), koji se verovatno koristio francuskim izvorima, svega 500. Takvih neslaganja čiji se motivi lako pogađaju, ima mnogo na španskim vojištima.

Konventa proglasili opsadno stanje i aktivirali fortifikacijske radove što je odavno trebalo učiniti. U međuvremenu je Odbor javnog spasa formirao na jugozapadnoj granici dve armije: Zapadnih Pirineja pod komandom Servana i Istočnih Pirineja pod komandom De Flera koji je došao iz Holandije.

Na Istočnim Pirinejima¹⁴⁵ prva briga novog komandanta bila je da zaštiti Perpinjan. Rikardos, koji je postepeno pojačao svoju armiju na 18 000 ljudi, krenuo je 18. maja sa 12 000 i odbacio francuske snage sa položaja kod Tijira. Umesto da krene na Perpinjan, Rikardos se vratio da bi sačekao pad fora Belegarda koji je savladan opsadom tek 25. juna. De Fler, koji je dobio neka pojačanja, organizovao je utvrđen logor u blizini Perpinjana, nazvan Logor jedinstva (Camp de l'Union) braneći time grad indirektno. Rikardos je pokušao da izmanevruje Francuze, a kad nije uspeo prikupio se za neposredan napad, ali ga je 17. jula De Fler napao i odbacio sa znatnim gubicima, zahvaljujući najviše izvrsnoj francuskoj artiljeriji. Poraz kod Njela, kako je nazvana ova bitka, ohladio je prepotentnost španskog dvora, kao što je Valmi u dobroj meri otreznio Pruse, a Žemap Austrijance.

U Zapadnim Pirinejima,¹⁴⁶ sredinom aprila Španci su pod komandom Ventura Kara imali 8000 linijskih trupa i 14 000 milicije,¹⁴⁷ uglavnom na komunikaciji Bajon—Irun—Madrid, a Francuzi svega jednu diviziju od najviše 9000 ljudi¹⁴⁸ pod komandom generala Diveržea koga je 22. aprila smenio Servan posle formiranja Armije Zapadnih Pirineja. Neprijateljstva su otpočela početkom aprila. Španci su imali i terensku prednost vladajući i vencem planine. Karo je 23. aprila i 1. maja izvr-

¹⁴⁵ Istočni Pirineji padaju strmo u Sredozemno more, pa se vojište širi samo dvadesetak kilometara u unutrašnjost.

¹⁴⁶ Zapadnopirinejsko vojište protezalo se od mora do francuske tvrđavice Sen-Žan-Pje-de-Por. Nešto aktivnosti bilo je i istočno, ali sasvim beznačajnih.

¹⁴⁷ Žomini (III, 328) navodi da je bilo preko 10 000, računajući verovatno samo aktivne trupe.

¹⁴⁸ 15 bataljona i 18 slobodnih četa (compagnies franches).

šio dva uspešna prepada preko granične reke Bidasoe, a zatim se povukao ostavivši na desnoj obali samo predstraže. To je navelo Servana da se za odbranu Bajona jače grupiše unazad severno od Bidara, što je olakšalo organizaciju i obuku dobrovoljačkih bataljona. Ohrabren ovim uspesima Karo je 6. juna napao i zauzeo Šato Pinjon pred Sen Žanon. U međuvremenu su Francuzima stigli novi kontingenti od onog poziva od 300 000 ljudi, pa je Armija Zapadnih Pirineja dostigla početkom jula 35 000 ljudi. Servana je u to vreme smenio general D'Elbek, bolešljiv starac. Mesec jul protekao je u predstražarskim čarkama.

Na granici Aragonje, na najvišem i najdivljem delu Pirineja, francuski general Saige prodro je 31. marta u dolinu Are i tu se učvrstio. Bila su to prva neprijateljstva na špansko-francuskom frontu. Zauzvrat, Španci su 30. juna preoteli francusko uporište La Kaz de Bruset.

U VANDEJI

Vandeja je kao vojište ograničena na severu Loarom, na jugu Sevrom, na istoku putem Somir—Nior, a na zapadu Atlantskim okeanom.¹⁴⁹ Na zapadu, do obale, bila je puka močvara, na istoku brdovita i ispresecana, svuda slabo prolazna i slabo komunikativna. Bilo je malo gradova, dosta varošica i bezbroj zaselaka. Svako imanje, ograđeno rovom i živicom, činilo je pravi redut. Stanovnici su bili pod jakim uticajem plemstva i crkve. Sveštenicima nije bilo teško da tekovine revolucije prikažu narodu kao bogohulne. Dugo se negodovanje zavedenog naroda izražavalo lokalnim bunama koje su lako gušene. Tek je zakon od 23. februara o konskripciji 300 000 mladića izazvao veće neredе. Vrlo brzo su vlasti bile prinuđene da napuste Vandeju. Krajem aprila ustanici su imali 3 regionalne grupe od po 10 000 do 12 000 ljudi koje su nazivali armijama: Anžuska armija (Armée d'Anjou), pod markizom Bonšanom, bivšim kapetanom, Velika armija (Grande armée), pod D'Elbeom,

¹⁴⁹ Današnji departman Vandeja samo je deo ovog prostora.

bivšim poručnikom, i Armija močvare (Armée du Marais), pod komandom Šareta, bivšim poručnikom bojnog broda. Naoružanje ovih seljaka bilo je u početku vrlo oskudno, ali ubrzo je svaki imao svoju pušku. Bili su organizovani po opštinama (čete), kantonima (bataljoni), srezovima (divizije, pukovi). Brojno stanje divizija bilo je raznoliko, prema naseljenosti teritorije, a i zbog prava vojnika da služe pod komandantom koga su sami izabrali. Stajaćih trupa bilo je svega 1—2 bataljona i slab konjički puk (dezerteri iz republikanskih jedinica), a ostalo se rasturalo posle svake ekspedicije. Vrlo brzo su nikle radionice, barutane, bolnice, magacini. Obuka se svodila na baratanje oružjem, pre svega na dobro gađanje. Vandejci su napadali grupisano ili su, kao dobri strelci, lomili republikanske marševske kolone dejstvom s bokova. Opšti savet ustanika uzurpirao je svu civilnu, vojnu, administrativnu i sudsku vlast. Prva njegova odluka bila je da proglasi opštu vojnu obavezu, upravo ono zbog čega su Vandejci ustali na oružje. Zbog mnoštva suprotnih ambicija Savetu nije uspelo da postavi vrhovnog komandanta. Svaka je armija bila nezavisna. Kasnije će postaviti plebejca Žaka Katelinoa, tkača po zanimanju, ali će njegova vlast biti samo nominalna.

Vandejci, koji se mogu nazvati i rojalistima po cilju kome su težili, prve veće uspehe postigli su kod Korona i Boproa 16. odnosno 23. aprila nad trupama generala Berijea koji je pokušao da sa 10 000—12 000 prodre u srce Vandeje u više nepovezanih kolona. Zatim su, 5. maja potukli jednu republikansku brigadu kod Tuara, 16. maja rojalisti su tučeni kod Fontnea, a 25. maja republikanci kod istog mesta gde su imali velike gubitke. Vandejci su grupisali oko 40 000 i 10. juna zauzeli Somir gde su došli do velikog plena: mnoštva pušaka, 80 topova, znatnih količina municije i hrane. Napali su i Nant sa oko 50 000, ali ih je Kanklo odbio 29. juna sa velikim gubicima. Građani Nanta, ljudi i žene, hrabro su branili svoj grad. Katelino je ovde smrtno ranjen.

FRANCUSKA PROTIVOFANZIVA

1. JAKOBINSKA DIKTATURA

Nemajući dubljeg korena u narodu, Žironda se održavala na vlasti zahvaljujući pobjedi francuskog oružja prethodne godine. Porazi koji počinju da se nižu od marta 1793. duboko je potresaju. Posle pada Liježa žirondinci nisu mogli sprečiti formiranje Revolucionarnog suda čemu su se ranije uporno protivili. Ubrzo zatim, 25. marta, posle poraza kod Nervindena, Konvent stvara Odbor javnog spasa (Comite de Salut public), čemu su se oni takođe protivili smatrajući da je dovoljan Odbor za opštu odbranu u kome su imali većinu. Izdajstvo Dimurjea zadalo je Žirondi strašan udarac, ali nju će sahraniti nezadovoljstvo naroda koje je sve više raslo zajedno sa ekonomskom krizom.

Krajem 1792. i početkom 1793. naglo su poskupele životne namirnice. U februaru assignat je izgubio prosečno 50% svoje vrednosti. Razlika između radničkih nadnica i cena životnih namirnica strahovito se povećala. Beda je sve veća. U Parizu je zavladao glad. U njemu nemiri izbijaju svakog časa, bakalnice se pljačkaju. Pariski narod traži uzaludno od Konventa da odredi pri nudan kurs assignata, smrtnu kaznu za špekulante i da maksimira cene. U Lionu je još gore. Radnici tamo zahtevaju progresivni porez na kapital, fiksiranje nadnica i cena i ustanovljenje revolucionarne vojske koja će izvršavati ove odredbe a ujedno apsorbovati nezaposlenost. Pristalice ove politike nazivaju se *besnima* (enragés). Većina sankilota okreću se montanjarima, a ovi im donekle idu u susret napuštajući pomalo bužoasku ideju o ekonomskoj slobodi. Iz straha od anarhije i agrarnog zakona sopstvenici prilaze desničarima. Zakon o regrutovanju 300 000 ljudi svojim proizvoljnim odredbama dao je povoda opravdanim kritikama. Mogućnost da siromasi zamene bogataše izneverila je načelo Deklaracije prava. Ta povlastica bogatstvu bila je nepodnoš-

ljiva narodu čije se osećanje jednakosti još više razvilo od 1789. godine.

Vandejska pobuna i rojalistički neredi u vezi s njom imali su takođe veliki uticaj na tok revolucije. Uplašeni republikanci napuštali su u velikom broju žirondince, koji nisu bili za energične mere, i prilazili montanjari, koji su se sve više isticali kao revolucionarna stranka. Žirondinci su u Konventu morali da izglasaju sve revolucionare mere koje je Planina zahtevala. Odbor javnog spasa konstituisao se 6. aprila. U njemu nije bilo nijednog žirondinca. Montanjari, pre svega njihove vođe Mara i Robespjer, prilaze narodu Pariza koji ide sve više ulevo. Nespretnim govorima i akcijama žirondinci su svoj sukob s Parizom sasvim zaoštrili. Parižani su ustali na oružje 31. maja i primorali Konvent da primi njihove zahteve. Dva dana kasnije, 2. juna, oko 80 000 naoružanih Parižana opkolili su Konvent koji je zasedavao u Tiljerijama i nametnuli mu svoje zahteve. Žironda je pala. Na vlast je došla energična manjina kojoj je bila potrebna diktatura da bi spasila revoluciju i državu. Neophodan je bio ratni režim radi odbrane revolucije spolja i iznutra, izvanrednim merama koje su ograničavale prava čoveka i građanina. Organ diktature je bio veliki Odbor javnog spasa koji je 10. jula ponovo izabran. Nazivan je i drugi, a i Robespjerov¹⁵⁰ za razliku od prvog, Dantonovog. On će biti na visini situacije. Postaće centar državne mašine. Neće dopustiti odugovlačenje po volji pojedinaca. Konvent će 25. septembra jednodušno proklamovati da Odbor javnog spasa uživa sve njegovo poverenje; 10. oktobra suspendovao je ustav od 1793. i dekretovao da će vlada biti revolucionarna do zaključenja mira, a 4. decembra daje Odboru neprikosnovenu vlast, kada i formalno postaje vrhovna državna uprava

¹⁵⁰ Bilo je 9 članova: Žanbon, Sen Andre, Gasparen, Kutoa, Ero de Sešel, Tirio, Prijer de la Marn, Sen Žist i Rober Lende. Bolesnog Gasparena je 27. jula zamenio Robespjer, 14 avgusta ušli su Lazar Karno i Prijer de la Kot d'Or, oba inženjerska oficira, prvi po personalnim pitanjima i moralu, drugi po materijalnim, a 6. septembra Bijo-Varen, Kolo d' Erboa i Grane. Tirio i Grane su se uskoro povukli pa je ostalo svega 12 članova.

kojoj su podređene sve ostale ustanove. Prvi Odbor javnog spasa, pre svega Danton, težio je pregovorima. Drugi će beskompromisno voditi rat. Svojim ličnim osobinama — hladnokrvnošću, hrabrošću, pronicljivom dalekovidnošću, rečitošću, organizacijskim sposobnostima i provenom nekoristoljubivošću — Robespjer nadvišava sve ostale članove Odbora i nameće im se za vođu. Bio je najpopularniji revolucionar, neosporan vođa sankilota naročito posle Maraovog ubistva (13. jun). On ima za sobom većinu aktivista, sve one koji su svoju sudbinu vezali za revoluciju. Primio je vlast u najkritičnijem trenutku revolucije. Boriće se u Parizu protiv krajnjih levičara udruženih sa krajnjim desničarima, protiv nestašice životnih namirnica, a na granici sa pobedonosnim neprijateljima. Revolucija od 31. maja donela je najupadljivije rezultate seljacima: 3. juna dekretovana je prodaja dobara emigranata u malim parcelama plativim za 10 godina; 10. juna fakultativna prodaja opštinskih dobara po glavi stanovnika; 17. jula ukidanje bez odštete svih zaostalih feudalnih dažbina. Ovim merama vezaće se za revoluciju velike mase naroda.

Pobeđeni u Parizu, žirondisti su pokušali da dignu unutrašnjost protiv Pariza.¹⁵¹ Pokret je mestimično zauzeo opasne razmere, ali je konačno savladan energičnim merama. Danton je umirio Bretanju; Bordo, glavni grad Žironde, koji je ustao u odbranu žirondista, brzo je položio oružje. Lion se duže branio; Alpska armija ga je savladala 9. oktobra. Federalisti Marselja izašli su iz grada da bi unutrašnjost digli na oružje. Njih je general Karto iz Alpske armije sa 6 bataljona i 400 konjanika potisnuo iza Diranse. U njegovom odredu nalazio se i mladi artiljerijski kapetan Napoleon Bonaparte¹⁵² o kome

¹⁵¹ Kada su prekinule sa Konventom vlasti u unutrašnjosti našle su se u suverenom položaju, pa su optužene za federalizam; njima se suprotstavljalo jedinstvo i nedeljivost Republike.

¹⁵² Napoleon Buonaparte rođen je u Ajaču na Korzici 1769. Njegov otac, advokat Karlo, kao adutant vođe ustanka Paolija, borio se za nezavisnost ostrva protiv Francuza koji su ga 1768. anektirali. Po slomu ustanka, Paoli je emigrirao, a Karlo je prišao novim gospodarima i, proglašivši se plemićem — što je bio pre-

će sve više biti reči. Svojim topovima primorao je Avignon na trenutnu predaju. Karto je ušao u Marsej 26. avgusta bez otpora. Odavde je krenuo da opsedne Tulon koji su rojalisti 4. septembra izdajnički predali britan-

duslov za sve privilegije u predrevolucionarnoj Francuskoj — za svog drugog sina Napoleona izdejstvovao stipendiju za kraljevsku vojnu školu u Brijenu. Zahvaljujući smislu za matematiku prelazi u Vojnu školu u Parizu, odakle septembra 1785. izlazi kao artiljerijski potporučnik sa jedva 16. godina. U školi, u tuđoj sredini, među dečacima koji govore stranim jezikom, koji se nemilosrdno rugaju njegovom čudnom imenu i naglasku, nostalgija za dalekim sunčanim ostrvom pretvara se u vatren korzikanski patriotizam i republikanizam i u mržnju prema Francuzima. U školi i u trupi on neumorno čita, najviše iz oblasti politike, istorije i geografije. Ima izvanrednu memoriju. Ne zadovoljava se samo registrovanjem tuđih misli, već pokušava i da stvara. Zapisuje neke svoje ideje inspirisane lektirom, ogleda se i u beletristici. Septembra 1786. vraća se na Korziku na duže odsustvo, posle gotovo 8 godina, da bi otkrio da je više Francuz a manje Korzikanac no što je mislio, da je ostrvo drukčije nego što ga je zamišljao. Mora ponovo da uči italijanski, jezik svojih zemljaka, da bi s njima mogao opštiti. Juna 1788. ponovo je na službi, u Oksonu, u Burgonji. Tu doživljava početke revolucije. Bune i ustanici nisu po njegovom ukusu iako su i njega osvojile nove ideje enciklopedista. Prilikom gušenja revolucionarnih nemira pokazuje izrazit prezir prema narodnim masama. Događaje posmatra više kao stranac; u revoluciji on vidi prvenstveno mogućnost oslobođenja svog ostrva. Ponovo je na Korzici septembra 1789. gde se sudara sa konzervativcima i reakcijom. Neprimetno ga potiskuju na stranu revolucionarne Francuske. Krajem januara 1791. ponovo je u svom puku, u Valansu, sada kao poručnik. Posle neuspelog kraljevog bekstva on polaže novu zakletvu Ustavotvornoj skupštini bez ustručavanja, suprotno mnogim njegovim drugovima koji radije odlaze u emigraciju. Njega ništa ne vezuje za Burbone i monarhiju. Oktobra 1791. ponovo je na Korzici. Bude izabran za potpukovnika Nacionalne garde što se ne slaže sa statusom oficira linijske armije. Na Uskurs 1792. puca na gomilu koju su popovi i kaluđeri digli protiv novog, građanskog crkvenog ustava. To mu stvara mnoge neprijatelje. Tom prilikom bez uspeha pokušava da se na prepad domogne citadele — deo paolističkog plana po kome je trebalo proglasiti nezavisnost Korzike, što ga takođe dovodi u sukob s vojnim vlastima. Uporedo hlade se i odnosi sa Paolijem koji se vratio iz emigracije. Stari nacionalista je nepoverljiv prema mladom francuskom oficiru koji je prihvatio revoluciju. Maja 1792. se nalazi u Parizu da reguliše svoj poremećen odnos prema armiji. Tu je svedok pada monarhije, događaja 20. juna i 10. avgusta. Zgranjava se što se „najkukavnijoj rulji“ ne stane na put.

skoj floti lorda Huda. Na Korzici je Paoli, šef buntovnika, zauzeo unutrašnjost ostrva, a uz pomoć britanske flote, koju je predvodio Nelson zauzeo i republikanska uporišta na obali.

Žetva je bila dobra, ali je suša onemogućila rad mlinova. Oskudica je ponovo pokrenula mase. *Besni* se ponovo javljaju. Među njihovim vođama ističe se Eber. Danton im je prišao da bi povratio popularnost. On preti trećom revolucijom. Robespjer čini očajničke napore da spreči pobunu. Na glas o ulasku Britanaca u Tulon, 4. septembra, eberovci pokreću svoje pristalice koje traže povećanje nadnica. Sutradan manifestanti su krenuli na Konvent sa transparentima na kojima je pisalo: *Rat tiranima! Rat aristokratima! Rat zelenašima!* Uskoro, 17. septembra, izglasan je zakon o sumnjivima čije su rastegljive odredbe bile strahovita pretnja svima onima koji su mogli da smetaju vladi. Teror je došao na dnevni red. Među krivim padali su i nedužni. Tek izmišljena giljotina znatno je ubrzala egzekucije. Teror je stavio u ruke vlade efikasno sredstvo za borbu protiv anarhije sleva i defetizma zdesna.

Odbor javnog spasa glavni je inicijator mera koje su 1793. spasle Francusku i Republiku. Nas ovde interesuje narodna odbrana, upravo opšte vojne mere. Barerov zakonski predlog od 23. avgusta, da su svi Francuzi „re-

Tada odlaže kompromitirajuću rečcu *de*. Na intervenciju korzičkih poslanika vraćaju ga u armiju u čin kapetana. Odlazi ponovo na Korziku da se tamo nađe kada se bude proglasila nezavisnost do čega — misli — mora uskoro doći. Februara 1793. na čelu svog bataljona korzičke Nacionalne garde učestvuje u napadu na Madalenu koji se bedno svršava najviše zbog Paolijevog otpora prema ekspediciji. Konvent naređuje da se Paoli zatvori kao neprijatelj slobode na optužbu Napoleonovog mlađeg brata Lisjena. Ovim je između Paolija i porodice Bonaparte nastao nepremostiv jaz. Paoli diže ostrvo na oružje da bi ga uskoro predao Britancima, a Napoleon s porodicom beži na Kontinent. Sticajem okolnosti bačen je u naručje Francuske. Odsad je Francuz, montanjar, robespjerovac. Da bi privukao pažnju na sebe objavljuje brošuru *Souper de Beaucaire* kojom hladnim rezonovanjem, elegantno, bez parola i uvreda dokazuje žirondincima da je njihova borba uzaludna.

kvirirani" za vojnu službu dok neprijatelj ne bude oteran sa teritorije Republike, digao je oduševljeno na noge čitav Konvent bez izuzetka.¹⁵³ Dekret od 23. februara 1793. dao je 200 000 ljudi. Ovim novim zakonom trebalo je dići 500 000 i dodati ih efektivima od 479 000 koliko ih je bilo 15. jula, ali će Republika raspolagati u stvari sa 752 000 vojnika. Rešeno je da se formiraju 14 armija od po 100 000 ljudi, ali biće ih samo 11 vrlo nejednakih: Severna armija imaće 113 000, a Armija unutrašnjosti samo 4000. Da bi se stalo na put nedisciplini dobrovoljaca iz 1792. i obveznika iz 1793, rešeno je da se stope sa linijskom vojskom: dva bataljona dobrovoljaca ili obveznika s jednim linijskim bataljonom formirali su polubrigade. Da bi se svi ti ljudi mogli naoružati i opremiti, Karno i Prijer de la Kot d'Or organizovali su proizvodnju uz pomoć naučnika, hemičara, inženjera. Rezultati će se tek osetiti krajem 1793. Novac je dobijen prodajom konfiskovanih imanja emigranata. Uporedo je vojsku trebalo nadahnuti republikanskim duhom. Među vojnicima rasturani su rodoljubivi listovi, a stara bela uniforma zamenjena je plavom koju su nosili dobrovoljci. Oficiri — plemići viših činova zamenjeni su plebejcima. Na čelo armije došli su talentovani ljudi odozdo. Vojska je *sankilotizovana*, kako se tada govorilo. Na jesen 1793. koalirana Evropa saznaće da se sada nalazi pred odlučnom vladom i armijom. Iz kaljuge poraza Francuska će odjednom diže na pijedestol pobjednika. Ovo „čudo“ reakcionarni istoričari pripisuju Karnou. On je tobože sam spasio Francusku od invazije, on je pobeđivao, on je sačuvao revoluciju. Zasluge Karnoa, nazvanim „organizatorom pobjede“ su zaista velike; doprineo je mnogo organizovanju snaga koje je revolucija probudila, stvaranju pogodnih okvira u kojima će revolucionarni patrio-

¹⁵³ „Mladići — pisalo je u zakonu, ići će, u borbu; ženjeni ljudi kovaće oružje i prenosice potrebe; žene će praviti šatore, odela i služiće u bolnicama; deca će čupati staro rublje; starci će na javnim trgovima podsticati hrabrost ratnika; propovedati mržnju prema kraljevima i jedinstvo republike. Obaveza (levée) biće opšta; neženjeni građani i udovci bez dece od 18 do 25 godina krenuće prvi...”

tizam naći najsnažniji vojnički izraz. Ali, njegovom ličnošću ne mogu se zaseniti rešavajući uticaji pariskih masa, jakobinaca, ostalih članova Odbora javnog spasa, pre svega Robespjera.

Odlučna ratna politika jakobinaca i Odbora javnog spasa morala se odraziti i na strategiju. Odjednom se sa svih strana traži nova ofanzivna strategija. Žanbon Sen Andre i Prijer de la Marn izjavljuju da neuspehe treba pripisati samo generalima (Lafajetu, Dimurjeu, Kistinu) i da će dobar general, okružen inteligentnim patriotima, vratiti uspeh francuskom oružju ako bude prikupio svoje snage umesto da ih rastura; ne treba da u svaku varošicu stavlja garnizon; neka krene na bitne tačke brzim marševima što će zbuniti neprijatelja, pa će vojnik rado ići s njim, srećan da ne mora da trune u neradu, stvoriti čuda i oterati napadače. Bantabol žustro osuđuje strategiju (méthode de guerre) koju su generali dotle primenjivali i ukazuje da su 150 000 vojnika, koliko ih ima na Severnom frontu, neaktivni dok gradovi padaju redom, pa se pita da li se zna da Francuzi vole napad i ne bi li se neprijatelj mogao zaustaviti grupisanom armijom? Ne bi li se s njom moglo izaći iz stanja poniženja u kome se sada nalazimo? Gifroa traži da se krene revolucionarno napred, jurišnim korakom na bajonet umesto da se puškara sa predstražama. Neka se svuda napada u masi „kao Franci kada su osvojili zemlju u kojoj stanujemo”. Delbrel traži ofanzivu koja odgovara francuskom nacionalnom geniju: neka se skupi ogromna armija protiv koje će saveznici biti nemoćni. Barer, rečit predstavnik Odbora i Konventa u svojim govorima od 14. i 16. avgusta izražava iste ideje: „Kada će naši generali shvatiti naš temperament koji se uništava u čekanju a odnosi pobeđe čim se stavi u pokret”. Ovaj rat, kaže on, nije turnir kraljeva, nije igra računa i kombinacije gde pobeđuju najveštiji, već rat slobode — poplava koja „trenutno odnosi brane despotizma i pokriva neprijateljske horde ključalim talasima hrabrosti i patriotizma.”¹⁵⁴ Napasti,

¹⁵⁴ A. Chuquet, *Hondschoote*, str. 156—157, Paris, 1891—1893.

napasti u masi bio je opšti zahtev trenutka. Oseća se prelom u ratnoj veštini. Ne treba više kontrolisati svaki put, zauzimati svaki prelaz, nastupati oprezno ne ostavljajući za sobom nijednu nezauzetu tvrđavu, nastupati sporo računajući da se ništa ne izloži udaru neprijatelja, obuhvatiti protivnika pronicljivim i suptilnim manevrima. Naprotiv, treba formirati masu, baciti je na neprijatelja i smrviti ga nadmoćnim brojem. To će biti nova strategija koja se ovde rađa.

2. ONSKOT

Prva prilika za takvu strategiju se pružila na severu. Jork i Koburg su se razdvojili. Ušarov načelnik štaba Bartelmi predložio je komesarima 23. avgusta da treba najpre napasti Jorka, a onda Koburga. Komesari Levaser i Bantabol prihvatili su ideju i preduzeli energične mere da se iz tvrđava izvuku potrebne snage. Odbor javnog spasa je poslao pojačanje iz drugih armija. Ministar rata Bušot je dao sva sredstva koja je mogao odvojiti.

Jork se mogao napasti na više načina. Kolebljivi Ušar je rešio da sa 50 000 tuče prvo Holandane kod Menena, da pređe zatim Lisu i preko Ipra i Firna padne na levi bok Britanaca. *Veliki napad*, kako je nazvan, počeo je 28. avgusta. Tog dana napali su Francuzi četiri prednje tačke neprijateljskog rasporeda, bez velikog rezultata. Najjači napad je izvršen na Turkoen. Francuzi su to mesto zauzeli na bajonet, ali su se zatim toliko odali pljački da se nije moglo nastaviti na Menen kako je nameravano. Nered je bio toliki da je Ušar naredio povlačenje. To je ohladilo njega i njegove savetnike, Bartelmija i Ge Vernona, tvorce plana operacije. Ali nisu odustali od ofanzive. Denkerk se morao deblokirati. Ipak menjaju plan. Sada će napasti Frajtaga, a zatim će zauzeti Firn i napasti Jorka u leđa. Ni Bušot, ni Odbor javnog spasa, a ni Karno nisu ništa zamerili Ušaru. Bušot je naglašavao da je to njegova stvar, a to mu je pisao i Karno, mada mu je bilo žao što je napušten „veliki uda-

rac". Obojica su naglašavali da Ušar uživa njihovo puno poverenje.

U međuvremenu se Severna armija pregrupisala: 30 000 ljudi je prikupljeno prema Koburgu u utvrđenom logoru Mobež; 7000 je u logoru Gaverel štitilo Aras i Due, a 50 000 bilo je određeno za deblokadu Denkerka. Dok se glavovina kretala ka Kaselu, širila se vest (dezinformacija) da se ona prikuplja kod Lila. Ušar je formirao divizije od po dve brigade. Komandanti divizija učinjeni su odgovornim za sve propuste trupe. Utvrđeni su detalji službe za konjicu, na maršu i u logoru. Iz svakog bataljona je za streljački vod izdvojeno 64 čoveka među najhrabrijim i najveštijim. Ušar je ukinuo paradne svite i mnogobrojne ordonanse koje su oficiri držali pri sebi. Zabranio je da žene prate trupe.

Iako ga je Bušot stimulirao i podržavao, neodlučni Ušar je krenuo u operaciju bez radosti i vere u uspeh. Bartelmi i Ge Vernon, koji su stvarno rukovodili operacijom, bojali su se neuspeha kao i on pa nisu imali smelosti za velike poteze. Komandanti kolona neće biti manje bojažljivi i pritisnuti osećanjem odgovornosti. Samo je Žurdan, revolucionarni general, bio pun snage i odlučnosti.

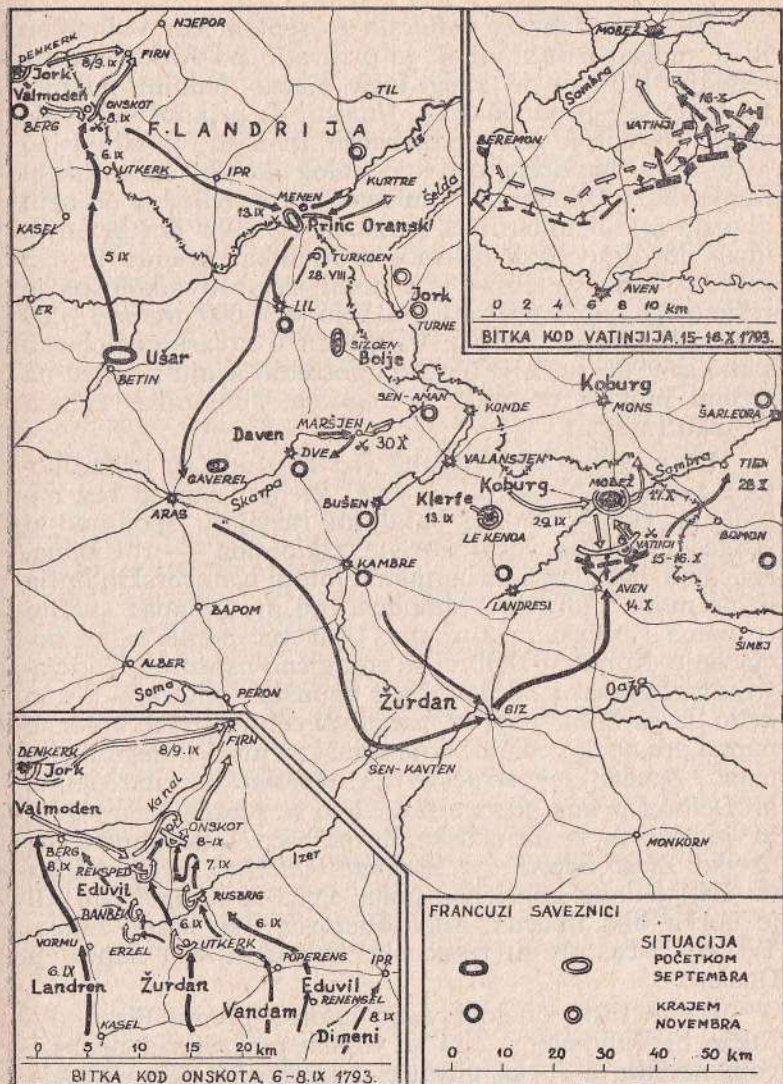
Ušar je stvarno imao 42 000 vojnika. Podelio ih je u 6 kolona: *Vandam* (3600) trebalo je da zauzme Renengel, a zatim da se priključi koloni *Eduvila* (10 000, prethodnica) koji je imao da preko Poprenga ide na Rusbrig i da tu pokuša prelaz Izera; *Žurdan* (10 000, glavovina — *corps de bataille*) upućen je na Utkerk; na desnom krilu *Dimeni* (9000) imao je da spali ili zauzme Ipr ili bar da prekine vezu Ipra sa Poprengom; levo *Landren* (6000) imao je da izvrši demonstrativan napad na Vormu a idućeg dana u zoru da ga zauzme; *rezerva* (4000) pod komandom Leklera ide za Landrenom i zatim duž kanala od Berga do Onskota. Ovo komadanje snaga nije bilo u stilu masovnog napada kako su preporučivali vođe revolucije, ali je maršal Frajtag sa svojih 10 000 morao biti potpuno potučen da su Ušar i njegovi potčinjeni komandanti bili

odlučniji. Trupe su bile doduše nove, većinom bez iskustva i discipline, ali vatrene i oduševljene.

Operacija je otpočela 6. septembra u 3. časa. Landren je izvršio naređenu demonstraciju na Vormu i ništa više; Dimeni se nije ni pokrenuo ne htevši da primi usmeno naređenje koje mu je preneo Vandam; ovaj je odbacio hanoverske predstraže iz Renengela i nabacio na Izer, Eduvil je zauzeo Popreng, prešao Izer kod Rusbriga i prinudio dva hanoverska bataljona da se povuku na Reksped, a odavde na Onskot. Glavnina, gde je bio Ušar i komesari Delbrel i Levaser, odbacila je Hanoverce iz Utkerka. Trebalo je da odavde krene na Onskot sa kolumnom Eduvila, ali Ušar nije smeo da krene dalje dok ne zauzme selo Erzel koje su branili Hesenci, što takođe nije bilo u duhu smele taktike koju je trebalo primeniti. Selo je zauzeto s naporom, zatim i Banbek na levoj obali Izera, posle čega se Ušar hteo zaustaviti, ali je produžio za Reksped na energičan zahtev komesara da se nastavi gonjenje potučenih Hesencaca. Selo je zauzeto, no nisu preduzete pogodne mere da se osigura od protivnapada; gotovo sva konjica sa grupisala usred sela; noć je bila pala, nastala je oluja, trupe su se sklonile u kuće.

Uznemiren za svoju odstupnicu, Frajtag je rešio da se povuče na Onskot. Ne znajući da je u francuskim rukama, krenuo je za Reksped i pao u ruke Francuza koji ga nisu prepoznali. Njegov zamenik Valmoden naredio je na to generalu Bušeu da pošto — poto preotme Reksped, oslobodi maršala i otvori put za odstupanje glavnine za Onskot. Buše je izvršio naređenje. Ušar i Delbrel jedva su umakli. Prvi zatim naređuje Eduvilu u dva maha da krene na Onskot, ali oba naređenja padaju u ruke protivnika. Noćni boj kod Rekspeda vrlo je značajan u bici kod Onskota, kako je nazvana operacija 6—8. septembra. Valmoden se preko Rekspeda provukao ka Onskotu, dok je Ušar i njegov štab dočekao dan u najvećoj uznemirenosti.

Idući dan upotrebio je Ušar da uredi svoje trupe. Eduvil je mlako napao Valmodenovu zatšitnicu, a Vandam je smeli je udario na Onskot, ali je odbijen.

Sk. 9 — Francuska protivofanziva na Severnom frontu 1793.

Bitka se zapravo odigrala 8. septembra. Valmoden ju je mogao izbeći, ali ju je prihvatio po Jorkovom naređenju koji ga je zbog toga ojačao jednim pukom. Postavio se ispred Onskota. Umesto da prikupi sve svoje snage, Ušar ih je ponovo razbacao. Diviziju Eduvil poslao je u Berg, Landren je dobio nalog da pojača garnizon Denkerka, a Dimeni da bombarduje Ipr. Nijedna od ovih divizija nije učinila ništa korisno. No, Ušar je i bez njih imao dovoljno ljudi da tuče protivnika. Krenuo je u 3 časa; u 9 časova došao je u dodir sa protivnikom pa je rešio da ga napadne frontalno. Bilo je 21 000 prema 13 000 Anglo-Hanoveraca, ali je Valmoden u stvari raspolagao samo sa 9000, jer nije mogao upotrebiti svoju konjicu na terenu punom prepreka — ograda, šumaraka, kanala — iako ravnom.

Ušar je zadržao Žurdana (centar) dok su krilne kolone zauzele položaj, ali je ovaj krenuo napred bez naređenja. Gotovo se svi bataljoni razvijaju spontano u strelce i vrlo se vešto koriste zaklonima — rovovima, živicama, ogradama, džbunjem. Plotuni hanoverskih linija ih ne mogu zadržati. Valmoden vrši protivnapad svežim trupama i odbacuje Žurdana. Ušar već pomišlja na povlačenje. Komesar Delbrel se energično usprotivi. Podržavaju ga Levaser i Žurdan. Ušar popušta i odlazi na desno krilo da ga krene napred, naredivši centru da ne otpočne napad pre no što odande čuje signal za juriš, kojeg nikako nema. Žurdan se ustručava da napadne bez naređenja, ali Delbrel prima odgovornost. Uto se zdesna začu signal za juriš. Sva se francuska linija baca sada napred uz uzvike: *Živeo narod! Živela republika!* U to nailazi i Ušar na čelu jednog konjičkog puka. Peva se *Marseljeza*. Ali je borba bila uporna. Anglo-Hanoverci se brane žilavo. Tek u 15 časova su francuske kolone ušle u napušten Onskot.

Da je Ušar smelo krenuo napred prema Firnu dotukao bi Valmodena, čija se vojska povlačila u neopisivom neredu, a Jorka uhvatio u klopku. O tome možda najbolje svedoči Šarnhorst, kasniji pruski vojskovođa i organizator, koji je učestvovao u bici kao artiljerijski

kapetan. Ušar je bio zadovoljan postignutim uspehom i otsao pri svojoj odluci iako je Levaser energično tražio da se ide napred. Za neprijateljem je poslao svega 60 konjanika.

Prva posledica pobede kod Onskota bila je deblokada Denkerka. Čim je saznao za Valmodenov poraz princ od Jorka je rešio da se povuče u Firn, što je izveo u toku noći 8/9 septembra.

Bitka kod Onskota čini prelaz u taktici pešadije. Već od početka rata, francuska pešadija osećala je instiktivno da će se s uspehom boriti samo u rasutom stroju. Bitka kod Onskota je potvrdila ispravnost streljačke taktike šire no što se zamišljalo. Francuski strelci iz zaklona desetkuju bataljone stajaće vojske, koji nezaklonjeni stupaju lagano napred dejstvujući vodnim plotunima koji nemaju više ciljeva otkako je protivnik napustio smaknute strojeve. Vojnici Republike u početku bojažljivi, postaju sve smeliji. Šta im, iza zaklona, mogu poravnate linije i njihovih plotuni? Onskot je prvi veći sudar gde se pojavljuju mravinjaci strelaca koji će svojom učestalom vatrom, smelošću i brzinom pokreta pokazati da je stara linijska taktika preživela.

Moralni utisak pobede kod Onskota bio je neizmeran. Ona je prekinula seriju poraza otpočetu 1. marta. Posle Žemapa bila je to druga francuska pobeda u uređenoj bici na otvorenom polju.

Jork i Valmoden spojili su se u Firnu, a Ušar je, posle dugog razmišljanja, rešio da se baci na Holanđane jer je Anglo-Hanoverce smatrao nadmoćnijim. Njegov plan je predviđao: defanziva u primorskoj Flandriji (Flandre maritime), ofanziva u zapadnoj Flandriji gde uništiti Holanđane, zatim napasti Austrijance Boljea u logoru Sizoen, pa se najzad sručiti na Koburga sa 70 000 ljudi.

Čuvši za francuski uspeh kod Onskota, princ Oranski je odlučio da se povuče i grupiše kod Kurtrea — pokret je već otpočeo, ali ga je Koburg vratio obećavši mu pomoć. Sa svojih 13 000—14 000 ljudi zauzeo je ponovo svoj razvučen položaj kod Menena. Napad Francuza

(tri divizije) otpočeo je 12. septembra. Idućeg dana Holanđani su potpuno razbijeni: izgubili su 88 oficira i 3000 vojnika od čega 1200 zarobljenih i 40 topova.

U međuvremenu (19. avgusta) Klerfe je opseo Le Kenoa sa 15 000 koji mu se predao 13. septembra sa 4000 posade. Dotle je Koburg sa 21 000 osiguravao tu operaciju. Pokušaj garnizona Mobeža da deblokira Le Kenoa 12. septembra nije uspeo. Istog dana veći deo trupa iz Kanbrea i Bušena (oko 5000 ljudi pod Dekleom, komandantom Kanbrea), koje su preduzele demonstrativan napad, prosto su posečene Koburgovom konjicom krivicom svog nesposobnog i kukavičkog komandanta. Oba su garnizona ostala gotovo bez posade ali se spori Koburg nije znao koristiti takvim iznenadnim prilikama. Komesari, pre svega Delbrel, bacili su u ogolićene tvrđave nove trupe. Ušar je imao prilike da postigne još jedan uspeh — da satire Boljea u Sizoenu, ali, naviknut samo na mali rat, nije bio dorastao takvim odlukama: umesto da ide napred pošao je nazad, naredio da se trupe prikupe kod Arasa da bi odavde osmatrao Koburga. U toku povlačenja, njegova zaštitnica od 3000 ljudi gotovo je sasvim uništena kod Menena 15. septembra Sa svih strana pljuštale su optužbe patriota protiv njega. Izvršni savet smenio ga je 20. septembra i na njegovo mesto postavio general Žurdana.¹⁵⁵

3. VATINJI

Žurdan je zatekao oko 130 000 ljudi.¹⁵⁶ Računa se da je od tog broja bilo 100 000 sposobno za operacije. Saveznici su između mora i Namira imali 120 000 ljudi. Imali su nesrazmerno brojniju i bolju konjicu od fran-

¹⁵⁵ Istog dana Odbor javnog spasa pozvao je Ušara u Pariz zajedno sa drugim smenjenim generalima. Optužen za veleizdaju giljotiniran je 16. novembra.

¹⁵⁶ Severna i Ardenska armija bile su raspoređene u 6 glavnih grupa: Filipvil 15 000, Mobež 25 000, Gaverel i Arle 28 000, Lil i Magdalen 30 000, Kasel 14 000, Denkerk 10 000, ne računajući garnizon Kanbre i drugih tvrđava, niti mnogobrojne bataljone obveznika.

cuske, ali su Francuzi zauzvrat raspolagali sa mnogo tvrđava koje invazione armije nisu mogle sasvim mimoići. Francuzi su svakog dana bili brojniji, a saveznici su se topili.

Na ahtev Odbora javnog spasa Žurđan je 29. septembra predložio svoj operacijski plan: iz Lila i Mobeža napasti krila protivničkog rasporeda kako bi se slomio jak front. Ali zasad plan nije bio odmah ostvarljiv. Istog dana Koburgovi carevci prešli su Sambru da bi napali Mobež. Njegov garnizon iznosio je svega 5000 ljudi, ali je bilo 20 000 u utvrđenom logoru pred gradom koji su pripadali Ardenskoj armiji. Ljudi je bilo ali nije bilo dovoljno hrane. Od 10. oktobra obroci trupama u blokiranom gradu svedeni su na četvrtinu. Branioci su vršili snažne ispade: 2, 6, 7. i 14. oktobra. Neuspeh poslednjeg doveo je do opšte utučenosti. Srećom, pomoć spolja već je bila stigla.

U međuvremenu, pošto je kod Giza prikupio 45 000 ljudi, Žurđan je krenuo da deblokira Mobež i 12. oktobra stigao u visinu Avena. U to vreme Koburg je imao kod Mobeža 80 000 sa dvema pristiglim divizijama, holandskom i hanoverskom. Čim je saznao za Žurđanov pokret, pojačao je opservacioni korpus (Klerfe) na 30 000 koji se postavio južno od Mobeža u visinu Vatinjia. Pretodnice su se sudarile već 14. oktobra. Idućeg dana Žurđan kreće u napad u tri kolone. Krilne kolone, na kojima je bilo težište, posle žestoke borbe postižu lepe rezultate. U centru Žurđan je čekao da se oseti njihov manevar, ali je Karno, koji se tu našao, insistirao da centralna divizija izvrši juriš koji je odbijen s velikim gubicima. Idućeg dana Žurđan stavlja težište na desno krilo kod Vatinjija gde prikuplja 24 000 ljudi. Centar i levo krilo imaju zadatak da demonstriraju. Francusko desno krilo umešnom akcijom i izvanrednim elanom vojnika zauzima Vatinji. Ne pokušavši da izvrši protivnapad svežim snagama koje je još imao, Koburg je iduće noći digao opsadu Mobeža i vratio se preko Sambre. U toku bitke garnizon nije izvršio nikakav ispad, iako su to vojnici nestrpljivo tražili, pa je komandant logora pod Mobežom giljotiniran.

Pobeda kod Vatinjija veliki je francuski uspeh. Oslobodila je 25 000 ljudi koji tek što nisu podlegli neprijatelju. Francuzi su imali oko 3000 mrtvih i ranjenih, Austrijanci priznaju 2500, ali Žurdan u svom raspisu od 17. oktobra navodi za njih 6000.

Žurdan nije prešao Sambru. Ofanzivu je trebalo nastaviti na levom krilu, u Flandriji. Naređeno je generalu Davenu da sa 4 divizije krene na Ipr, Menen ili Turne. Daven je izgubio mnogo vremena i razbacao svoje snage što je dovelo 30. oktobra do krvavog neuspeha u Maršjenu sa gubitkom od 3000 ljudi.

Žurdan je nameravao da iskoristi zimu za obuku trupa, jačanje organizacije i discipline, ali Odbor mu je naredio 22. oktobra da krene u pravcu Šarleroa. On je 28. oktobra prikupio 3 divizije kod Tiena, mada su se i sami komesari uverili da bi bilo smiono forsirati Sambru. Trebalo je da čitava glavnina pokuša prelaz 3. novembra, ali je komesar Diknoa, čija je hrabrost bila proverena, uspeo da uveri Odbor da se u toku te godine ne može tu ništa preduzeti. Na to je Severna armija poslala 15 000 u Vandeju, a 10 000 Mozelskoj armiji. I Ardenska armija morala je odvojiti izvesne snage. Ostalo je prešlo u zimske kvartire duž fronta Denkerk-Lil - Due - Bušen - Kanbre - Landresi - Mobež - Filipvil - Sedan - Monmedi. Vojvoda od Jorka je zauzeo zimski raspored 9. novembra s obe strane Lise sa težištem kod Turnea. Koburg se do 1. decembra takođe rasporedio za zimski odmor od Sen Amana do Šarleroa. Bolje se smestio između Namira i Marš-an-Famin. Žurdan je smenjen. Na čelo Severne armije postavljen je Pišgri.

4. OFANZIVA MOZELSKE I RAJNSKE ARMIJE

Krajem oktobra Mozelska i Rajnska armija davale su utisak da nisu sposobne ni za dužu odbranu. Prva, pod Šoanburom zaklonila se iza Sare. Prusi su je mogli lako odbaciti ka Mecu i Tionvilu da su još imali interesa u tom ratu koji se sada, prema njihovom mišljenju, vodio isklju-

čivo radi teritorijalnog povećanja Austrije. Rajnska armija zadržala se kod Strazbura, a da je Strazbur bio 100 km dalje — tvrdi jedan savremenik, ona bi bila tamo. Vurmzer nije umeo da iskoristi pometnju koju su kod Francuza izazvali njegovi uspjesi. Da je bio smeliji i brži mogao je ući u Strazbur. Gubio je vreme uspostavljajući svuda stari režim. Pokušao je samo da zauzme prevoj Savern (nemački Cabern), čime bi presekao vezu između obeju francuskih armija i naterao Rajnsku armiju da se povuče iz Elzasa. Hoće, jedan od najboljih njegovih komandanata, napao je ovaj prelaz 22. oktobra sa 6 bataljona i 8 eskadrona. Prvog i drugog dana imao je uspeha, ali 24. oktobra stiže iz Mozelske armije pojačanje od 6 bataljona, pa su Austrijanci odbijeni. U međuvremenu Braunšvajg mu je saopštio da će zauzeti zimske kvartire desnim krilom kod Kajzerslauterna a levim kod Špajera, na što je Vurmzer rešio da se povuče na Moder što je Braunšvajg smatrao suviše istaknuto, ali se Vurmzer na to nije osvrnuo ohrabren kapitulacijom For Luja 13. novembra.

Na glas o neuspehu kod Vajsenburga, Odbor javnog spasa odredio je Sen Žista i Le Baa da kao njegovi komesari smeta odu Rajnskoj armiji i preduzmu sve mere koje budu smatrali potrebnim u interesu javnog spasa (*salut public*). Mladi, vatreni patriote, ponosni na neograničenu vlast koja im je poverena, podstičući jedan drugog, zaustaviće poraz, zadržati agresora, povratiti hrabrost armiji, podstaći mlaku ljubav naroda rajnskih departmana prema Republici. Sen Žist, član Odbora, bio je aktivniji, energičniji. Čim su stigli uputili su proklamaciju armiji. Uvideli su odmah da je neuspeh kod Vajsenburga posledica nereda, nediscipline i rđavog držanja šefova, pa su preduzeli drastične mere: oterali iz armije gotovo sve plemiće; trupe su vežbali, a generalima su naredili da budu s njima dan i noć, na čelu svojih brigada i divizija; predstavnici okruga su u roku od 12 dana morali predati traženo žito; građani Strazbura predali su svoje kapute vojnim magacinima; bogati su morali dati 10 000 pari cipela za bosa vojnike i 2000 kreveta za bolesne i ranjene, uzajmiti državi 9 miliona franaka i

dati svoja kola za ranjenike i hirurge. Formirali su i stimulisali revolucionarne sudove koji su izricali najstrože kazne. Nisu zaboravili ni liferante. Njihovi postupci su u prvi mah izgledali svirepi, samovoljni, tiranski, ali se ubrzo uvidelo da su to bile neophodne mere spasa. Za nekoliko nedelja Sen Žist i Le Ba su u Rajnskoj armiji stvorili red i disciplinu dotle neviđenu u francuskim revolucionarnim armijama. Administrativni organi i liferanti su se revnosno starali za njeno snabdevanje. Pljačkaši i izdajnici su onemogućeni. Slabići i kukavice išli su napred ukorak s hrabrima, jer je smrt išla za njima.

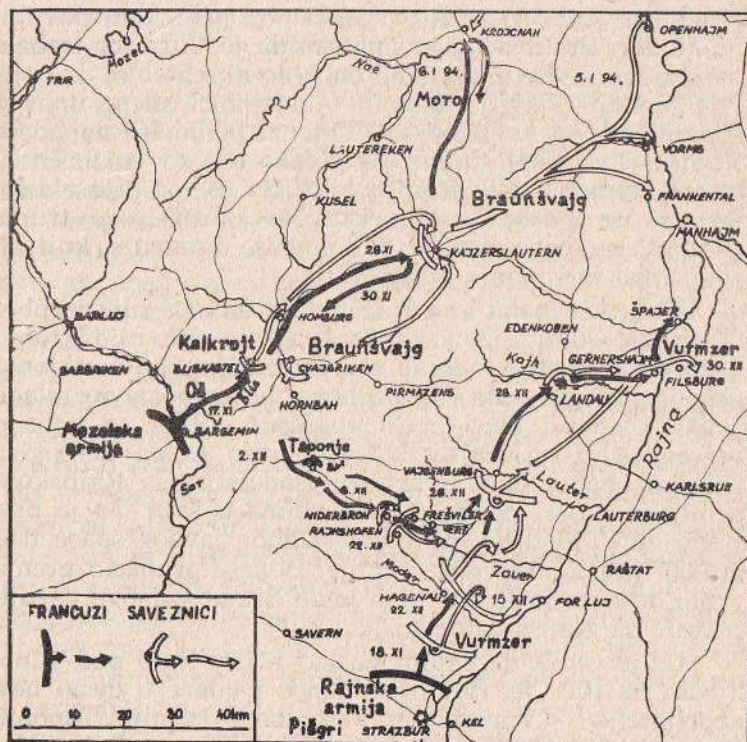
Na čelu Mozelske armije Delone je smenio Šoanbura, a 29. oktobra Bušot je smenio i njega da bi postavio mladog, vatrenog revolucionarnog generala Oša.

Komandu nad armijom primio je Oš 31. oktobra. Za 3 nedelje osposobio je za operacije obeshrabrene i dezorganizovane trupe, rečju, pretnjom i strogošću. Prema Bušotovom i Karnoovom naređenju prvi mu je bio zadatak da deblokira Landau. Stigla su i pojačanja: 15 000 iz Rajnske i 5000 iz Ardenske armije. Raspolagao je skoro sa 40 000 vojnika.

Landau se najlakše mogao deblokirati sadejstvom unutrašnjih krila dveju armija, ali Oš, ljubomorani na svoju nezavisnost, hoće da to učini sam, pa napada desno prusko krilo pravcem na Kajzerslautern, sa 36 000 ljudi — *elita sankilota*, kako je govorio — dok je 6000 obrazovalo pivo kod Biča i u klancima Anvajlera. Za to vreme će Rajnska armija uznemiravati neprijatelja pred sobom, a kada Oš uđe u Falačku tući će zajedno rešavajući bitku. S tim se Ošovim planom složio i Pišgri koji je približno u isto vreme došao na čelo Rajnske armije.

Mozelska armija krenula je u napad 17. novembra u 4 kolone. Prethodne večeri su Prusi već počeli povlačenje u zimske kvartire. Čim su Francuzi krenuli videli su kako Prusi odstupaju. Ova koincidencija pokreta zavela je Oša. Mislio je da Prusi zaziru od borbe. Ali Kalkrojt je sa 7000 ljudi stao i primio borbu kod Bliskastela protiv 20 000 Francuza. Pruski disciplinovani profesionalci

izdržali su čitav dan. Idućeg dana se Kalkrojt povukao prema direktivi na Homburg, pa su Francuzi ušli u Bliskastel i proglasili se pobjednicima. Braunšvajg se 18. oktobra povukao u Cvajbriken. Zabrinut za svoje komunikacije, rešio je da se povuče u Kajzerslautern. Dok je Knobelsdorf stao 23. novembra na čelo trupa koje su blokirale Landau, Braunšvajg se sa Kalkrojtom postavio kod Kajzerslauterna. Imao je 27 bataljona, 45 eskadrona, oko 20 000 ljudi prema 35 000 Francuza, koliko je Oš tu prikupio za napad. Bitka kod Kajzerslauterna je otpočela 28. novembra i trajala 3 dana. Francuzi su napadali

Sk. 10 — Francuska protivofanziva na Rajni 1793.

uporno i hrabro ali su čvrste pruske trupe na jakim položajima izdržale sve udarce. Trećeg dana po podne Oš se povukao na Cvajbriken. Prusi su izgubili 44 oficira i 785 vojnika, a Francuzi 2000. Francuzi su pretrpeli neuspeh, ali je Braunšvajg shvatio da je borba sada poprimila drugi karakter, da će sankiloti preći iz zbunjene defanzive u opasnu ofanzivu i da imaju na čelu čoveka koji je umeo da im podigne moral i da ih vodi u borbu. U pruskom logoru su neki galofobi objašnjavali borbeni elan Francuza rakijom koju su tobož dobijali sva tri dana bitke. Rajnska armija pod komandom Pišgrija napala je Vurmzera 18. novembra. Borbe su se otegle do sredine decembra kada su se Austrijanci pod pritiskom povukli na Moder. Braunšvajg je smatrao da je Vurmzer trebalo da se povuče više unazad, ali on za to nije hteo ni da čuje. Po izveštaju Pišgrija Bušotu, Austrijanci su se uporno branili isto onako kako su Francuzi plahovito napadali. Komesari su pisali da *ide, ali polako* (Ça va, mais ça va bien lentement) ali bitno je bilo, što se još nije videlo, da su ove borbe sasvim iscrpele Vurmzerove trupe, znatno više nego brojno nadmoćnije Francuze koji su zbog toga bili manje angažovani.

Zbog neuspeha kod Kajzerslauterna Oš nije izgubio poverenje Odbora javnog spasa, pa ni on sam nije izgubio hrabrost. Prišao je odmah reorganizaciji armije, uklonio nesposobne generale i na njihova mesta postavio mlade ljude. Uvidevši da je bilo pogrešno toliko se uporno ustremljivati na Kajzerslautern, rešio je da deblokira Landau neposredno, u tešnjem sadejstvu sa Rajnskom armijom, pa da padne Austrijancima u leđa. To je bilo i Karnoovo gledište, pa mu je Odbor javnog spasa dao 10.000 ljudi iz Ardenske armije. Dok se grupisao prema svom desnom krilu nastojao je da Braunšvajgovu pažnju priveže za Kajzerslautern.

Oš je već 2. decembra poslao 12.000 ljudi pod Taponjeom na Bič „da forsiraju klance i udare u desni bok neprijatelja” (Vurmzera). Šest dana kasnije Taponje je napao i zauzeo Jegertal kod Niderbrona, ali je dalje nadiranje prema Vertu išlo sporo uz mnogo gubitaka.

Oš mu šalje pojačanja; 12. decembra divizija Granžere stupa u borbu na levom Taponjevom krilu. Izveštaj da se Landau nalazi pred padom podsticao je Oša na ogromnu aktivnost. Sa Pišgriom se dogovorio 14. decembra u Niderbronu da će zajedničkim naporima odbaciti zavojevače. U isto vreme žali se Vurmzer Braunšvajgu što Francuzi ne znaju za zimski san, što svakodnevno napadaju samo njega štedeći Pruse, pa ga moli za pomoć. Od 15. do 18. decembra Francuzi iscrpljuju Austrijance u svakodnevnim napadima. Vurmzer preklinje Braunšvajga da preuzme posadu u Rajshofenu, upravo da zatvori pravce za Hagenau, no ovaj ne pristaje. Oš 22. decembra nastavlja napad na Frešviler, zapadno od Verta, sa 3 divizije oduševljenih trupa rešenih da deblokiraju Landau. U sjajnom stilu zauzimaju selo oko podne. Od istog udarca padaju Vert i Rajshofen. Sada Braunšvajg preklinje Austrijance da se zadrže na dostignutim položajima. Idućeg dana krene napred i Rajnska armija; 24. decembra pada Hagenau. Čim je čuo za pad Frešvilera, Vurmzer se povukao na Zauer. Ponovo ga je Braunšvajg preklinjao da se zadrži na liniji Vajsenburga, ali je na ratnom savetu austrijskih generala rešeno 24. decembra da se povuku na desnu obalu Rajne. Istog dana su komesari Lakost i Bodo potčinili Ošu i Rajnsku armiju (Pišgrija). Prikupivši 35 000 ljudi iz obe armije pred Vajsenburgom, 26. decembra Oš nastavlja napad posle snažnog bombardovanja. Cilj napada je bio Gajsberg po kome se ova nova francuska pobeda i naziva. Francuska pešadija išla je neustrašivo na bajonet pevajući *Marseljezu*. Austrijanci su odbačeni u panici. Da nije bilo Braunšvajgove intervencije austrijski poraz bi se pretvorio u katastrofu. On je pošao na čelo austrijske rezerve od 8 bataljona i omogućio Austrijancima da se srede iza Lautera; 4 dana kasnije prešli su Rajnu kod Filipsburga. I Braunšvajg se morao povući: 5. januara je zauzeo zimske kvartire u Frankentalu, Vormsu i Openhajmu.

Landau je deblokiran 28. decembra, a zatim je Oš zauzeo Germershajm čime je ovladao linijom Kajha što

mu je otvorilo i Falačku. Ušao je zatim u Špajer. Odbor javnog spasa naredio je 1. januara 1794. da treba goniti neprijatelja i pokušati da se zauzme Manhajm. Istog dana Rene Moro je zauzeo Kajzerslautern, 6. januara i Krojcnah, ali je dva dana kasnije odavde odbačen. Po nalogu Odbora komesari su sistematski pljačkali Falačku, a to su činili oficiri i vojnici za svoj račun. Trupe su bile premorene. Mnogstvo dobrovoljaca prvog poziva vraćalo se kućama bez dozvole. Oš predlaže da se operacije prekinu. U međuvremenu se rivalstvo između Oša i Pišgrija zaostriilo u tolikoj meri, da je Odbor javnog spasa postavio Mišoa za komandanta Rajnske armije učinivši ga nezavisnim od Oša, a Pišgrija predložio Konventu za zamenika Žurdanu. Mišo je dobio nalog da čuva Rajnu, zauzme For Luj i Kel i napadne Manhajm. For Luj su Austrijanci napustili 18. januara, a Kel i Manhajm je Mišo odbio da napadne, pa mu je Karno dopustio da zauzme zimske kvartire.

Ošu je naredeno da zauzme Trir i austrijske magacine koji su se tamo nalazili. On je upozorio Pariz da će to biti teške operacije: kiše i sneg, slabi putevi, bolesti, neredovan dotur. Karno je insistirao. Vreme je postajalo sve lošije. Dobrovoljci su se masovno vraćali kućama kao na kraju 1792, efektivni se topili. Pukovi su otkazivali poslušnost. Najzad je Karno popustio i naredio da i Mozelska armija zauzme zimske kvartire što je u trupama dočekano esklozijom radosti. Armija je zauzela kantonmane na Sari i Blisu.¹⁵⁷

Od pada Majnca do kraja oktobra saveznici su na ovom vojištu imali mnogo prilika da potpuno razbiju republikanske armije, ali su Prusi i Austrijanci bili još saveznici samo po imenu. Prirodno je, dakle, da se uspeh revolucionarne Francuske pripisuje često greškama savez-

¹⁵⁷ Oša je 10. marta smenio Žurdan, a 18. marta je upućen u sastav Italijanske armije, ali je uhapšen u Nici i optužen za izdajstvo — što nije energično krenuo na Trir. Oslobođen je posle 9. termidora.

nika i njihovim političkim oprečnostima. To je svakako imalo uticaja. Mnogo je grešio i Vurmzer, pre svega što se suviše uklinuo u Elzas, nesrazmerno duboko prema broju svojih trupa. *Samo pogled na kartu*, pisao je Mak, *dokazuje da jedna armija ne može prodreti do Hagenaua tako kasno u godini i da se zavarava nadom da će tamo ostati u zimskim kvartirima*".¹⁵⁸ Mak je živeo u strategijskim gledištima stare predrevolucionarne škole, ali ovog puta je imao pravo, pod pretpostavkom da je Strazbur u francuskim rukama a Braunšvajg pasivan. U svakom slučaju je Vurmzer, uklinivši se u Elzas, postao sasvim zavisao od Braunšvajga koji mu je čuvao bok i pozadinu od Mozelske armije. Ipak bi se održao da nije bilo revolucionarnog elana Odbora javnog spasa, njegove beskompromisne volje koja je zračila do poslednjeg borca. Mladi generali, do revolucije kaplari i seržani ako su uopšte bili vojnici, vode u borbu mase oduševljenih ljudi ne vodeći računa o magacinima i transportu, kao što čine njihovi protivnici. *Francuzi moraju ratovati žustro i revolucionarno* — govorio je Oš. Tome je išao u prilog i nov način snabdevanja. Iz pozadine se dovlačilo ono što je bilo neophodno. Živelo se sa terena. Francuzi su odbacili ranije ogromne komore, pretežno prtljag oficira. Ukinuti su i šatori. Trupe su bivakovale pod vedrim nebom, kantonovale u selima ili su izgrađivale zemunice. Nije se više logorovalo u propisanim oblicima, pa su složeni detalji kastrimetrije postali izlišni. Komandant armije određivao je uglavnom položaj; komandanti divizija ili neko iz njihovih štabova određivali su mesta trupa — što je *mogućno više vojnički*. Male di Pan rekao je vrlo dobro da će otada brzina pokreta dobiti poseban značaj u vojnoj istoriji. Uveravao je da će se vojnici, stalno u akciji, prožeti voljom da razbiju opreznog protivnika, postepeno naviknuti na smelost. *Brzina i plahovitost su za njih dva elementa rata*. Vurmzer je napadan 25 puta za 5 nedelja.

¹⁵⁸ A. Chuquet, *Wissembourg*, str. 236, Paris, 1891—1893.

5. NA OSTALIM VOJISTIMA

U ALPIMA

Do početka septembra u grofoviji Nici vođene su samo čarke. Kada je 28. avgusta britanska flota, ojačana španskim brodovima, zauzela Tulon izdajom reacionara, Italijanska armija morala je tamo poslati 6000 ljudi. U to vreme generala Brinea zamenio je Dimerbion. Saveznicima se pružila prilika da preuzmu ofanzivu. Poverena je austrijskom generalu De Venu. Frontalni napad, izveden 7. septembra, nije dao vidnih rezultata. Što se nije moglo frontalno, pokušao je De Ven obilazno. Sa 3000 ljudi i 8 topova (koje je trebalo rasklopiti) krenuo je 22. septembra da u dolini Vara preseče odstupnicu Italijanskoj armiji. Var je prešao 18. oktobra kod Sen Martena, istog dana napao je položaj Žilet koji je branio general Digomje, ali je odbijen. Otada je De Ven bio više pasivan nego aktivan, pa se 18. novembra odlučio na povlačenje u zimske kvartire.

Krajem juna su jaki delovi Alpske armije upućeni protiv pobunjenog Liona. Saveznici su imali prilike da pretmu Savoju. To su i nameravali. Ali njihove rasparsane i nepovezane akcije slomile su se o energičnu francusku odbranu.

U PIRINEJIMA

U Istočnim Pirinejima početkom avgusta bilo je po 30 000 ljudi na svakoj strani. Rikardos nastoji da manevrom natera Francuze da napuste Perpignan. On je 4. avgusta zauzeo Vilfranš koji mu je francuski komandant izdajnički predao. Komesari Konventa su zbog toga oduzeli komandu De Fleru i poverili je 7. avgusta Barbatanu. Francuzi nisu pasivno trpeli španske napade. Francuski general Dagober postigao je 28. avgusta značajan uspeh u Serdanji. Napadi jednih i drugih ređaju se do kraja decembra. Rikardos je bio grupisan uglavnom u Monteskuuu i Buluu. Agresivnost Francuza, podstaknuta komesarima, nije mu dala da sistematski nastavi operacije

za zauzimanje Perpinjana, ali ni Francuzi, koji su jednog trenutka dostigli 40 000 ljudi doduše neobučениh trupa, nisu mogli svog protivnika da odbace s one strane planine. Svoje zimske kvartire Španci su zauzeli duž reke Teš. Česte smene francuskih komandanata — posledica velikog nepoverenja političkih vlasti prema generalima, opravdanog naročito posle Dimurjevog izdajstva — nisu doprinele sistematskoj akciji. Barbatana je smenio Dagober, a kada je ovaj podneo ostavku došao je Davu, koga je smenio Tiro, a ovog Dope.

U zapadnim Pirinejima krajem jula brojni odnos je bio u korist Francuza pa je Karo prešao na mali rat. Komesari Konventa podstiču na aktivnost Depre—Krasjea, koji je zamenio umrlag Delbeka. Napad izveden 29. avgusta na utvrđeni logor Birjatu pretrpeo je neuspeh. Isto sudbinu doživeo je i napad od 7. septembra na špansko uporište Urdak i Sugaramurdija. Ovi neuspesi su izazvali negodovanje armije protiv svog komandanta pa ga je po nalogu Odbora javnog spasa smenio Švajcarac Miler koji se istakao kod Majnca i u Vandeji. On se, pre svega, pobrinuo da reorganizuje armiju, da bataljone formira u brigade, da ih obuči, da poboljša snabdevanje. Karo, koji je 6000 ljudi uputio u Istočne Pirineje, bio je miran, a ni Miler nije preduzimaо nikakve ofanzivne akcije.

Na granici Aragonije Saige je tek 18. septembra preduzeo drugi ozbiljniji pokušaj prodora u Kataloniju, a 25. septembra je prinuđen da se vrati u dolinu Are. Poslednji pokušaj, takođe neuspeo, izveden je 3—8 oktobra. Obostrano brojno stanje na ovom delu fronta ne može se utvrditi; svakako nije prelazilo nekoliko hiljada ljudi.

U VANDEJI

Sredinom maja za komandanta republikanaca doveden je Biron iz Italijanske armije. On je raspolagao sa 50 000 vrlo heterogenih trupa. Svega dve divizije uputio je koncentrično ka Šoleu, jednu iz Somira, drugu iz Anžea, koje su posle početnih uspeha tučene 18. jula kod

Vijea, tek što su se spojile. Posle ovog neuspeha Biron je smenjen i kasnije giljotiniran. Zatim su rojalisti 10. i 13. avgusta odbijeni od Lusona sa znatnim gubicima.

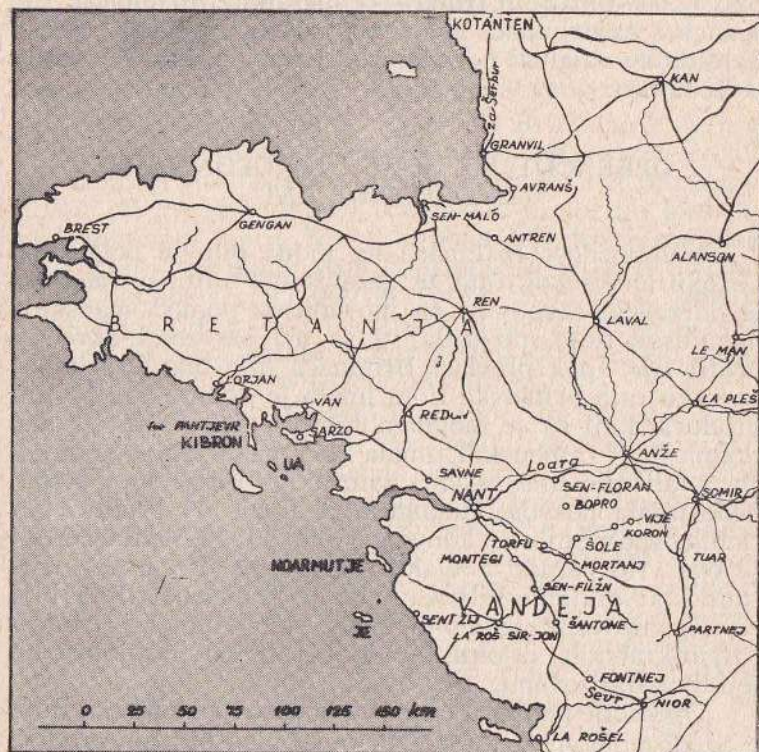
U međuvremenu Konvent je naredio formiranje 24 čete strelaca-lovokradica, uputio u Vandeju garnizon Majnca i formirao dve samostalne armije, jedna je nazvana Armija obala Bresta pod komandom Kankloa, a druga Armija obala Rošela pod komandom Rosinjola. Rešeno je da prva prodre u pravcu Mortanja dok bi druga bila u defanzivi. U međuvremenu, 5. septembra, rojalisti su potukli jednu republikansku diviziju kod Šantonea. Vrhovni komandant rojalista je sada Šaret. Kanklova armija otpočela je operacije 10. septembra u 3 kolone, pa je počesno potučena kod Montegija 16. septembra, kod Torfua 19. septembra i Sen Filžna 22. septembra. To isto je doživela i Rosinjolova armija kod Korona 18. septembra.

Posle toga Konvent je objedinio obe armije u Zapadnu armiju pod generalom Lešelom i pozvao trupe da istrebe buntovnike do kraja oktobra. U isto vreme među Vandejcima je nastao rascep. Kod Šolea je 17. oktobra došlo do čitave bitke koja se završila pobedom republikanaca. Na svakoj strani bilo je oko 36 000 ljudi. Rojalisti su se povukli na Sen Florian, odakle su prešli preko Loire u Bretanju, a zatim pod komandom Larošžaklena krenuli na Ren. Lešel je pošao u dve kolone na Nant i Anže. To je 22. oktobra dovelo do poraza republikanaca u bici kod Lavala.

U to vreme stigli su među Vandejce emisari britanske vlade sa obećanjem da će iskrcati trupe u Granvilu. To je navelo rojaliste da 14. oktobra napadnu taj grad, a kada su odbijeni povukli su se na Avranš. Tu su se vandejski seljaci pobunili i zatražili da budu odvedeni kućama. Na povratku, 18. novembra, tuku kod Antrena glavninu republikanaca koju sada vodi Rosinjol. Posle toga vođstvo rojalista htelo je da ponovo krene na Granvil. Međutim, ponovo je došlo do bunta pa se pošlo na Anže. Na vest o nizu poraza Konvent je smenio Rosinjola

i postavio generala Tiroa koji je došao sa Istočnih Pireneja.

Napad na Anže 5. decembra nije uspeo ni posle 36 sati krvave borbe. Rojalisti su 8. decembra ponovo prešli Loaru kod La Fleša. General Marso, smenivši Tiroa, tuče ih 13. decembra kod Le Mana, posle čega se rastu-

Sk. 11 — Vandeja i Bretanja 1793—1796.

raju na donjoj Loari. Sada je za njihovog vrhovnog komandanta izabran Flerio. Njega tuče Marso 22. decembra kod Savnea. Razbegle rojaliste gonili su 8 dana nemilosrdno trupe i stanovništvo koje im se pridružilo. Bun-

tovnici Vandeje su potučeni, ali nisu još bili savladani. Prema njima su primenjene vrlo oštre sankcije. Uopšte, s jedne i druge strane rat u Vandeji vođen je brutalnije nego na drugim frontovima.

Dok su rojalisti trpeli poraze britanska ekspedicija pod komandom lorda Moire krenula je 1. decembra sa oko 12 000 ukrcanih trupa — emigranata, Britanaca, Hesenaca i Austrijanaca u britanskoj službi. Kada se saznalo da su rojalisti odbačeni od Granvila, ona se vratila u Britaniju.

OPERACIJE NA MORU I U KOLONIJAMA EKONOMSKI RAT

Nadmoćnost Britanaca na moru bila je očigledna. U toku američkog rata za nezavisnost¹⁵⁹ francuska flota je održavala ravnotežu na morima uz pomoć španske i holandske flote, no sada su se ovi saveznici okrenuli protiv nje. Ipak prevlast Britanaca nije bila izrazita. U početku rata britanska flota imala je doduše 115 bojnih brodova, koji su se mogli mobilisati u dogledno vreme, prema 76¹⁶⁰ francuskih, imala je i neke tehničke prednosti, ali nije bila sasvim gotova jer joj je, pre svega, nedostajala posada. Holandija je imala 49 brodova ali slabih, sposobnih za konvoje i blokadu, Španija 56, ali se ova vrlo nerado i mlako zalagala za britanske maritime i kolonijalne ciljeve. Iako je francuska flota bila dezorganizovana izdajom i dezerterstvom kraljevskih (aristokratskih) oficira, njena operativna sposobnost nije bila paralizovana.

Operacije na moru otpočela je upravo francuska flota u Sredozemnom moru gde Britanci nisu bili još prodrli. Admiral La Tuš pojavio se pred Napuljom 16. decembra 1792. sa 10 linijskih brodova i primorao kralja da prizna Francusku Republiku. S ovim i drugim brodovima admiral Trige se 23. januara pojavio pred Kaljari na Sar-

¹⁵⁹ *Vojna istorija*, str. 778—784.

¹⁶⁰ U literaturi ove su cifre vrlo različite.

diniji; kada se grad na poziv nije predao, bombardovao ga je 27. i 28. januara, vratio se zatim u Tulon po hranu i municiju, ponovo došao pred Kaljari, 14. februara pokušao sa desantom koji nije uspeo, pa je 22. februara krenuo nazad u Tulon. U tim zimskim operacijama francuska flota je mnogo pretrpela od oluja.

U Lamanšu se francuska flota nije mogla održati, ali ni Hau, komandant britanske Kanalske flote, nije mogao da blokira Brest. Naprotiv, Francuzi su blokirali Vandeju i gotovo je izolovali od britanskog uticaja.

Savez sa Španijom omogućio je Britancima da prenesu operacije u Sredozemno more. Izdajstvom rojalista, admiral Hud, ojačan španskim brodovima, zauzeo je Tulon 28. avgusta, glavnu francusku pomorsku bazu na Sredozemnom moru. Nju je preoteo 19. decembra general Digomje po planu svog komandanta artiljerije Napoleona Bonaparte. Napustivši Tulon, Britanci su uništili ili odveli dobar deo francuske flote. Zahvaljujući pasivnosti Španaca ostalo je ipak toliko da je moglo poslužiti kao jezgro za novu sredozemnu flotu.

Britancima je naročito bilo stalo do francuskih kolonija da bi monopolisali evropsku trgovinu sa prekomorskim zemljama, konačan cilj njihove merkantilističke politike. U Indiji su zauzeli francuske emporijume (comtoirs) zajedno sa Pondišeriom, a u Severnoj Americi ostrva Sen Pjer i Miklon. Kolonijalni rat se koncentrisao na Antilima, ostrva šećera, koja su Britance posebno interesovala, na kojima se revolucija snažno odrazila, pre svega na San Domingu.¹⁶¹ Siromašni belci (les petits blancs) su u revoluciji videli mogućnost za borbu protiv privilegovanih (posednika plantaža); bogatiji za borbu protiv kolonijalnih vlasti, a robovi za svoju slobodu. Odlukom od 24. septembra 1791. god. Ustavotvorna skupština ostavila je kolonijalnim vlastima brigu da regulišu status obojenih ljudi, s tim da se

¹⁶¹ Danas Hispaniola. Francuzi su posedovali zapadnu trećinu ostrva nazvanu Sen Domeng, danas Haiti. U toj njihovoj koloniji bilo je 1789. oko 40 000 belaca, 30 000 — 35 000 obojenih ali slobodnih ljudi i 500 000 robova (Jomini, IV, str. 375, Pariz, 1820).

ropstvo ne dovede u pitanje. Odlukom od 28. marta Zakonodavna skupština je slobodnim obojenim ljudima priznala prava građana što je navelo kolone (belci, posjednici) da priđu kontrarevoluciji, a robove — crnce diglo na ustanak. Koloni su izdajnički ustupili Britancima Mol Sen Nikola, najznačajnije uporište Antila. Napad Britanaca i emigranata na Martinik odbili su lojalni elementi.

Ekonomski rat imao je razne oblike. Emigranti su već 1792. predlagali pruskom kralju da se krivotvore asignati da bi se oborio kredit francuske vlade; on je to odbio, ali britanski ministar Pit nije imao toliko skrupula pa je odobrio da se odštampa velika količina. Drugim sredstvima on je nastojao da privuče francuski kapital. No, glavno sredstvo ekonomskog rata bila je blokada čiju su tehniku Britanci utvrdili u sedmogodišnjem ratu. Juna 1793. Pit je proglasio i žito ratnom kontrabandom, čime se prvi put stanovništvo čitave države tretiralo kao opsednuti grad. Ali ovog puta obruč je stegnut i s kopna. Srećom za Francusku britanski saveznici nisu striktno sprovodili blokadu naročito onda kada to nije bilo u njihovom ekonomskom interesu. Sem toga, Francuska je preko Švajcarske trgovala s Nemačkom, Austrijom i Italijom.

Britanci su nameravali da blokadom isključe konkurenciju Francuske sa svetskih mora. U tom cilju oni su sprečavali i trgovinu neutralaca sa francuskim lukama što ih je dovodilo do oštrih sporova s njima. S druge strane, Konvent je zabranio trgovinu sa Velikom Britanijom, ali se roba lako mogla „neutralizovati“, dakle, proglasiti da je neutralnog porekla. Kasnije će blokada dobiti određenije i oštrije oblike.

Izvori i literatura: Schels, *Der Kriege in den Alpen*, ÖMZ, 1818, sv. 4; *Übergang des Generals der Kavallerie Grafen Wurmser über den Rhein im Jahre 1793*, ÖMZ, 1818, sv.; Jomini, *Histoire...*, III i IV, Paris, 1820; *Geschichte der Kriege in Europa*, II, Leipzig, 1828; *Dumouriez geheime Verhandlung mit Österreich im Jahre 1793*, ÖMZ, 1865, sv. 3; Erzherzog Karl, *Der Feldzug 1793*

und 1794, *Streffleurs Militärische Zeitschrift*, SMZ, 1865, sv. 4; W. James, *The Naval History of Great Britain 1793—1820*, I—IV, 2. izd., London, 1886; Cuneo d'Ornano, *Hoche*, Paris, 1887; Schels, *Die Eroberung der Niederlande durch den Prinzen von Sachsen-Koburg*, SMZ, 1888, sv. 3; Dechend, *Der unglückliche Ausgang des Feldzuges 1793*, SMZ, 1888, sv. 3; A. Chuquet, *Les guerres de la Révolution*, V (La trahison de Dumouriez), VII (Mayence), VIII (Wissembourg), IX (Hoche), X (Valenciennes), XI (Hondschoote) Paris, 1891—93; A. T. Mahan, *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire*, London, 1892; H. de Poyen, *Les guerres des Antilles de 1793 à 1815*, Paris, 1895; Chassin, *Les pacifications de l'Ouest*, I—IV, Paris, 1896; J. Colin, *La campagne de 1793 en Alsace et dans le Palatinat*, Paris, 1902. J. W. Fortescue, *History of the British Army*, t. IV, London, 1906; V. Dupuis, *La campagne de 1793 à l'armée du Nord et des Ardennes*, I—II, Paris, 1906—1909; J. Tramond, *Manuel d'histoire maritime de la France des origines à 1815*, Paris, 1916; C. Richard, *Le Comité de salut public et les fabrications de guerre sous la Terreur*, Paris, 1922; Verhaegen, *La Belgique sous la domination française*, I—II, Bruxelles, 1924; M. Springer, *Die Franzosenherrschaft in der Pfalz 1792—1814*, Stuttgart, 1926; Matter, *Le général Schauenbourg*, Colmar, 1931; V. Ch. Poisson, *Les fournisseurs aux armées sous la Révolution*, Paris, 1932; S. Tassicr, *Histoire de la Belgique sous l'occupation française en 1792 et 1793*, Bruxelles, 1934; *Napoléon à Toulon*, *Revue Maritime*, 1953, I.

GODINA 1794.

PRVI PERIOD OPERACIJA

1. VLADA I ARMIIJA GODINE II

Godina 1793. je najkritičnija i najslavnija godina revolucije. Likvidacija starog režima, opasnost spolja i iznutra probudila je u francuskom narodu neslućene snage.

koje je Odbor javnog spasa umeo da stavi u službu rata. Robespjerov Odbor javnog spasa je pravi organizator pobjede. Njegova odlučna ratna politika, u kojoj je i teror imao svoje mesto, nije nailazila na otpor patriota i republikanaca. Pokret *besnih* (enragés) bio je doduše vrlo opasan za revolucionarnu buržoaziju koja je vladala u Jakobinskom klubu i u Konventu, ali u jesen 1793. oni su uništeni. *Prvi pokušaji proletarijata... u periodu rušenja feudalnog društva da neposredno opravda svoj klasni interes, nužno su se razbili o nerazvijenost samog proletarijata kao i o oskudne materijalne uslove za njegovu oslobođenje...*¹⁶²

Posle toga nije bilo otvorene opozicije protiv revolucionarne vlade¹⁶³ jakobinaca. Sada, početkom 1794, kada je neprijatelj odbačen ili zadržan, ona se javlja sleva i zdesna. Poraz besnih nije sprečio narod da i dalje postavlja socijalne zahteve koje zastupaju Eber i njegove pristalice — eberovci. Njima je prišla i većina članova Pariske komune. U to vreme, kada se Republika nalazila još u velikoj opasnosti, bili su eberovci jaki i opasni. Oni su nosioci antihrišćanskog i ateističkog pokreta koji je doveo i do zavođenja novog, revolucionarnog kalendara.¹⁶⁴ Eber je krajem februara objavio narodni

¹⁶² Manifest Komunističke partije.

¹⁶³ Pod vladom treba shvatiti svu organizaciju vlasti. Na vrhu je Konvent koji vlada preko svog 21 odbora. Među odborima se ističu dva: Odbor javnog spasa i Odbor javne sigurnosti. Odbor javnog spasa je u centru izvršne vlasti: upravlja diplomatijom, vodi rat preko svog topografskog biroa, naređuje hapšenja, brine se o naoružanju, ekonomici, snabdevanju; upravlja radom 12 izvršnih komisija koje su zamenile ministre. Odbor opšte sigurnosti upravlja policijom i revolucionarnom pravdom.

¹⁶⁴ Nov kalendar uveden je u Francuskoj 24. novembra 1793. Godine se računaju od dana proglašenja Republike, dakle od 22. septembra 1792, a ne više od tobožnje godine Hristovog rođenja. Svi meseci imaju 30 dana. Razliku do 365 (366) dana nazvali su dopunskim danima (jours complémentaires) posvećeni praznicima: vrlini, geniju, radu, javnom mišljenju, nagradi. Meseci su nazvani: vandemjer (Vendémiaire, mesec berbe 22. septembar — 21. oktobar), brimer (Brumaire — magli, oktobar-novembar), fri-

ustanak ali se nije odazvala ni Komuna ni narod. Vođe eberovaca pogubljene su 4. žerminala II godine Republike (24. marta 1794). U međuvremenu su *umereni* (indulgents), na čijem su čelu bili Danton i Demulen, otpočeli žestoko da napadaju vladu, tražeći u suštini da se prestane s ratom i terorom, dok su Robespjer i njegove pristalice zastupali da rat treba voditi do pobjede do kad treba da traje i teror. Na sednici od 11. žerminala (1. april) Konvent je jednodušno prihvatio optužbu protiv Dantona i Demulena, pa su i oni pogubljeni 5. aprila. Posle toga revolucionarna vlada nije nailazila jedno vreme ni na kakav otpor. Konvent je prihvatio sve što mu je predlagao Odbor javnog spasa gde su glavnu reč imali Robespjer, Sen Žist i Kuton, triumvirat, kako su nazivani. Glavna ličnost je bio Robespjer; za Francusku i inostranstvo bio je šef vlade.

Prožeti voljom da bezuslovno pobjede, montanjari su sve žrtvovali vojsci, a u tome su ih podržavali svi revolucionari. Armija godine II bila je simbol revolucionarnog jedinstva. Amalgam linije i dobrovoljaca, dekretovan u principu februara 1793, počeo se energično sprovoditi početkom 1794, uprkos otpora na koji se nailazilo kod dobrovoljaca, koji nisu sebe smatrali vojnicima, i kod linije koja je dobrovoljce, te slučajne vojnike, nerado gledala. Taj proces zahvatio je i obveznike kontingenta od 300 000 i *levée en masse*-a koji su u međuvremenu popunili postojeće formacije dobrovoljaca i linije.

mer (Frimaire — slane, novembar-decembar), nivoz (Nivose — snega, decembar-januar), vantoze (Ventose — vetra, januar-februar), plivjoz (Pluviôse — kiša, februar-mart), žerminal (Germinal — pupanja, mart-april), floreal (Floréal — cveća, april-maj), prerjal (prairial — livada, maj-juni), mesidor (Messidor — žetve, juni-juli), termidor (Thermidor — vrućine, juli-avgust), friktidor (Fructidor — ploda, avgust-septembar). Umesto sedmice uvedene su u mesecu tri dekade sa novim nazivima za dane po brojnom redu (primidi, duodi, tridi itd.). Period od 3 obične i jedne prestupne godine zvao se fransjada (Franciade). Republikanski kalendar ukinuo je Napoleon 9. septembra 1805. pošto je već praktično bio van upotrebe. Neki datumi iz francuske istorije tog doba se i danas označavaju republikanskim kalendarom.

Stapanje dva bataljona dobrovoljaca i jednog linijskog u polubrigade¹⁶⁵ sprovelo se svuda u delo, a zatim su linijske i dobrovoljačke čete izmešane u bataljonima; negde su dobrovoljci i linijci izmešani i u četama. Sva je armija postala „plava”, no stare bele uniforme su nošene još dugo. Bitno je bilo da se izmenio njen duh: ona je sada disciplinovanija, pouzdanija, odanija revoluciji. Spojena je disciplina linije s odanošću i elanom dobrovoljaca.

Tome je mnogo doprinela rekonstrukcija kadrova. Plemići su izbačeni iz vojske izuzev korisnih pojedinaca zadržanih po dekretu od 27. žernala godine II (16. april 1794). Oficiri koje je izdigla revolucija zauzeli su najviša mesta. U vojnoj školi *Ecole de Mars* bilo je po 6 mladića iz naroda iz svakog sreza. Prethodne godine oficiri linije su mnogo učinili za obuku. U operativnim jedinicama su postepeno zamenjeni novim ljudima pretežno iz redova dobrovoljaca, mladim, često boljeg obrazovanja, koje je rat izbacio na površinu. Po dekretu od 21. februara 1793. vojnici su mogli da biraju samo svoje kaplare; jedna trećina viših činova popunjavana je po starešinstvu, a za ostala mesta vojnici su imenovali po 3 kandidata, pa su između njih starešine istog čina birali jednog; pukovnici su imenovani po starešinstvu; trećina generala imenovana je po starešinstvu, a ostali su birani. Za vreme borbi ove se proporcije nisu mogle pedantno održavati, izbor je sve više preovladao. Komandanti armija (*généraux en chef*) postavljeni su odlukom Konventa.

Izmenio se i odnos komandanata armija prema civilnoj vlasti. Sada oni uživaju poverenje vlade pa se komesari sve manje mešaju u operacije. Neuspeh na vojštu nije se više pripisivao izdaji. Dekretom od 21. decembra 1793. vojnima su zabranjene kolektivne molbe „Oružana sila”, rekao je Karno, „ne raspravlja već se

¹⁶⁵ U stvari puk, ali je ovaj termin (regiment) odbačen kao reakcionaran. Polubrigada je imala 2437 ljudi i 6 topova četvorofuntaša. Polubrigade lake pešadije bile su iste jačine samo bez topova.

pokorava zakonima". Čitav je to prelom u odnosu na prethodne revolucionarne godine. Porota je zadržana u vojnim sudovima, ali se na frontu ponekad osnivaju i preki sudovi. Ipak nije giljotina podsticala revnost generala, kako je govorila evropska reakcija, već ljubav prema domovini i revoluciji. Armija je sačuvala svoj demokratski karakter, vojnici godine II su i dalje posećivali (civilne) klubove; vlada im je slala patriotske novine. Konvent je obećao milijardu livara isluženim vojnicima; odobrio je penzije invalidima i pomoć roditeljima „branioca domovine". Francuska armija godine II nije doduše sastavljena sva samo od vatrenih patriota, ali su oni u većini što je značajnije, sa patriotima zemlje čine monolitno idejno jedinstvo.

Obrazovano je u svemu 196 linijskih i 14 lakih pešadijskih brigada, ukupno preko 500 000 ljudi. Bilo je 29 teških konjičkih pukova (*régiments de cavalerie*),¹⁶⁶ a laku konjicu¹⁶⁷ činilo je 20 dragunskih, 23 lovačka i 11 husarskih pukova — ukupno 95 000 konjanika. Konjička artiljerija je pojačana na 8 pukova sa ukupno 54 baterije. Sa efektivima koji nisu ušli u polubrigade, u martu 1794. francuska vojska dostigla je 947 000 ljudi, od toga je oko 720 000 bilo operativnih trupa.¹⁶⁸ Veliki efektivni zahtevali su pogodno raščlanjavanje; u toku 1793. divizije su bile neodređenog sastava; te godine Žurđan je od nje stvorio vrlo jaku združenu jedinicu od dve pešadijske brigade, dva konjička puka, konjičke baterije ukupno 8000—9000 ljudi. U njegovoj armiji prvi put će se grupisati sva konjica.

Stanje francuskih armija 15. aprila 1794: Severna 245 822; Ardenska 37 630; Mozelska 103 323; Rajnska 98 390; Alpska 43 042; Italijanska 60 551; Istočnopirinejska 70 508; Zapadnopirinejska 50 782; Zapadna 22 519; Obala Bresta 34 379; Obala Šerbura 27 388; ukupno

¹⁶⁶ Po 4 eskadrona, ukupno 695 ljudi.

¹⁶⁷ Pukovi lake konjice imali su po 6 eskadrona ukupno 1 402 čoveka.

¹⁶⁸ Podaci su iz *Moniteura* godine II, francuskog službenog lista (*Geschichte der Kriege in Europa*, III/139, Leipzig, 1828).

794 334. To je stanje po spisku sa garnizonima ali bez Armije unutrašnjosti. Na licu je moglo biti oko 650 000.¹⁶⁹

Taktika je umnogome zavisila od stepena obučenosti trupa. Uopšte, vojnici godine II borili su se kao strelci koristeći se zemljištem, da bi u pogodnom trenutku pošli na bajonet više-manje u amorfnoj masi, ali je pravilo od 1791. bio još zakon za oficire. Kada su mogli, naročito u rešavajućim akcijama, postavljali su svoje ljude u plitke linearne strojeve, smatrajući da nisu dovoljno vešti za manevrovanje u napadnim kolonama i za obrazovanje kara u odbrani od konjice. Ovakve formacije pojavile se tek 1795. u okviru nove kolonske taktike, što je u stvari sinteza revolucionarnog elana, puške M.1777, pogodne za individualnu streljačku borbu, i novostvorene discipline.

Strategija je odbacila kordonski sistem; nastojalo se da se manevruje masom, ali u praksi to nije mnogo uspevalo sve do Bonapartea. Karno, inžinjerijski oficir, pridavao je suviše pažnje tvrđavama. Prethodne godine na glavnom, severnom frontu francuske armije vode ofanzivne operacije radi degažovanja opsednutih tvrđava, najpre Denkerka, zatim Mobeža što je upravo dovelo do bitke Onskota odnosno Vatinjia. I u ovoj godini će neke tvrđave paralizovati manevarsku misao.

2. CILJEVI I SREDSTVA KOALICIJE

Verujući u brzu pobedu, Pit je prethodne godine prepustio saveznicima Kontinent da bi se jače koncentrisao na moru i u kolonijama. Britanski kontigent koji je pod Jorkom učestvovao u Flandriji imao je u vidu samo britanske interese, pre svega Denkerk. Ove godine on čini ozbiljne napore da bolje poveže operacije Koalicije koja preti da se raspadne. Pruski kralj Fridrih Vilhelm i njegova okolina smatraju savezničku Austriju glavnim svojim neprijateljem. Ustanak Košćuška¹⁷⁰ još više

¹⁶⁹ Jomini, V/19, Paris, 1820.

¹⁷⁰ Vidi poseban odeljak o ovom pitanju.

je produbio krupne suprotnosti između Berlina i Beča. Pošto je Austrija odbila da plati 22 miliona talira za izdržavanje pruske vojske, naređeno je Melendorfu, njenom komandantu koji je zamenio vojvodu od Braunšvajga, da ostavi na Rajni 20 000 a sa ostalim snagama da se vrati u zemlju. Na to su Velika Britanija i Holandija, ugovorom u Hagu od 19. aprila 1794, primile na sebe obavezu da će izdržavati 62 400 Prusa.¹⁷¹ Britanski novac bio je jedina spona Koalicije.

Velika Britanija je i sama učinila velike napore. Regularna armija dovedena je na 60 000 ljudi, a Pitu je odobreno da može izvrbovati još 40 000 stranaca. Na Kontinentu je pojačala svoje nacionalne trupe na 26 000 ljudi. Pojačane su i hanoverske trupe u britanskoj službi. Pitu je odobreno i 5 miliona funti za tajne izdatke koje će on većinom utrošiti za rovarenje u Francuskoj.

Na predlog Austrije na gornjoj Rajni trebalo je formirati armiju Rajha, ali se to nije moglo ostvariti, jer su nemački kneževi više voleli da svoje trupe daju za novac u britansku službu. Ugledavši se na Francusku, car je 20. januara 1794. izneo pred Rajhstag predlog o opštem pozivu (*levée en masse*), ali u datim društvenim uslovima to nije bilo izvodljivo. Propao je i pokušaj da se mobilišu Belgijanci za odbranu granica prema Francuskoj.

Pit je živo kritikovao Koburgovu nesposobnost i zahtevao da mu se uz bok ponovo stavi Mak koji se u maju prethodne godine vratio u Austriju. Dogovoreno je da car lično dođe na vojište da bi svojim prisustvom, kao vrhovni komandant, obezbedio jedinstvo komande. Mak, sada general-major, zahtevao je da se u Belgiju koncentrišu 200 000 ljudi da bi se odavde krenulo na Pariz. To se moglo postići samo kada bi se tu prebacila i pruska vojska što je Melendorf kategorički odbio.

U austrijskoj vojsci nastojalo se da se linijski borbeni poredak učini elastičnijim.¹⁷² Makova instrukcija au-

¹⁷¹ Odjednom je isplaćeno 300 000 funti, mesečno još po 50 000 a na svakog čoveka još po 1 funta i 12 šilinga mesečno.

¹⁷² *Vojna istorija*, str. 696—700.

strijskim generalima¹⁷³ predviđala je da se 3. vrsta prestroji u dve i da se postave 50 koraka iza prve dve, odnosno 200 koraka ako nije postojala druga linija (drugi borbeni red). To je važno i za konjicu s tim da su eskadroni treće, prestrojene vrste postavljeni iza krila.

3. OPERACIJE NA SEVERU

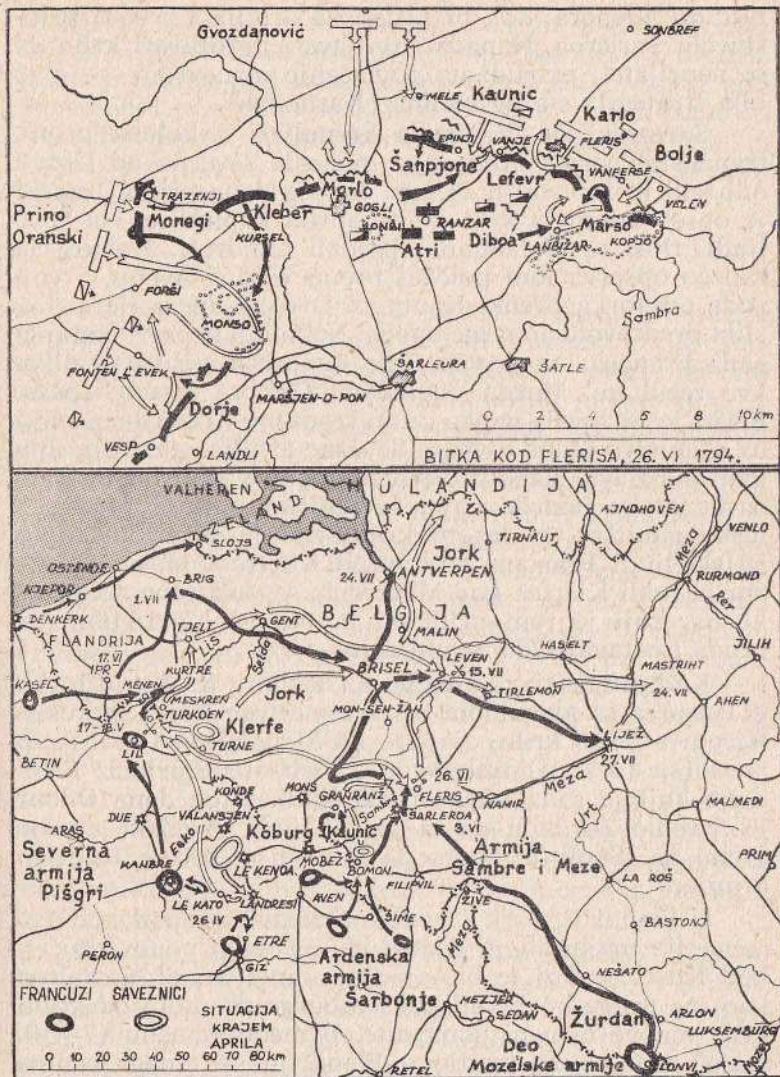
Za saveznike je operacijski plan izradio Mak: 40 000 Britanaca i Nemci u britanskoj službi štitiće Flandriju i osmatrati Lil; 25 000 Holanđana i 15 000 Austrijanaca osmatraće Mobež, a eventualno će ga opsesti; 35 000 Austrijanaca sa Rajne osmatraće ili opsesti Filipvil ili cernirati Žive i Šarlemon; glavna armija od 95 000 Austrijanaca zauzeće Landresi, možda jednovremeno i Aven, a zatim Kanbre, da bi najzad, možda početkom proleća 1795, krenula na Pariz. Pri tome se pretpostavljalo da će Prusi smeniti Austrijance kod Trira i napasti Lonvi, ali to nije diplomatski osigurano. Nije osigurana ni jačina trupa koju je plan predviđao. Čitav je plan baziran na nereálnim postavkama.

Koburg je u ravnici kod Le Katoa grupisao 90 000 ljudi; levo je Kaunic sa 18 000 osmatrao Mobež i Filipvil a desno je Klerfe sa 25 000 osiguravao glavninu u Zapadnoj Flandriji; jedna hanoverska divizija držala je Menen, a Hesenci Denen. Car je 16. aprila primio komandu nad savezničkom armijom (Austrijanci, Britanci, Holanđani), jer Koburg nije imao dovoljno autoriteta, a Mak, kome je sve prepuštao, imao je među saveznicima dosta protivnika.

Pišgri je imao oko 154 000 ljudi, od toga samo 15 000 konjanika.¹⁷⁴ On je imao zadatak da zauzme Ipr i da iz-

¹⁷³ *Instructionspunkte für die gesamten Herrn Generale der K. K. Armee* (Geschichte der Kriege in Europa, III/141, Leipzig, 1829).

¹⁷⁴ Raspored Severne armije početkom aprila: desno krilo (1, 2, 3. i 4. divizija) od Mobeža do Avenea — 36 000; centar (5, 6, 7. i 8. divizija) od Etreā do Duea — 46 800; levo krilo (9, 10, 11. i 12. divizija) do Denkerka — 71 300 (Žomini, V, 44—45).

Sk. 12 — Upad Francuza u Belgiju 1794.

bije do Njepora, dok bi Ardenska armija (25 000) priti-skivala Šarleroa. Napadati tvrđave i ugrožavati krilo da se neprijatelj prinudi na povlačenje manevrom — to je bila strategija starog režima (Karnoova).

Saveznici su 17. aprila krenuli u 8 kolona protiv francuskih snaga koje su se nalazile severno od Giza i odbacili ih zaplenivši 21 top. Idućeg dana princ Oranski je opseo Landresi koji je 30. aprila kapitulirao sa 5000 ljudi. Dok su Holanđani opsedali Landresi, Koburg je zauzeo opservacioni položaj prema Gizu i Avenu, a vojvoda od Jorka prema Kanbreu. Ovo su operacije čistog stila predrevolucionarne epohe. Nekoliko nepovezanih napada Francuza za degažovanje Landresia nisu dali nikakve rezultate. Možda po nalogu Odbora javnog spasa, Pišgri je 26. aprila napao celim frontom: Ardenska armija uz sadejstvo jedne divizije Severne armije zauzela je Bomon odbacivši slabe protivničke delove; na centru, francuske trupe udarile su u savezničku masu i pretrpele teške gubitke; na levom krilu, gde je Pišgri prikupio 50 000 ljudi Francuzi su zauzeli Kurtre i Menen, a 29. aprila tukli Klerfea kod Meskrena, severoistočno od Turkoena, koji je tom prilikom pored ostalog izgubio 30 oruđa i ostavio 1200 zarobljenih.

Kad je saznao za ovaj poraz, Koburg je uputio Jorka u Turne, a sa glavninom ostao neaktivan kod Landresia. Njegovo desno krilo, ojačano na 51 bataljon i 65 eskadrona (sa Jorkom) trebalo je da izbací Pišgrija iz Flandrije koji je sada imao 70 000 ljudi. Istog dana Odbor je naredio Žurdanu da sa 45 000 ljudi Mozelske armije krene na Sambru pošto ga ojačaju 15 000 iz Rajnske armije.

U Flandriji, Jork je odbio francuski napad kod Lamena 10. maja, ali je Klerfe idućeg dana ponovo tučen kod Kurtrea. Boj je bio vrlo uporan i krvav, uostalom kao sve druge borbe od Luksemburga do mora od kojih ovde mnoge nisu ni pomenute. U međuvremenu (7—10. maja) je Koburg uputio u Flandriju sve snage centra koje nisu tamo bile neophodne, čime je svoje težište prebacio na desno krilo, gde je kod Turnea prikupio

70 000 (sa Klerfeovim trupama), a i sam se tamo uputio zajedno s carem. Uskoro zatim su Francuzi (3 divizije Severne armije pod Dežardenom i Ardenska armija pod Šarbonjem u svemu 50 000—60 000 ljudi, prešli Sambru i snažno napali savezničko levo krilo (Kaunic), ali su 13. maja pretrpeli neuspeh kod Granranža pa se vratili na drugu obalu.

TURKOEN

Koburg je glavnu pažnju sada sasredio na Flandriju između Lise i Eskoa (Šelde) gde su Francuzi nizali uspehe. Njegov načelnik štaba, general Mak, stvorio je *uništavajući plan* (Vernichtungsplan) kojim je Francuze — koji su kod Kurtrea izlagali svoj desni bok savezničkoj glavnini — trebalo odseći od pozadine i odbaciti na more. U tom cilju saveznici će krenuti koncentrično ka Turkoenu u 6 kolona da bi 18. maja napali Francuze kod Kurtrea: *Klerfe* (24 bataljona, 20 eskadrona, 20 000 ljudi) pravcem Vervik—Lensel; *1. kolona* (Buše, 11 bataljona, 10 eskadrona, 4000) 17. maja zauzeće Meskren i osigurati se prema Kurtreu; *2. kolona* (Oto, 10 bataljona, 11 eskadrona, 10 000) kreće preko Vatrloa na Turkoen; *3. kolona* (Jork, 15 bataljona, 25 eskadrona, 10 000) pravcem Rube—Muvo; *4. kolona* (Kinski, 10 bataljona, 15 eskadrona, 11 000) forsiraće Marku kod Buvina; *5. kolona* (nadvojvoda Karlo, 18 bataljona, 32 eskadrona, 18 000) po forsiranju Marke krenuće zajedno sa prethodnom. Pokret ie nevešto kombinovan, neke kolone su morale da se probijaju kroz neprijateljski raspored, a sve je počivalo na pretpostavci da će francuska glavnina u Kurtreu ostati nepomična.

Odsustvo francuskog glavnog komandanta Pišgrija, koji se nalazio tada na Sambri, povećavalo je izgled saveznika. Njega je zamenio Suan. On i Žan Viktor Moro su osetili opasnost i krenuli na Turkoen da bi obezbedili vezu sa Lilom. Prvog dana bitke, 17. maja, Klerfe je na levoj obali Lise zadržan snažnim otporom Francuza, pa je tek pre podne idućeg dana podigao most; Buše je za-

uzeo Meskren, ali ga je general Tjeri odbacio protivnapadom; Oto je zauzeo Turkoen uz slab otpor, ali na glas o Buševom porazu mnogo se proširio; Jork je zauzeo Muvo i tu zauzeo takođe vrlo širok raspored; Kinski je stigao do Buvina, ali nije prešao Marku; stoga ni nadvojvoda Karlo nije prešao tu reku, već se zadržao kod Lekena.

Na sastanku u Menenu francuski generali Moro, Suan Makdonald i Renje odlučiše 17. maja da spreče spajanje neprijateljskih kolona napadom na Turkoen i Rube. Pred zoru 18. maja Suan je sa 45 000 ljudi krenuo desnim kri-lom na Turkoen, a levim na Vatrlo; druge francuske kolone krenule su na Vatrlo, Muvo Turkoen; iz pravca Lila divizija Bono sa 18 000 ljudi napala je vojvodu od Jorka; Moro je preuzeo dužnost da zadrži Klerfea.

Suan je rano ujutro zauzeo Turkoen i Vatrlo, a Bono je razbio iznenađenog Jorka, koji je verovao da ga nadvojvoda Karlo i Kinski štite sa tog pravca. Oko 11 časova sav je saveznički centar bio odbačen. Jork je priznao da se lično spasao zahvaljujući samo brzini svoga konja. Poraz su mogle sprečiti samo jake krilne kolone, ali su one bile daleko. Klerfea je Moro energično zadržavao, a kada se uveče pojavila jedna francuska kolona divizije Bonoa, Klerfe se povukao. Nadvojvoda Karlo je bio neobjašnjivo neaktivan¹⁷⁵; kada je oko 16 časova ipak krenuo napred bitka je bila izgubljena, pa je dobio naređenje da se vrati u Turne. Saveznici su izgubili 4000 ljudi i 60 topova. Oni su se ušančili u polukrugu oko Turnea, a Klerfe se povukao na Tjel. Posle poraza kod Turkoena Maka je na položaju načelnika štaba zamenio Valdek.

Pišgri nije iskoristio ovu pobedu. Stigao je tek sutradan i 3 dana ostao potpuno neaktivan. Tek je 22. maja krenuo na Turne, ali je odbijen sa velikim gubicima, 5000—6000 ljudi. Posle toga pošao je da opsedne Ipr, čija je posada iznosila oko 5000 ljudi i 110 topova. Saveznici su uzaludno pokušali da je deblokiraju, pa je kapitulirala 17. juna pošto je izgubila svega 376 ljudi.

¹⁷⁵ Jedan austrijski izvor navodi da je Karlu ujutro 18. maja pozlilo, pa nije mogao izdavati naređenja.

Posle pada Ipra i na vest da su Francuzi ponovo prešli Sambru 18. juna, Koburg je 21. juna krenuo tamo sa 17 bataljona i 26 eskadrona austrijskih trupa. Smatrao je već da je Flandrija izgubljena, pa je Jorku predao komandu od Valansjena do mora.

Po Koburgovom odlasku i padu Ipra Flandrija se zaista teško mogla braniti. Klerfe je 23. juna odbačen sa gubicima u Gent, Valmoden je idućeg dana napustio Brige, a Jork je napustio Turne. Pišgri je nameravao da forsira Šeldu kod Odenarda da bi razdvojio Jorka od Klerfea, zatim počesno ih tukao, i najzad pao u leđa Austrijancima na Sambri. Ali posle bitke kod Flerisa ovo poslednje nije bilo više aktuelno, pa mu je Odbor naredio da krene na Njepor i Ostende, u okviru priprema za desant na ostrvo Valheren odakle je nameravao dići ustanak u Holandiji.

FLERIS

U međuvremenu su na Sambri nastavljene borbe. Sen Žist je u ime Odbora uporno zahtevao aktivnost. Dežarden i Šarbonje prelaze reku 20. maja da posle 4 dana budu odbačeni; ponovo je prelaze 26. maja i ponovo budu odbijeni; po treći put prelaze reku 29. maja, idućeg dana napadaju Šarleroa, ali 3. juna ih ponovo odbacuju na desnu obalu. Do tada su savezničke trupe na Sambri bile pojačane; umesto Kaunica komandu je 30. maja preuzeo princ Oranski.

Dotle je Žurdan sa većim delom Mozelske armije bio u pokretu na Sambru gde je stigao 3. juna uveče. Odbor javnog spasa poverio mu je idućeg dana novoformiranu Armiju Sambre i Meze, sastavljenu iz dela Mozelske i Ardenske, u svemu 75 000 boraca. I ona je, kao ranije Ardenska, dobila zadatak da zauzme Šarleroa. Žurdan je prešao Sambru 12. juna, cernirao delom snaga Šarleroa, a glavninu rasporedio radi odbijanja deblokadnih pokušaja. Princ Oranski napao je tu zaštitnu liniju 16. juna sa 43 bataljona i 66 eskadrona (oko 35 000 ljudi) i prinudio Francuze da se ponovo povuku na desnu obalu,

što su učinili u dobrom redu. U toj drugoj bici kod Šarleroa (prva je tučena 3. juna) Francuzi su izgubili svega 1500 ljudi i 16 topova, a saveznici nekoliko topova i preko 2000 ljudi.

Saznavši za ovaj uspeh Koburg je došao do zaključka da je njegovo levo krilo na Sambri stabilizovano za duže vreme, pa je iz Turnea poslao pojačanje Klerfeu na Lisu. Upravo nije se mogao rešiti ni za levo ni za desno krilo, ni za Lisu, ni za Sambru. Snage centra su upotrebljene po delovima, šetale su se između Lise i Sambre stalno zadocnjavajući.

Komesari Konventa, naročito Sen Žist, bili su uporni i ponov tražili da se krene u napad preko Sambre. Francuzi je prelaze po peti put 18. juna i po treći put cerniraju Šarleroa, slabu tvrđavu sa slabom posadom. Shvativši najzad značaj događaja na Sambri, Koburg je 20. juna krenuo na Šarleroa sa svim austrijskim trupama koje su se našle u rejonu Turnea da bi nametnuo rešavajući bitku, dok je vojvoda od Jorka sa britanskim hanoverskim i nekoliko austrijskih bataljona ostao na Šeldi da bi se spojio sa Klerfeom. To je početak podele savezničkih snaga na belgijskom frontu po nacionalnoj liniji i posebnim subjektima koja će se dovršiti u toku daljih operacija.

Iako je znao da je Šarleroa pred padom, Koburg se do 26. juna kolebao da li da napadne Francuze. Tog dana napao ih je ipak, kordonski na celom frontu: 1. kolona (princ Oranski, 23 bataljona, 32 eskadrona) podeljena u 3 odreda krenula je da zauzme Fonten L'Evek, Trazenji i šumu Monso; 2. kolona (Gvozdanović, 14 bataljona i 16 eskadrona) briselskim drumom na Fran, Mele i Gosli; 3. kolona (Kaunic, 10 bataljona i 18 eskadrona) preko Flerisa na Epinji; 4. kolona (nadvojvoda Karlo, 8 bataljona i 16 eskadrona) na Fleris; 5. kolona (Bolje, 13 bataljona, 24 eskadrona) prenela je u 3 odreda na Šarleroa. Ukupno: 60 bataljona i 104 eskadrona, ili 45 775 ljudi, od čega 14 141 konjanik.¹⁷⁶ Koburgova dispozicija

¹⁷⁶ Podaci po Ö. M. Z. godine 1818. i 1820.

više je vodila računa o eksploataciji uspeha nego o njegovom postizanju.

Žurđan je zauzeo polukrug oko Šarleroa od Lanbizara i šume Kopjo do Landlija *divizija Marso* zauzela je položaje kod sela Velena i Vanfersea; *divizija Lefevr* iza i u levo od Flerisa; *divizija Šanpjone* zapadno od Epinjia; *divizija Morlo* ispred Goslija; *divizija Kleber* ispod Kursela; *divizija Monegi* u Trazenjiu; jedna brigada generala Dorjea nalazila se u rezervi levog krila između Landlija i Fonten L'Eveka; *divizija Atri* koja je dotle opsedala Šarleroa, došla je 26. juna ujutro u rezervu kod Ranzara; konjički korpus generala Diboja podeljen između Ranzara i Vanjea i kod šume Lonbi. Sav francuski front branjen je rovovima međusobno povezanim jakim redutima. U svemu oko 80 000 francuza.¹⁷⁷

Prvi topovski pucnji nagovestili su bitku već 25. juna predveče, što je dovelo do očajanja austrijski garnizon Šarleroa od 2800 ljudi koji se tog dana bio predao. O predaji tvrđave saveznici još nisu znali ništa. Oni zameću, dakle, bitku za deblokadu Šarleroa u trenutku kada to postaje izlišno. Ali će ona imati mnogo zamašnije posledice.

Prva austrijska kolona zauzela je na desnom krilu Fonten L'Evek i prodrła do Vespa, ali ju je Dorje, ojačan jednom brigadom Monegija zatim odbacio na Forši; njeno levo krilo prodrlo je do Maršjena, ali je posle intervencije dveju Kleberovih brigada po Žurđanovom naređenju i ono odbačeno sa Forši. Dotle je Gvozdanić (2. kolona) zauzeo Fran, zatim Mele i izbio do Goslija kada mu je Koburg naredio da se povuče. Treća kolona odbacila je na Epinji prednje delove divizije Šanpjonea, sačekala da 4. kolona (Karlova) zauzme Fleris, pa su onda zajedno odbacili Šanpjonea, ali su zadržane Žurđanovom intervencijom koji je protiv njih angažovao delove divizije Kleber. Peta kolona (Bolje) zauzela je Lanbizar koji su Francuzi zatim preoteli protivnapadom. To je bila situacija u prvim popodnevnim časovima: s

¹⁷⁷ Podaci po *Victoires...*, II/44, Paris, 1854.

obe strane bilo je još snaga za borbu do kraja dugog juskog dana, no saznajući za pad Šarleroa, Koburg je izdao naređenje za opšte povlačenje. Bio je to samo poslednji povod; Austrijanci su već bili preboleli Belgiju; kada je car napustio vojsku bilo je rešeno da se Belgija napusti kao posledica niza neuspeha koji su saveznike iscrpili fizički i moralno. Bitka kod Flerisa bio je poslednji pokušaj, preduzet sa pola volje i srca, tako reći da se spase čast.

U bici kod Flerisa na francuskoj strani uzdigao se prvi osmatrački balon. Više izvora navode da je Žurdan njime dobio korisne izveštaje. Drugi tvrde da bi ih dobio i na drugi način.^{177a}

O gubicima teško je dobiti pravu sliku. Po jednama 4000—5000 s obe strane;¹⁷⁸ austrijski izvori navode za sebe 1582.^{178a}

Pobednička Armija Sambre i Meza ozbiljno je sada ugrožavala savezničke komunikacije sa njihovom bazom na Rajni. Ova se pretnja mogla znatno ublažiti da su oni grupisali svoje snage u Belgiji, ali bi i tada Žurdan mogao stići u Namir pre njih. Severna armija je stigla u Brig 1. jula. Armija Sambre i Meze došla je glavninom u Mons, a delom snaga pristupila opsadi četiri tvrđave koje su saveznici bili zauzeli u Francuskoj: Le Kenoa, Konde, Valansjen i Landresi. Saveznici nisu iskoristili razdvojenost francuskih armija već su se i sami razdvojili: Austrijanci su se povukli na Tirlemont i Mezu, a Britanci i Holanđani iza Dajle radi odbrane Holandije. Ovo operativno razilaženje bilo je u isto vreme uzrok i posledica političkih razilaženja između ovih zemalja. Obe francuske armije spojile su se u Briselu 10. i 11. jula. Sada je Karno nameravao da na račun Žurdanove ojača Pišgriovu armiju i da je uputi na Zeland što su sprečili

^{177a} *Victoires...*, II/58—59, Paris, 1854. *Geschichte der Kriege in Europa*, III/231.

¹⁷⁸ Jomini, *Histoire critique*, V/152. Paris, 1820.

^{178a} *Geschichte der Kriege in Europa*, III/231, Leipzig, 1829. *Victoires...*, II/59 navodi za Francuze 6000, a za Austrijance 10 000 (od toga 3000 zarobljenika), ali se to očigledno odnosi na sav period osvajanja Belgije.

Robespjer i Sen Žist. Francuzi su sada mogli udarati ujedinenim snagama po razdvojenim saveznicima, ali je Odbor naredio da armije na liniji Antverpen-Leven zaštite opsadu one četiri tvrđave. Ovde se oseća Karno i njegova briga da se za sobom ne ostave nezauzete tvrđave. Pišgri je zauzeo Malin 17. jula, Antverpen 24. jula, a Žurdan, idući za Austrijancima, Leven i Lijež 27. jula. Moro je 14. jula zauzeo Njepor, a zatim krenuo da opsedne Slojs. U toku ovih pokreta posle Flerisa i pada Ipra bilo je samo nekoliko bojeva, najznačajniji kod Mon-Sen-Žana južno od Brisela 6. i 7. jula i Levena 15. jula. Francuzi su, dakle, preoteli Belgiju ali nisu uništili savezničke armije. Zadovoljili su se delimičnim uspesima. Zastali su usred pobeđe. Tome su pridoneli i događaji u Parizu od 9. termidora.

4. OPERACIJE NA OSTALIM FRONTOVIMA

IZMEĐU RAJNE I SARE

Pruska armija imala je 10. maja 60 bataljona i 85 eskadrona, zajedno sa Saksoncima oko 60 000 ljudi. Glavnina je bila grupisana oko Majnca; prednji delovi bili su kod Zimerna, Krojcnaha, Alzea i Guntersbluma. Austrijanci, sada pod komandom vojvode Zaksen-Tešena, u u svemu oko 85 000 zajedno sa kontingentima Rajha (14 000) i emigrantima,¹⁷⁹ bili su raspoređeni u više grupa na desnoj obali Rajne između Manhajna i Bazela sa mostobranom na levoj obali kod Manhajna; 9000 Austrijanaca pod komandom Blankenštajna bilo je kod Trira, ali su pripadali Koburgovoj armiji.

Po Žurdanovom odlasku na Sambru, Mozelska armija imala je oko 30 000 ljudi pod Moroom (Žan-Rene): oko 20 000 bilo je u rejonu Kajzerslauterna i Pirmazensa, a 10 000 prema Triru. Rajnska armija (36 000), pod Mišoom,

¹⁷⁹ Svega nekoliko hiljada ljudi pod princom od Kondea sa nekih 11 topova, inače vrlo slabo opremljenih. Krajem godine stupiće u britansku službu (R. Bittard, *Histoire de l'armée de Condé*, str. 181—193, Paris, 1876).

bila je podeljena u 3 grupe: Deze (9000) komandovao je desnim krilom na Rajni; centar (divizije Ferino i Vašo, 18 000) na Rebahu,¹⁸⁰ gde je štitió obnovu linije Kajh; levo krilo na Vogezi. Sem toga nalazilo se u tvrđavama Rajne oko 50 000, ali je samo deo bio osposobljen za operacije.

Odbivši da krene na Sambru kako je pruski ministar Haugvic bio obećao saveznicima, Melendorf je rešio da napadne Kajzerslautern. U tu svrhu krenuo je 23. maja sa desetak kolona čiji je rad, po maniru ovog vremena, propisivala instrukcija od 10 stranica. Radi vezivanja Rajnske armije pošao je Hoenloe-Ingelfingen prema Nojštatu a Austrijanci pod Hoenloe-Kirhbergom prema Dezeu. Glavnina pruske vojske sručila se na 5000 ljudi generala Anbera na položajima kod Kajzerslauterna koji se ipak bez većih gubitaka povukao u Pirmazens: Hoenloe-Ingelfingen izbio je kod Dajdeshajma gde je došao u dodir sa divizijom Ferina i tu sačekao rezultate Austrijanaca. Kada je saznao da je Deze odbacio Hoenloe-Kirhberga, povukao se i on. Zbog gubitka Kajzerslauterna general Mišo se povukao na liniju Kajha. Melendorf se zadovoljio mršavim rezultatom, koji je tobože pravdao konvenciju od 19 maja i britanski novac.

Mišo je izvukao nešto trupa iz rajnskih tvrđava, oko 7000 ljudi (14 bataljona i 4 puka konjice), koji su stigli 3. juna, ali nije ništa preduzimao. U toku juna nije bilo gotovo nikakve operativne delatnosti. Uzalud su engleski ambasadori i holandski poslanik na pruskom dvoru zahtevali da Melendorf krene na Sambru. Uostalom, posle bitke kod Flerisa to bi bilo strategijski bespredmetno.

Posle gubitka Kajzerslauterna Odbor javnog spasa uputio je jednu diviziju od 15 000 iz Vandeje Mozelskoj armiji koja će stići tek krajem jula. Raznim merama ojačao je i Rajnsku armiju koja je sredinom juna narasla na 50 000 ljudi, pa je naredio Mišou da preuzme inicijativu, da napada neprijatelja bez predaha i da dejstvuje masom. Obe armije, Mozelska i Rajnska, krenule su u napad celim frontom 2. jula. Desno krilo pod Dezeom

¹⁸⁰ Potok severno od Špajerbaha.

tučeno je od Austrijanaca i Prusa u rejonu Švajgenhajma; u centru, u sredini doline Rajne, Sen Sir je zadržan posle početnih uspeha, pa se povukao u Landau; Mozelska armija krenula je tek. 3. jula (Anber) i pretrpela neuspeh kod Tripštata. Ovi francuski neuspesi, plaćeni sa oko 1000 ljudi, rezultat su nepovezanih akcija bez opšte koncepcije. Mišo, dobar pešadijski general, nije bio dorastao zadatku.

Odbor javnog spasa insistirao je na ponovnom napadu. Karno je izdao nove direktive. Na osnovu njih Mišo i Moro reše da ovladaju grebenom Vogeza i izbiju na liniju Spajerbaha kako bi odvojili Pruse od Austrijanaca. Operacija je otpočela 12. jula. Kada su izgubljeni slabo posednuti položaji u planini, Melendorf se povukao na levu obalu Pfrima, a Austrijanci su se vratili na desnu obalu Rajne. Prusi su izgubili 2400, a Austrijanci 500 ljudi. Zadovoljni postignutim uspehom, Francuzi su se pomerili na Spajerbah.

Kada je na Mozal stiglo 15 000 ljudi po naređenju Odbora, Moro je odbacio generala Blankenštajna i zauzeo Trir 9. avgusta.

NA KORZICI

Snage koje su povukli iz Tulona, 4000—5000 ljudi, Britanci su upotrebili na Korzici gde su republikanci držali samo neke tačke na obali koje je Paoli snažno pritiskivao. Združeni Britanci i paolisti slomili su 1. avgusta otpor republikanaca zauzećem Kalvija. Krunu Korzike koju mu je ponudio Paoli kralj Đorđe III je prihvatio.

U ALPIMA

Italijanska armija ojačana je u toku zime na 40 000,¹⁸¹ a držala je položaje od Antrvoa (oko 45 km severozapadno od Nice) do obale. Alpska armija, kojom je sada koman-

¹⁸¹ Tu je uračunato i 12 000 ljudi upućenih ovamo iz Tulonske armije posle oslobođenja Tulona. Druga polovina te rasformirane armije upućena je na Pirineje. Nisu uračunati efektivni u depoima, u Tulu, Nici, Marseju, Antibu, itd.

dovao Dima, pojačana je na 35 000, a nalazila se na liniji od granice Švajcarske do Mondofena (oko 25 km južno od Brijansona). Saveznici su prema obema francuskim armijama imali oko 40 000¹⁸² ljudi pod vojvodom od Aoste, podeljenih u nekoliko grupa. U Lombardiji su Austrijanci grupisali nekoliko pukova. Uzalud su naterivali male kneževe Italije da i oni svojim kontingentima doprinesu odbrani Italije, upravo odbrani sopstvenih poseda.

Odbor javnog spasa naredio je francuskim armijama da odbace neprijatelja s one strane Alpa i da ovladaju izlazima koji vode iz Francuske u Italiju, ali su svakoj ostavili punu slobodu rada.

Alpska armija je 28. marta i 6. aprila uzaludno napadala Mon Seni, 24. aprila zauzela Mali Sv. Bernar, a 15. maja najzad i Mon Seni. Italijanska armija (Dimerbion) zauzela je 28. aprila jak položaj Saordo obuhvatom njegovog levog krila, navodno po planu generala Bonapartea, komandanta armijske artiljerije.¹⁸³ Važan prevoj Kol di Tenda pao je 8. maja. U toku ovih operacija Francuzi su povredili neutralnu teritoriju republike Đenove pod izgovorom da su prethodne godine to učinili i Pijemontezi. Francuzi su tako ovladali svim planinskim izlazima prema Italiji. Invaziji Pijemonta nije izgleda stajalo ništa na putu. Postojao je i projekat, da se u tom cilju obe armije grupišu na svojim unutrašnjim krilima u dolini Sture, koji je Bonaparte nametnuo Karnou preko Robespjerovog brata, komesara Konventa pri Italijanskoj armiji. Operacija je otpočela u drugoj polovini jula, ali posle Devetog termidora i pogibije oba Robespjera plan je napušten. Alpska armija je morala odvojiti 10 000 za Rajnsku armiju. Pod pritiskom ovih nedaća kralj Sardinije naredio je pučki ustanak (opšti poziv).

U PIRINEJIMA

U Istočnim Pirinejima prva tri meseca 1794. protivničke armije provele su u zimskim kvartirima. Francuska armija, ojačana sa preko 10 000 iz Tulona, brojno

¹⁸² 8 000 Austrijanaca, ostalo Pijemontezi.

¹⁸³ *Histoire erilique...*, V/203, Paris, 1820.

je povećana na 65 000 ljudi, ali je u operativnim trupama bilo nešto preko 40 000. Komandu je primo Digomje zamenivši bolesnog Dopea. Španci su tu imali oko 25 000 boraca pod komandom De la Uniona.¹⁸⁴

Francuzi su otpočeli operacije početkom aprila, a 1. maja obuhvatnom akcijom potpuno su razbili protivnike u bici kod Bulua. Španci su se u panici prebacili preko grebena ostavivši 2000 zarobljenika, 200 topova, 800 mazgi i sav prtljag armije. Portugalci su ovde činili levo krilo španske armije. Francuzi su zatim opseli Koljur i Belgard. Prvi je kapitulirao 27. maja sa 6700 ljudi, a drugi tek 18. septembra. Zabavljen reorganizacijom svoje razbijene armije, ojačane sada desetinom hiljada obveznika, De la Union je tek 13. avgusta učinio ozbiljan, ali uzaludan pokušaj da sa nekih 20 000 ljudi deblokira Belgard.

U Zapadnim Pirinejima zbog blage zime nije se išlo u zimske kvartire. Obe su armije utvrdile svoje linije, a Francuzi su izgradili i barake za svoje trupe. Krajem januara francuska armija je morala odvojiti 8000 ljudi za druge armije, a sama je primila 20 000 regruta (obveznika) čime je porasla na 40 000 ljudi. Španci su imali 20 000. Francuski komandant Miler nagingjao je defanzivi, a španski komandant Ventura Karo ofanzivi. Njegov napad od 5. februara sa 10 000 ljudi pretrpeo je neuspeh. Pod pritiskom Odbora javnog spasa da otpočne operacije, Miler je u martu pokušao bez uspeha da zauzme utvrđenu tačku Rin da bi skratio front. Ostatak marta, april i maj prošli su u beznačajnim akcijama. Najzad se Miler rešio na zamašniju akciju; 3. juna zauzeo je izlaz iz doline Bastan. Napad Francuza na španske položaje desne obale Bidaso od 16. juna pretrpeo je neuspeh, a i napad Španaca od 23. juna doživeo je istu sudbinu. Karo je u među-

¹⁸⁴ Španija je bila finansijski već iscrpena. Nije bilo novaca, pa ni ljudi. Pokušaj da se digne za vojsku svaki trideseti čovek naišao je na hiljadu teškoća. Tome su stajale na putu i simpatije za francusku revoluciju koje se osećaju u narodu i armiji.

vremenu zatražio od vlade da mu dozvoli da se povuče sa svog nesigurnog položaja, što ona nije odobrila iz bojazni da ta mera ne unese paniku u granične provincije. Vlada je prihvatila njegovu ostavku a na njegovo mesto postavila starog generala Kolomeru koji je primio komandu početkom jula. Francuzi su nastavili operacije 23. jula na celom frontu, 4. avgusta predao im se San Sebastijan pod pritiskom revolucionarno nastrojenog stanovništva, a 9. avgusta je Kolomera napustio i Tolosu.

Na granici Aragonije obe su se strane ograničile na beznačajne reidove.

. U VANDEJI

Kada je general Tiro 21. decembra primio komandu, Zapadna armija je imala oko 50 000 ljudi, ali svega oko 20 000 sposobnih za operacije; ostalo je bilo u bolnicama ili se nije moglo koristiti za zimske akcije. Ipak je Tiro prešao u napad. Najpre je 3. januara zauzeo ostrvo Noarmutje, da bi prekinuo vezu ustanika s inostranstvom, a krajem meseca krenuo u više koncentričnih kolona kroz ustaničke oblasti da bi zaplenio žito, furaž i stoku, uništio vojne ustanove i izolovao ih od bande *šuana*¹⁸⁵ koje su pljačkale na desnoj obali Loire. Ova operatika dovela je do mnoštva bojeva bez većih rezultata. Smatrajući ipak da je ustanički pokret dovoljno oslabljen, Tiro je okružio Vandegu sa 16 utvrđenih logora, nameravajući da povremeno prokrstari sa dve do tri kolone (paklene kolone, *colonnes infernales*). On je smenjen dekretom Odbora od 13. maja. Pre toga je Zapadna armija odvojila 5000 ljudi za Armiju obala Bresta protiv šuana, koji su postajali sve opasniji i vezivali oko 30 000 ljudi obeju armija obala Bresta i Šerbura, a sada je dala 15 bataljona za Armiju

¹⁸⁵ Nazvane *bandes des chouans* po nadimku jednog od vođa (Chuan) izvedenog iz *chats-huans* (sova). Njih su obrazovali mahom nezaposleni krijumčari, iz vremena kada je Francuska bila podeljena na mnoštvo razolikih carinskih režima, koje su sveštenici i plemići sada organizovali protiv vlasti. Ove bande vrše ubistva, noćne prepade i pljačku javnih vozila.

Zapadnih Pirineja. U junu je izvučeno još 15 000 za Mozelsku armiju. Vimer, Tiroov nasljednik, raspolagao je sa svega 33 000, a trećina od toga je bila bez oružja. On je obrazovao mnoštvo novih logora i povezao ih komunikacijama. Slabljenje Zapadne armije oživelo je nade rojalista. No, oni se još uvek ne mogu ujediniti pod jednu komandu. Dele Vandeju na tri dela i 3 glavne oružane grupe: Stofle je komandovao na Loari, Šaret duž obale, a Sapino ostatkom zemlje. Instrukcije Odbora javnog spasa za postupak sa stanovništvom pobunjenih oblasti su sada znatno blaže, sračunate da se odvoji od kolovođa.

DRUGI PERIOD OPERACIJA

1. DEVETI TERMIDOR

U proleće 1794. nastupilo je doba najjačeg terora. Od 23. prerijala (14. maja) do 8. termidora (30. jula) II godine (1794) Revolucionarni sud izrekao je 1285 smrtnih osuda, a samo 278 oslobođenja od kazne; za 45 prethodnih dana 577 osuda a 182 oslobođenja. Postupak suda je sasvim uprošćen, a odbrana onemogućena. Sve veće grupe ljudi odlaze iz zatvora na gubilište (*les grandes four-nées*), a zatvori se još brže pune. Vlada se svesno služi terorom dok ne postigne svoje političke i socijalne ciljeve. Po Robespjerovom shvatanju pravosuđe je trebalo da bude strašno, brzo i nepristrasno, koje će podjednako kažnjavati sve krivce, najmoćnije i najslabije. *Teror je bio plebejski način suđenja neprijateljima buržoazije, apsolutizmu, feudalizmu i filistarstvu* (Engels). Trebalo je da traje sve dok se dobra kontrarevolucionara ne podele siromasima i građanskim ustanovama po planu koji je stvorio Sen Žist. *Nepodmitljivi*, kako su zvali Robespjera, što je on stvarno i bio, verovao je da će terorom iskoreniti zlo i stvoriti carstvo dobra. Teror je trebalo da ide uporedo sa vrlinom, ali su ga nesavesni ljudi zloupotreb-ljavali, a protiv njega se javna svest sve više bunila.

Robespjer nije imao uvek obzira prema samoljublju svojih saradnika iz vlade. Strog prema sebi, bio je strog i prema drugima. Povučen u sebe, on se retko poveravao, prema većini odnosio se hladno i sa odstojanja što je davalo povoda optužbi da je ambiciozan. Da je bio stvarno slavoljubiv, mogao je među strašljivcima i kompromitovanim ljudima koji su strepeli zbog svojih dela da stvori vrlo aktivne pristalice. Robespjer nije stvarao svoje klike. Nudili su mu se Freron, Bara, Taljen i Fuše koji će uskoro postati njegovi protivnici. Naprotiv, on nije krio da će tražiti da se oni kazne što su svojim zločinima kompromitovali teror i nagrdili lice Republike. On je verovao da će neumitno ispravnim stavom vladati javnim mnijenjem. No, protiv njega javlja se opozicija u Odboru javnog spasa, Odboru javne bezbednosti, u Konventu i Jakobinskom klubu. Njegovi protivnici se povezuju i organizuju. Protiv njega se stvara zavera. Smatraju ga preprekom na putu uništenja demokratskih tekovina narodnih masa. Pobede na granicama, postignute baš Robespjerovom nepomirljivom politikom i njegovih najbližih saradnika, otklonile su spoljnu opasnost pa se sada moglo intrigirati.

Oba odbora sastala su se 4. i 5. termidora i rešila da se teror produži i preduzmu izvesne mere u duhu Sen Žistovog plana, ali izgleda da nije došlo do izmirenja. Robespjer na to nije pristao, jer nisu bili zadovoljeni svi njegovi zahtevi. Osmog termidora (26. jula) Robespjer se trudio da u Konventu neposredno izdejsstvuje ostvarenje svog programa. U tom iskrenom ali nespretnom govoru on je osumnjičio i ugrozio sve. Pozvan da imenuje poslanike koje je optužio, on je odbio da odgovori ostavljajući giljotinu da lebdi nad svim prisutnima. To je diglo na otpor dotle apatičan Konvent. Odlučnu ulogu su odigrali korumpirani poslanici, najviše oni ugroženi. Ovog dana je Robespjer ostao u manjini. Idućeg dana uhapšen je u Konventu sa Sen Žistom, Kutonom i svojim bratom, ali su ih policijski činovnici ubrzo oslobodili. Jakobinci se na to grupišu, Komuna se pokreće, a Anrio mu stavlja na raspolaganje Nacionalnu gardu kojoj je bio na čelu. Robespjer je u njima imao moćne saveznike. Iako

su siromašni slojevi pariskog stanovništva pokazivali malo volje da pruže podršku Komuni zbog skupog života i maksimiranih nadnica, ipak je Robespjer imao u rukama jaka sredstva da nametne svoju volju Konventu i da sprovede diktaturu koju dotle nije imao, ma koliko da su ga zbog toga optuživali. Međutim, zazirao je da se posluži silom da bi Konventu nametnuo svoju volju. To je dalo vremena vođama opozicije da preduzmu efikasne mere za svoj spas. Konvent je imenovao Baraa komandantom oružanih snaga. On je prikupio ljude među građanskim elementima, noću smelo upao u sedište Komune i uhapsio Robespjera. Idućeg dana je pogubljen sa Sen Žistom, Kutonom i Lebaom. Sada se teror okrenuo protiv pristalica Robespjera, ali će nastupiti reakcija koja će iznenaditi i pogoditi termidorce, one koji su oborili Robespjera.

Istoričari proletarijata vide u jakobinstvu jedan od većih uspona ugnjetavanih klasa u njihovoj borbi za oslobođenje... Buržoaska revolucija imala je pred sobom samo jedan zadatak — zbaciti, odgurnuti, uništiti sve okove ranijeg društva (Lenjin). U leto 1794. bio je slobodan put za razvitak kapitalizma u Francuskoj, a opasnost od restauracije aristokratske monarhije isključena. Da bi narod mogao zasnovati svoje demokratske tekovine, bilo bi potrebno da se revolucija nastavi, ali tada nije bilo uslova za razvijanje buržoaske u proleterku revoluciju. Proletarijat, koji se tek bio počeo izdvajati iz tih siromašnih masa, kao začetak jedne nove klase još je sasvim nesposoban za samostalnu političku akciju (Engels). Revolucija je bila završena. Buržoazija se učvrstila na vlasti.

2. OPERACIJE NA SEVERU

Deveti termidor nije se naglo odrazio na francuske armije i njihove operacije. Polet koji im je bila dala revolucionarna Robespjerova vlada nosiće ih do kraja godine daleko van granica predrevolucionarne Francuske.

Prešavši na desnu obalu Meze 24. jula, Koburg je postavio svoju armiju duž Meze i Urta, od Mastrihta do Stavloa sa glavninom istočno od Vizea. Desno, kod Rurmonta bio je general Kerpen. Krajem jula Koburga je zamenio Klerfe. Princ Oranski je deo svojih trupa smestio u tvrđave, a drugim delom je zauzeo liniju Berhen op Zom-Hezden; Britanci su se grupisali severno od Brede. Prvih dana avgusta na konferenciji u Mastrihtu saveznici su rešili da budu u defanzivi.

General Šerer je zauzeo Landresi 16. jula, Le Kenoa 16. avgusta, Valansjen 28. avgusta, Konde 29. avgusta. Severna armija¹⁸⁶ je već 20. avgusta krenula iz Antverpena i 19. septembra stigla do Dintera, pošto je u boju kod Bokstela odbacila britansku zaštitnicu. U toku ove operacije ojačana je trupama Moroa i delom trupa Šerera. Vojvoda od Jorka povukao se iza Meze, kod Grava je zauzeo položaj na desnoj obali od ostrva Bomelvara¹⁸⁷ do blizu Venloa sa težištem kod Najmehena, a Holanđani su se grupisali između Gertrudenberga i Hezdena. Armija Sambre i Meze¹⁸⁸ krenula je 15. septembra u napad na trupe Klerfea: Šerer je sa tri divizije i jednom brigadom (34 000) prešao Mezu kod Ija i Namira, zatim i Urt. Jednovremeno je levo francusko krilo krenulo na Mastriht, odbacilo prednje delove Austrijanaca, ali su ovi, pojačani, preoteli izgubljene položaje. To je olakšalo rad francuskog desnog krila. Šerer je 18. septembra nastavio nadiranje i odbacio Austrijance koji su zatim ceo svoj front sa Meze povukli na reku Rer. Tu ih je Žurdan napao 2. oktobra: krenulo je 100 000 ljudi, precizno manevrovalo i napadalo, najurednije od revolucije na ovamo. Austrijanci su napustili svoje položaje i povukli se na desnu obalu Rajne koju su prešli 5. oktobra kod Milhajma. Bitka na Reru stajala je Francuze oko 1000 ljudi, a

¹⁸⁶ Oko 70 000 na licu. Trupe su bile u dobrom stanju. Pobeda im je ulila samopouzdanje, za nekoliko nedelja odmora povratile su kondiciju i učvrstile organizaciju.

¹⁸⁷ Ostrvo koje obrazuje Meza i Val.

¹⁸⁸ Oko 97 000 na licu. Sa trupama Šerera koje su stigle 14. septembra — 110 000. Stanje kao kod prethodne armije.

Austrijance 3000 i 800 zarobljenika. Francuzi su preduzeli gonjenje, 6. oktobra stigli su u Keln, a 20. oktobra u Bon. Mاستriht se predao Kleberu 4. novembra sa 8000 ljudi i 350 topova.

Dok je Žurdan pobedama na Urtu i Reru učinio kraj operativnom uticaju Austrijanaca na događaje u Holandiji, trupe Pišgrija opsele su Sertohenbos (francuski Boalle-Dik) i zauzeli ga 10. oktobra. Ovim su stvorile oslonac za dalje nadiranje u Holandiju. Istog dana je Moro prešao Mezu kod Rurmonta odakle se general Kerpen bio povukao iza Rajne zajedno sa Klerfeovim trupama. Diviziji Moroa predao se Venlo 26. oktobra. Nikakvog pokušaja deblokade ni ovde ni kod Sertohenbosa. Štaviše, smatrajući da je kod Najmehena ugrožen, vojvoda od Jorka je naredio svojoj armiji da pređu na desnu obalu Vala, samo je trebalo držati ostrvo Bomelvar preko koga je održavana veza s Holanđanima, da se ne bi izolovale tvrđave Najmehen i Grave, ali na intervenciju princa Oranskog postavio je glavninu na dohvat Najmehena. Bio je ipak rešen da ne primi nikakvu veću borbu. Saveznici su gledali svaki svoj interes.

Uspeh Žurdana i pad Sertohenbosa naveli su Pišgrija da pređe Mezu i da odbaci saveznike s one strane Vala što bi omogućilo potpunu blokadu Gravea. Nizvodno od ove tvrđave 18. oktobra prešle su Mezu divizije Suan i Bono, u svemu oko 30 000 ljudi, i posle uporne borbe na nasipima Meze i Vala stali čvrsto na drugu obalu. Grave je sada bilo blokirano sa svih strana, a francuske trupe podišle su i Najmehenu. Glavnina divizije Moro ostala je u Geldernu da osmatra Austrijance generala Verneka koji je sa 19 bataljona i 30 eskadrona krenuo desnom obalom Rajne u pomoć Najmehenu. Vojvoda od Jorka prešao je sada sasvim na desnu obalu Vala, a teška konjica se čak povukla na Isel. Britanci su se povukli iz Najmehena 7. novembra i brzopleto zapalili most tako da su Holanđani morali kapitulirati. Pokušaj deblokade generala Verneka, na koga se mnogo polagalo, pretrpeo je neuspeh.

Odbacivanjem saveznika na desnu obalu Meze, delom i s one strane Vala, moglo se smatrati krajem zao-

kružene operacije, utoliko više što je sezona bila odmakla, a trupe premorene. Bilo je dotle u običaju da se u to godišnje doba potraže zimski kvartiri. Smatrajući upravo da su operacije završene, vojvoda od Jorka se vratio u Britaniju. Komandu je primio Valmoden, ali nije mogao neposredno komandovati nacionalnim britanskim trupama, samo se sporazumovati sa njihovim komandantom Arkurom. Međutim, Odbor javnog spasa je naredio Pišgriju da pređe i Val. Prvi pokušaj da se zauzme Bomelvar od 11. decembra je odbijen. Ubrzo je nastupio jak mraz. Divizija Delma prešla je iznenadno Mezu preko leda 27. decembra i zauzela ostrvo. Dotle je zauzet Hezden, ubrzo zatim Gertrudenberg, a Grave se predao 28. decembra. Poplave, tradicionalnu odbranu Nizozemske, zima je izigrala. Francuzi su 8. januara prešli Val kod Tjela, kasnije i kod Najmehena, 14. januara je sva francuska armija bila na desnoj obali a Valmoden je sa svojih 25 000, toliko mu je ostalo, odstupio iza Isela noću 14/15. januara. Ovim je sudbina Holandije bila odlučena. U odstupanju su savezničke trupe bezobzirno postupale sa stanovništvom koje će Francuze dočekati kao oslobodioc. Krajem januara Valmoden je prešao Ems gde je zauzeo zimske kvartire od Emdena do Minstera. Austrijski korpus Alvinci zazimio je na Lipi. Britanske trupe su kasnije vraćene u zemlju. U Amsterdamu je u međuvremenu izbila buržoaska revolucija. Tu su Francuzi dočekani kao oslobodioci. Pišgri je 23. januara ušao u Hag. Obrazovana je nova vlada koja je proglasila Republiku Holandiju saveznicom Francuske. Strane trupe u holandskoj službi su raspuštene, a tvrđavama je naredeno da se predaju Francuzima. Zamrznutu holandsku flotu u Tekselu zarobila je francuska konjica.

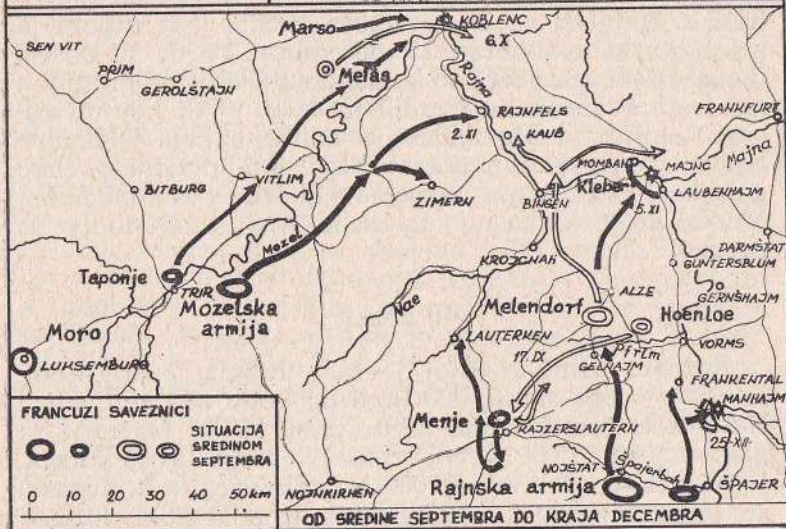
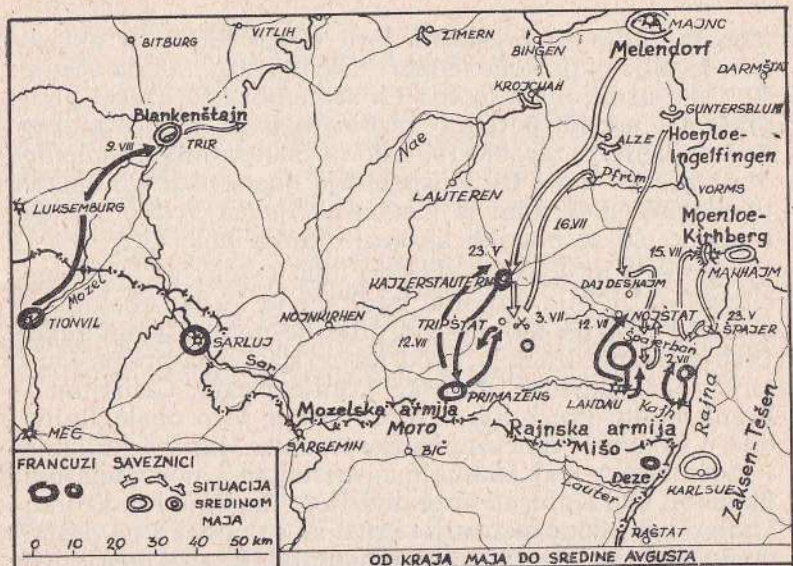
Ove začuđujuće uspehe francuske trupe su postigle pre svega, zahvaljujući svom revolucionarnom elanu. Republikanski ideali, u Konventu na izdisaju, još su oduševljavali armije Republike. Disciplina nije isključivala bratstvo i jednakost. Republikanska osećanja jednako su prožimala sve, bez razlike na čin. Od vojnika do ge-

nerala svi su osećali građanima koji se bore za istu plemenitu stvar, za prava čoveka. Vojnike i oficire zbližile su iste tegobe koje su savlađivali jednakom izdržljivošću. NB Oficir je nosio ranac kao i vojnik, gotovo svu je platu primao u asignatima, živeo na najskromniji način. Komandanti armije primali su u gotovu beznačajnu sumu. Skoro su svi oficiri, tek nedavno unapređeni, izišli iz narodnih ili buržoaskih redova. Kastiski duh bio je sasvim stran. Najbolji među njima, kao Oš i Marso, smatrali su rat potrebnim zlom, iako su zavoleli svoj nov zanat poneseni borbenim temperamentom ili zainteresovani kombinacijama ratne veštine. Oficiri i vojnici tukli su se za slobodu republikanske Francuske, a ne za slavu ni bogatstvo. I među njima bilo je pljačkaša i kukavica, NB ali su komesari postupali s njima oštro što je odobravala ogromna većina. Nisu gundali protiv vlade i kada su znali da nije preduzela sve što je mogla da bi im učinila snošljivijom strahovitu oskudicu u kojoj su stalno gurali. U dronjcima tukli su se i maršovali po strahovitoj zimi. Sve su to podnosili zagriženošću ljudi koji znaju zašto to čine. Verovali su da će kraj njihovim patnjama doći bliskim trijumfom slobode. Bio je to jedinstven trenutak u istoriji francuskih revolucionarnih ratova: pre toga revolucionarne armije bile su nedovoljno homogene i rdavo organizovane a njihovi delovi nejednake vrednosti; kasnije, kada se rat odužio, a civilne vlasti izgubile prvenstvo, francuske armije steći će mnogo vojničkog duha, zadržaće hrabrost i mnogo elana, ali će izgubiti revolucionarni duh; postaće dobro organizovane profesionalne trupe sa krutom hijerarhijom koje će slušati svoje starešine.

3. OPERACIJE NA OSTALIM FRONTOVIMA

NA RAJNI I MOZELU

U drugoj polovini septembra saveznici su se spremali da preotmu Trir, ali su od toga odustali čim su saznali za Klerfeov poraz na Urtu. Princ Hoenloe, ojačan austrijskim

Sk. 14 — Operacije na Rajni i Mozelu 1794.

trupama koje su prešle na levu obalu Rajne, u okviru ove, kasnije napuštene namere, imao je zadatak da vezuje Rajnsku armiju. On je već 17. septembra sa 25 000 ljudi prešao u napad, potpuno razbio diviziju Menje, zauzeo Kajzerslautern, zarobio 100 oficira, 3000 vojnika, zaplenio 3 zastave i 4 topa. Ovaj uspeh nije imao nikakvih operativnih posledica. Čim je glavna akcija na Trir otkazana saveznici su se povukli na svoje ranije položaje.

Pobeda na Reru 2. oktobra bila je znak za opšte nastupanje. Divizija Taponje nadirala je levom obalom, a ostale 4 divizije Mozelske armije desnom obalom reke. Divizija Menje krenula je od Kajzerslauterna prema Lauterkenu, a glavnina Rajnske armije prema Gelhajmu i Frankentalu. Pre kraja oktobra sva je leva obala Rajne bila u rukama Francuza, izuzev tvrđava Majnc i Rajnfels i mostobrana kod Manhajma. Austrijanci pod Melasom napustili su i Koblenc pred divizijom Taponje i divizijom Marso iz Žurdanove armije. Prusi su se povukli na desnu obalu Rajne i zauzeli kantonmane od Kauba do Gernshajma. Rajnfels se 2. novembra predao bez otpora, a manhajmski mostobran 25. decembra. Majnc su opsele divizije Deze i Sen Sir pod komandom Klebera. Ogromnim naporom Francuzi su izradili na levoj obali kontravalcionu liniju od Mombaha do Laubenhajma. Blokadne trupe izvanredno su patile u velikoj zimi i pretrpele velike gubitke. Luksenburg su opsele tri divizije pod komandom Moroa koga je kasnije zamenio Atri. Luksenburg se predao 7. juna 1795.

U ALPIMA

Alpska armija, kojoj je sada bio na čelu Gijom, imala je svega oko 22 000 ljudi od kojih 800 konjanika. Italijanska armija imala je u svemu 80 000 (zajedno sa garnizonima i 15 000 u bolnicama), a svega 35 000 boraca. Saveznici su očekivali 18 000 Napolitanaca, a 3. avgusta stigla su svega 2 konjička puka ili 1200 konjanika. U međuvremenu su saveznici pripremali napad na Savonu da bi došli u vezu s morem i britanskom flotom. Savona

je pripadala Đenovljanskoj Republici, ali su već obe strane povređivale njenu neutralnost. Oko 11 000 Austrijanaca prikupilo se sredinom septembra kod Karkara, gde ih je Masena napao 19. i 20. septembra i odbacio na Akvi. Saveznici su zazimili kod Akvija, Konija, Suze i Aoste, a Francuzi na ranijim položajima. Dimerbion je penzionisan, a komandu nad obema armijama primio je rehabilitovani Kelerman.

Delovi opšteg sardinskog poziva stupili su u akciju početkom avgusta; jedna grupa od 10 000 do 12 000 seljaka nastupala je u procesiji pod zastavom bogorodice očekujući čudo. Nju su rasterali u panici 4. avgusta kod Garesija izviđači francuske 46. brigade.

U PIRINEJIMA

Na Istočnim Pirinejima dok su Francuzi opsedali Belgard (predao se 18. septembra), španski komandant La Union utvrdio se od Espola, na podnožju prevoja Banjol, do Sen Lorana de Mige, u dve linije, gde je u svemu bilo 77 reduta ili baterija sa 250 topova. U zoru 17. novembra Digomije je napao ovu liniju sa 30 000 ljudi, dok je Dope demonstrativno napadao u Serdanji. Divizija Ožro obuhvatila je i odbacila levo špansko krilo, levo francusko krilo je odbijeno, a centar nije preduzeo ništa. U toku napada poginuo je Digomje, koga je po naređenju komesara zamenio Perinjon. On je ponovio napad 20. novembra sa težištem na desnom krilu gde je divizija Ožro ojačana dvema brigadama. Tu je ovog dana poginuo La Union koga je zamenio Las Amariljas. On se povukao na Geronu. Španska vojska je već bila demoralisana. Dezertirali su vojnici i oficiri. Noću 23/24. novembra francuski izviđački delovi dočekani su oduševljeno u Figeras, a garnizon tvrđave, najjače u Španiji, predao se na prvi poziv (9400 ljudi snabdeveni svim potrebama). Rosas se naprotiv uporno branio do 3. februara 1795. Za to vreme španska armija je bila potpuno inertna. Ovim uspehom Francuzi su stekli odličan oslonac za upad u Kataloniju.

Na Zapadnim Pirinejima posle pada Tolose nastupilo je zatišje. U drugoj polovini septembra počela su stizati pojačanja, pa je Monse, Milerov naslednik, početkom oktobra raspolagao sa oko 60 000 ljudi. Sredinom oktobra krenuo je napred na celom frontu i potisnuo Špance na položaje severno i severoistočno od Pamplone. Od sredine novembra Francuzi su izveli nekoliko napada na taj položaj, no bez rezultata. Po odobrenju Odbora javnog spasa Monse se krajem novembra povukao u zimske kvartire, bliže granici radi bolje veze sa pozadinom.

Na granici Aragonije nastavljeni su reidovi, pretežno sa francuske strane koji su u suštini bili pljačkaški pohodi. Francuske trupe na ovom frontu objedinjene su u 5. diviziju Istočnopirinejske armije pod komandom generala Šarlea.

U VANDEJI

Oslabljena Zapadna armija nije pokazala veliku aktivnost u drugoj polovini godine. Robespjerov pad doveo je do umerenijeg stava prema ustanicima. Tiro je stavljen čak i pod sud kao tvorac paklenih kolona. Njegovi naslednici Vimer, zatim Dima, najzad Kanklo povećali su broj utvrđenih logora nastojeći da Vandejce sve jače stegnu. Osetivši to, oni su ih iznenadno napadali grupisanim snagama, pa neke i uništili. Takva 4—5 napada bili su jedini vojni događaji koje treba pomenuti. Neaktivnost Vandejaca objašnjava se razdorom među vođama. U to vreme i u Bretanji se javljaju nemiri većih razmera, pre svega na poluostrvu Kontantenu. U Normandiji je bilo sličnih pojava, ali u manjim razmerama.

NA MORU I KOLONIJAMA

Odbor javnog spasa mogao se posvetiti mornarici tek krajem 1793. i početkom 1794. kada je prošla smrtna opasnost sa kopna. Komesar Konventa i član Odbora

javnog spasa, bivši kapetan trgovačke mornarice Žan Bon Sen Andre osposobio je atlantsku flotu za dejstva. Pod admiralom Vilareom de Žoajeom i Sen Andreom isplovila je iz Bresta 20. maja sa 26 linijskih brodova, u susret konvoju od 200 brodova koji su iz Amerike donosili hranu za Francusku, da bi ga zaštitila od britanske flote lorda Haua koji je sa 33 lijinska broda i 12 fregata krstario pred obalama Britanije i Normandije. Do dodira je došlo kada je Hau imao na okupu samo 26 brodova. Idućeg dana borbu je prekinula magla, 30. i 31. maja ona je sprečila svaku aktivnost, a 1. juna je došlo do ogorčenog sudara u kome su Francuzi izgubili 7 brodova i 8000 ljudi pa se povukli u Bertom, a Britanci u Portsmut. Zahvaljujući ovoj bici konvoj je stigao čitav u Brest. U decembru Vilare se ponovo otisnuo na pučinu, ali ga je oluja primorala da se vrati.

Na Sredozemnom moru Francuzi su osposobili 7 linijskih brodova. Da bi posadu očeličio u borbi, admiral Pjer Marten odvodi ih u jedan zaliv istočno od Tulona i tu tokom 5 meseci odbija povremene napade jače protivničke flote, pa se u oktobru vraća u Tulon bez gubitka brodova. U međuvremenu, Sen Andre je tu osposobio novih 8 linijskih brodova.

Te godine se Velika Britanija jače angažovala na Antilima. Početkom 1794. tamo je stigao admiral Džon Džarvis sa 4 linijska, više manjih brodova i 6000 vojnika. Usled podvojenosti Francuza, Britanci u martu zauzidaju Martinik koji su branile znatno slabije snage generala Rošanboa, a mesec dana kasnije Gvadelup i Sent-Lisi. Iskrcavaju se i u San Domingo i uz pomoć rojalista 5. juna zauzimaju Port-O-Prens. U međuvremenu je Konvent ukinuo ropstvo odlukom od 16. plivjoza (4. februara 1794). Tusen Luvertir, najznačajniji vođa crnaca, prišao je republikancima a za njegovim primerom pošli su i drugi. Tusen Luvertir krenuo je protiv Španaca njegovih dotadašnjih saveznika i preoteo im zauzetu francusku teritoriju. Komesar Konventa Viktor Ig, koji je u junu doplovio u Zapadnu Indiju sa 1500, preoteo je Gvadelup.

USTANAK U POLJSKOJ

Pasivnost pruskih trupa na Rajni u toku 1794. objašnjava se dobrim delom poljskim ustankom.

Druga podela Poljske¹⁸⁹ i okupacija stranim trupama čak i onih delova zemlje koja je ostavljena kralju Stanislavu Ponjatovskom izazvala je veliko nezadovoljstvo. Patrioti su slali Košćušku u inostranstvo poziv za pozivom da im se stavi na čelo. Poslednji povod ustanka bio je pokušaj da se neke poljske trupe rasformiraju. Košćuško je 23. marta u Krakovu proklamovao ustanak. Kod Raclavica već 4. aprila sa 5000 ljudi tukao je 3000 ljudi ruskog generala Tormasova. Na glas o toj pobedi u Varšavi se 17. aprila pobunila poljska Gardijska brigada kojoj se pridružuje narod. U dvodnevnim borbama Rusi su potisnuti iz grada uz gubitke od oko 2000 ljudi. Ustanak se munjevito širio. General Jakub Jasinjski digao je Litvaniju.

Košćuško je računao da će mu se pridružiti sve poljske trupe, čak i one koje su od prošle godine bile u sastavu ruske vojske i pod njenom kontrolom, ali se to samo delimično ostvarilo. Po nalogu carice Katarine general Suvorov, koji se dotle nalazio na granici prema Turskoj, upao je sa 12 000 ljudi u Podoliju i razoružao poljske nepouzdate pukove skoro bez otpora, u svemu 8000 vojnika. General Soltikov je to isto učinio u rejonu Zaslavlja. Razoružanje, izvedeno odlučno i brzo, lišilo je ustanike kadrova i sprečilo je dizanje na oružje Volinije i Podolije.

Košćuško, u čijim se rukama sasređivala sva politička i vojna vlast, našao se pred nesavljadljivim problemima. Zemlja gotovo isključivo poljoprivredna, razdri-rana frakcijama, velikim delom još okupirana, a nije pružala mnogo uslova za opremanje i naoružanje armija. Skupilo se 40 000 ljudi što je bilo nedovoljno u situaciji u kojoj se ustanak nalazio. Ravna Poljska bila je izložena upadu velikih sila, Rusije s istoka, Pruske sa zapada

¹⁸⁹ Prvu podelu Poljske izvele su Austrija, Pruska i Rusija 1772. Druga je izvršena 1793. posle upada Rusa u Poljsku.

i Austrije s juga. Njen centralni položaj dopuštao je manevar po unutrašnjim pravcima u strategijskim razmjerama, ali je zato trebalo više trupa i armija veće pokretljivosti, a pre svega bila su potrebna utvrđenja na koja bi se trupe na odbrambenim pravcima mogle oslanjati. U nedostatku trupa i tvrđava morao je Košćuško da podeli svoju vojsku na nekoliko slabih odreda.

Udruženi Prusi (15 bataljona i 16 eskadrona) i Rusi (14 bataljona i 34 eskadrona) tukli su Košćuška kod Ščekocinija 6. juna 1794, a Rusi Jozefa Zajončeka kod Helma. Nezadovoljan sporošću kojim se sudilo izdajnicima, narod Varšave provaljuje u zatvore, kao što su ranije činili Parižani, veša ih na ulicama, ali se taj pokret ugušuje. U međuvremenu, saveznici su potiskivali ustaničke trupe ka Varšavi. Oko 25 000 ustanika grupisano je u utvrđenom logoru Vola pod Varšavom. Saveznici su imali 25 000: pod Fersenom 13 000 Rusa, a pod kraljem Fridrihom Vilhelmom 20 000 Prusa. Iz svojih arsenala u Torunju, Grudžonsu i Gdansku (Dancig) uputili su Prusi uzvodno Vislom veliki opsadni park koji su ustanici uništili između Torunja i Varšave. Ustanak se širi sve do Poznanja. To je odlučilo pruskog kralja da odustane od opsade i da se 6. septembra povuče na Vartu, ostavivši ustanicima deo slagališta i bolnice. Rusi su se povukli uzvodno na Kozjenice. U međuvremenu Katarina je naredila Suvorovu, koji je između Dnjepra i Buga osmatrao Turke, da uguši ustanak. On je 1. septembra krenuo iz Kovala sa 14 000 ljudi. Tukao je Sjerakovskog kod Bržeča 19. avgusta. Košćuško je sada uzalud nastojao da spreči spajanje Suvorova i Fersena; poslednji ga je tukao kod Maczejovica 10. oktobra i ranjena zarobio. Pred Pragu, slabo utvrđeno varšavsko predgrađe na desnoj obali Visle sa 12 000—15 000 posade, Suvorov je stigao 2. novembra sa 25 000 ljudi,¹⁹⁰ otpočeo radove kao da će pristupiti redovnoj opsadi, i u zoru 4. novembra uputio je svoje

¹⁹⁰ Ruski istoričari navode 22 000 Rusa prema 30 000 ustanika, a poljski oko 40 000 Rusa i 10 000 ustanika. Navedene cifre u tekstu su Zominijeve (V, str. 296—297).

trupe na juriš.¹⁹¹ Iznenađeni Poljaci, koji protiv takvog vida napada nisu bili preduzeli nikakve mere, ubrzo su savladani. Dva dana kasnije predala se i Varšava. Ustanak je bio ugušen.

Izvori i literatura: Schels, *Der Feldzug der kaiserlich osterreichischen und alliirten Armeen in den Niederlanden 1794. bis 1795*, ÖMZ, 1818, sv. 1—3, 1820; Jomini, *Histoire...*, V—VI, Paris, 1820; Spannoghe, *Der Feldzug 1794 in Deutschland*, ÖMZ, 1824, sv. 2 i 3; *Geschichte der Kriege...*, III, Leipzig, 1829; *Original Denkschrift des FM. Prinzen Coburg über den Operationsplan des Feldzugs 1794*, ÖMZ, 1831, sv. 4; Schels, *Der Winterfeldzug in Holland vom Ende Dezember 1794. bis Ende März 1795*, ÖMZ, 1831, sv. 1—3; J. Fernel, *Campagne de la Révolution française dans les Pyrénées orientale*, I—II, Paris, 1851—53; *Victoires...*, II, Paris, 1854; Karl Erzherzog, *Feldzug von 1794. i 1795*, SMZ, 1872; sv. 1; E. Ducéré, *L'armée des Pyrénées occidentales*, Bâyonne, 1882; E. Bonnal, *La guerre de Hollande et l'affaire du Texel*, Paris, 1886; L. Krebs i H. Moris, *Campagne dans les Alpes pendant la Révolution*, I—II, Paris, 1891—1895; Minarelli-Fitzgerald, *Die Feldzüge der französischen Revolution, der Feldzug 1794*, OMWV, 1892, sv. 44; J. Colin, *La tactique et la discipline der armées de la Révolution*, Paris, 1902; H. Coutanceau, *La campagne de 1794 à l'armée du Nord*, 1—4, Paris, 1903—1908; C. Clerget, *Tableau des armées françaises pendant la Révolution*, Paris, 1905; G. Fabry, *Histoire de la campagne de 1794 en Italie*, Paris, 1905; V. Depuis, *Les opérations militaire de la Sambre en 1794; Bataille de Fleurus*, izd. fr. Generalštaba, Paris, 1907; Bourdeau, *Les armées du Rhin au début du Directoire*, Paris, 1909; L. Henequin, *La campagne de 1794 entre Rhin et Moselle*, izd. fr. Generalštaba, Paris, 1909; L. Jouan, *La campagne de 1794—1795 dans les Pays-Bas*, izd. fr. Generalštaba, Paris, 1914; R. Lorenz, *Volksbewafnung und Staatstidee in Österreich*, Wien, 1926; L. Du-

¹⁹¹ Integralno naređenje za napad daje Žomini, *Histoire...*, VI/360—363, Paris, 1820.

breuil, *Histoire des insurrections de l'Ouest*, Paris, 1929; Phipps, *The armies of the French First Republic*, I—II, London, 1929 i 1935; W. Wendland, *Versuche einer allgemeinen Volksbewaffnung in Süd-Deutschland*, Berlin, 1931; L. Madelin, *La jeunesse de Bonaparte*, Paris, 1937.

GODINA 1795.

1. TERMIDORSKA REAKCIJA

Devetog termidora razbijena je revolucionarna vlada, ukinuta dirigovana privreda i društvena demokratija. Sankcije protiv *besnih* Ebera i njegovih pristalica, preduzete prethodnog perioda, sada izgledaju kao uvod u proces restauracije buržoazije. Ona je sada povratila svoju vlast da bi je stalno zadržala.

Termidorci nisu uspostavili ustavnu vladavinu. Oni su izvršnu vlast prosto uzeli u svoje ruke. Dekretom od 11. termidora (29. jula 1794) četvrtina članova komiteta se obnavlja svakog meseca, ali niko nije mogao biti izabran dva meseca uzastopce. Tako se mnoštvo članova Konventa izmenjuje na vlasti, ali se u toj kvazi-anonimnosti njen autoritet razvodnjava. Odbor javnog spasa ograničen je sada na spoljne poslove i vojsku; gubi raniji dominantan položaj. Izvršne komisije, koje su zamenjivale ministre potčinjene su sada odborima Konventa. Mnogi njegovi članovi upućeni su u unutrašnjost po raznim zadacima gde su po volji interpretirali vladinu politiku. Vlast se, dakle, rasparčavala i anarhizovala. Javno mnjenje se naročito ustremilo na instrumente terora. Oni se redom ukidaju. Revolucionarna vlada, zadržana u principu, izgubila je ne samo stabilnost i jedinstvo već i snagu prinude.

Uznemireni putem kojim se pošlo, koji je vodio u kontrarevoluciju, republikanci, bilo montanjari ili jakobinci, protestuju protiv oslobođenja sumnjivih. Predloge reakcije da se svi bivši članovi Odbora stave pod optužbu, Konvent je odbio. Ali se reakcija nameće spolja. Mladi

Ljudi imućne buržoazije („zlatna mladež“) organizovani u oružane bande zavladao su ulicama, kafanama, pozorištima. U njima vrve dezerteri i vojni neposlušnici. Oni napadaju 21. brimera (11. novembar) Jakobinski klub, što je vladi poslužilo kao povod da ga zatvori. Mnogi njegovi članovi stavljeni su pod sud. Jakobinci nisu nikad bili monolitni, a sada se idejno sasvim cepaju. „Zlatna mladež“ stupa u akciju i u unutrašnjosti. Na Jugu se javljaju „Isusove čete“ koje napadaju sve patriote iz 1789. bez razlike. U Lionu je 14. plivjoza (2. februar 1795) došlo do pokolja patriota. To je početak belog terora. Krajem proleća 1795. termidorci popuštaju svim reakcionarima čak i notornim rojalistima. Ali će ekonomske krize staviti narod ponovo u pokret.

Naglo napuštanje dirigovane ekonomije izazvalo je katastrofalnu krizu. Zlata je sasvim nestalo iz opticaja; zamenili su ga asignati čija vrednost skokovito pada: januara 1795. jedan zlatnik (lujdor, louis d'or) vredi 130 livara u asignatima, septembra će vredeti 1200, a 26. oktobra, kada će Konvent zaključiti svoju poslednju sednicu, 2500 livara. Cene namirnica uporedo skaču. To najviše pogađa činovnike i male rentijere čiji su prihodi u nominalnoj vrednosti. Trgovci primaju assignate samo po dnevnom kursu. Radnici nemaju posla. Oni najviše trpe. Nemaju nikakva prava, ni pravo udruživanja, ni štrajka, ni glasa. Glad, redovna, neprekidna, zahvatila je veliki deo naroda. U Parizu se pred pekarnicama stvaraju ogromni redovi „praznih trbuha“ (ventres creux). U Lionu, januara 1795, nije bilo hleba pet dana. Inflacija je izazvala nečuvenu špekulaciju a ova nove bogataše (nouveaux riches) koji žive u neviđenom luksuzu dok narod skapava od bede. Revolucija je izvela imovinski prevrat ogromnih razmera: aristokratija je oborena, nastala je plutokratija. Bez finansijskih sredstava, vlada je nemoćna da spreči nemire koji prete da je odnesu.

Početkom proleća bune se mnogi krajevi. Pariz se ponovo pokreće; sankiloti, koji su ravnodušno gledali propast jakobinaca, sada se bune: traže hleba i ustav od 1793. No, ovog puta su dezorganizovani, njihovi naj-

mlađi i najborbeniji elementi su u vojsci, dok je klasno svesnija buržoazija, poučena iskustvom iz 1793, sada složno istupala protiv njih. Kada je narod Pariza, neorganizovan i nenaoružan, 12. žerminala (1. aprila) upao u zgradu Konventa, lako ga je rasterala Nacionalna garda bogatih rejona. Tada je rešeno da se vojska upotrebi protiv buntovnog naroda zajedno sa Nacionalnom gardom buržoaskih rejona zapadnog Pariza. Prvi put posle 1789. trupe ulaze u Pariz da se bore protiv naroda. Bio je to prvi korak na opasnom putu koji će odvesti Francusku vojnoj diktaturi. Neuspela buna je samo pooštrila reakciju. Uhapšen je veliki broj jakobinaca. Ustanak od 1. do 4. prerjela (20—24 maj) bio je ozbiljniji. Iako nije došao iznenadno — Konvent je imao vremena da dovuče trupe sa svih strana, termidorska reakcija je skoro oborena. Vojska je opkolila najbuntovniji rejon Sent Antoan koji se predao bez borbe. Represalije su surove. Uhapšeno je 5000 jakobinaca, među njima 62 poslanika „planine”, a šestorica osuđenih na smrt izvršili su samoubistvo čim je presuda saopštena. Neki smatraju da slom ovog ustanka obeležava kraj revolucije, da je slomljena njena glavna poluga.¹⁹² Otada je beli teror uzeo maha u Parizu i unutrašnjosti. Republikance je najviše uznemiravalo rovanjenje rojalista. Posle smrti kraljevog sina, nazvanog Luj XVII (8. juna), grof od Provanse, nazvavši se Luj XVIII, objavio je manifestom od 24. juna iz Verone da će kazniti revolucionare i vratiti stari, predrevolucionarni režim. U Parizu je postojala rojalistička agencija; rojalisti su uspostavili vezu sa Pišgrijem, komandantom Rajnske armije; u Franš Konteu i na Jugu spremao se ustanak u očekivanju savezničke invazije. Vlada je sa buntovnicima na Zapadu postupala vrlo blago i pomirljivo. Sporazumom — naziva se čak mirom — sa Šaretom u La Žaneu od 18. februara, sa Stofleom u Sen Florjanu od 20. aprila i sa šuanima istog dana u Mabileu, ostavljeno im je oružje (osim topova) i vojne formacije, plaćena im je ratna odšteta, oslobođeni su od poreza i rekvizicije, a vraćena

¹⁹² G. Lefebvre, *La Révolution française*, str. 428, Paris, 1957.

sekvestrirana dobra.¹⁹³ Ipak su Vandejci i šuani ubrzo ponovo ustali na oružje da se pridruže desantu Britanaca.

Ali baš ovde, na poluostrvu Kibronu,¹⁹⁴ gde su preduzeli najzamašniju akciju, koja je trebalo da izazove opšti ustanak, rojalisti su presudno tučeni. Ovaj neuspeo emigrantski pokušaj učvrstio je Republiku. Na godišnjicu osvojenja Bastilje, 14. jula, ponovo se pevala *Marseljeza*, gonjena posle 9. termidora. Vojnici i sankiloti zajednički su gonili reakcionare. U armiji se republikanska lojalnost najbolje sačuvala. Ali većina u Konventu nije kidala sa desnicom. Ustav godine III, koji su izradili termidorci, republikanski je, ali antidemokratski, suštinom i formom. To je povratak na izborno pravo ograničeno na imućnu klasu. Dvodomni sistem treba još više da učvrsti poredak buržoazije. Skupština pet stotina imaće samo prava da predlaže zakone, a Senat će ih praviti. Izvršnu vlast imaće Direktorijum od 5 članova izabranih od Senata među 50 kandidata koje predloži Skupština. Uplašen od rojalista, Konvent se ipak pomerio malo ulevo. Jedan dodatak ustava je predviđao da 2/3 članova Konventa (500) prelaze u novo zakonodavno telo, tobože da se obezbedi kontinuitet rada, u stvari da se sačuva vlast i spreče represalije nad revolucionarima, pre svega nad onima koji su izglasali smrtnu presudu Luju XVI. To dovodi do pariskog ustanka od 13. vandemjera (5. oktobar) koji ima rojalistički karakter. Tog dana Konvent je poverio oružanu snagu Barau, a ovaj operacije protiv ustanika generalu Bonaparteu, koji je istog dana ugušio pokret veštom upotrebom artiljerije. Bonaparte je postavljen za komandanta Armije unutrašnjosti. Nacionalna garda je razoružana. Pariz je ostao pod vojnom okupacijom; njegova revolucionarna uloga je prestala. Ali je represija protiv desnice bila blaga. Na svojoj poslednjoj sed-

¹⁹³ Kasnije su Vandejci tvrdili da im je tajnim dodatkom obećana i restauracija monarhije, o čemu nema nikakva dokaza. (Žomini, VII/26—30). Verovatno je da su to navodili da bi opravdali kršenje sporazuma.

¹⁹⁴ Vidi Desant u Bretanji.

nici, 26. oktobra 1795, Konvent je izglasao dekret o amnestiji ustanika.

Termidorska reakcija odrazila se vrlo nepovoljno na vojsku. Novi obveznici su se teško odazivali pozivu, a stari su napuštali jedinice. U martu je po spisku bilo 959 230 ljudi, u rashodu 388 450,¹⁹⁵ a u toku leta efektivno brojno stanje je dalje padalo, pa je na Rajni izgubljena brojna nadmoćnost nad protivnikom.

2. UGOVORI OD 1795.

Predstavnici Austrije, Pruske i Rusije sastali su se 18. decembra u Petrogradu da odluče sudbinu Poljske. Rusija i Austrija složile su se 3. januara 1795. da prva uzme 2030 kvadratnih milja, a druga nešto preko 1000 milja. Ovaj sporazum, naročito njegov tajni dodatak, bio je uperen protiv trećeg partnera, Pruske, kojoj je ostavljeno, kada na to bude pristala, 687 kvadratnih milja zajedno sa Varšavom. Konačan ugovor o trećoj podeli Poljske između ove tri sile potpisan je tek 24. oktobra 1795, čime je ona prestala da postoji kao nezavisna zemlja.

Pruska nije imala nikakvog interesa da sa Austrijom ratuje protiv Francuske. To je Fridrih Vilhelm počeo uviđati već 1792. posle Valmija kada je bilo jasno da se Republika ne može oboriti vojničkom šetnjom. U operacijama 1793. pruska se vojska nije angažovala do kraja, a 1794. je očigledno pasivna zbog događaja u Poljskoj gde želi učestvovati u novoj podeli. U novembru 1794. Pruska je pvela pregovore za mir sa Francuskom što je 5. aprila 1795. dovelo do Bazelskog mira,¹⁹⁶ značajan naročito po tome što je, tajnim članom, Pruska ustupila Francuskoj svoje posede na levoj obali Rajne, doduše privremeno do mira sa Rajhom (Carstvom), ali uz klauzulu da će dobiti kompenzacije na drugoj strani ako ih Francuska

¹⁹⁵ Cifre po Žominiju koji daje detaljan raspored (vidi niže). Drugi navode po spisku 1 100 000, na licu 450 000, treći na licu 572 000.

¹⁹⁶ Tekst Bazelskog mira v. *Jomini*, VII, 342, Paris, 1821.

bude zadržala. Drugim tajnim članom Pruska je prepustila Holandiju Francuskoj. Ovim je posredno priznat princip da je leva obala Rajne prirodna granica Francuske. Druga značajna odredba, potpisana 17. maja, predviđala je demarkacionu liniju na reci Majni koja se u toku daljih operacija sa ostalim članovima koalicije nije smela prekoračiti. Ta linija je obezbeđivala neutralnost severne Nemačke, zaključno sa Hanoverom koji se nalazio u personalnoj uniji s britanskom krunom.¹⁹⁷

Odmah zatim Holandija je ugovorom od 16. maja morala ustupiti Flandriju, Mastriht i Venlo i platiti 100 miliona forinti ratne odštete, a s Francuskom potpisati ugovor o ofanzivno-defanzivnom savezu po kome se obavezala da će staviti na raspolaganje 12 linijskih brodova, 18 fregata i polovinu kopnene vojske. U stvari, umesto da se koristi tim trupama, Francuska je dugi niz godina morala držati u Holandiji i Belgiji 40 000 ljudi, koje je doduše, njih 25 000, plaćala Batavska Republika¹⁹⁸ prema konvenciji od 27. jula.

Veliko vojvodstvo Toskana, mada nije učestvovalo u neprijateljstvima, 9. februara uspostavilo je neutralan odnos prema Francuskoj koji je postojao pre 5. oktobra 1793. Španija je 22. jula potpisala mir, takođe u Bazelu, kojim joj je Francuska vratila okupirane teritorije u Evropi za njen udeo na ostrvu San Domingu (Hispaniolu).¹⁹⁹

U ratu s Francuskom ostale su samo V. Britanija, Austrija i Sardinija (Pijemont). Velika Britanija otpustila je sve nemačke kontingente na Kontinentu, ali je uprkos velikoj opoziciji u Parlamentu pojačala mornaricu na 100 000 ljudi, a kopnenu vojsku na 214 000, ne računajući francuske emigrante koje je uzela u svoju službu. Ona je učvrstila svoje veze sa Sjedinjenim Državama Amerike trgovačkim ugovorom, a sa Rusijom je 18. februara za-

¹⁹⁷ Detaljna trasa demarkacione linije od 17. maja 1795. v. *Jomini*, VII, 346, I, Biro, I, 349, Cambridge, Mass, 1957.

¹⁹⁸ Batavska Republika dobija ustav tek 23. aprila 1798, a 1806, ju je Napoleon pretvorio u Kraljevinu Holandiju.

¹⁹⁹ Tekst mira v. *Jomini*, VII, 354.

ključila ofanzivni savez na 8 godina. No, umesto da se angažuje kontingentom od 12 000 kako je predviđao ugovor, Rusija je uputila u holandske vode samo flotu od 12 linijskih brodova i 8 fregata pod komandom admirala Kanikova. Velika Britanija je imala neprilika u Irskoj, gde se bunilo potčinjeno stanovništvo, a i na Korzici gde je nezadovoljstvo sa britanskom okupacijom sve više dolazilo do izražaja.

Austrija se obavezala prema Britaniji ugovorom od 4. maja da će 1795. za 600 000 funti britanske novčane pomoći držati vojsku od najmanje 200 000 ljudi, a 20. maja one su zaključile ofanzivni i defanzivni savez s odredbom da će se međusobno pomagati vojskom od 20 000 pešaka i 6000 konjanika.

Rajhstag je odlučio 3. jula da će prihvatiti posredovanje Pruske za mir s Francuskom na bazi integriteta Rajha. Kako je i car bio na to pristao, na toj bazi mogao se možda zaključiti i mir s Austrijom, ali se u Parizu nisu hteli odreći leve obale Rajne. Posle uspeha na poluostrvu Kibronu u francuskim vladajućim krugovima, su oživele aneksionističke težnje. Povlačenje na stare granice nepovoljno bi odjeknulo i u armiji čija je uloga u državi bivala sve veća. No, i bez toga, Hesens-Kasel je zaključio mir s Francuskom 28. avgusta 1795, a Hesens-Darmštat i Hesens-Homburg objavili su još februara svoju miroljubivost. Rajhstag je odlučio 13. oktobra 1794. da će dići petostruki kontingent, ali se to nije moglo ostvariti: severna Nemačka je bila neutralizovana, neke delove su okupirali Francuzi, a drugi, kako smo videli, proglasili su svoj pacifizam ili zaključili mir.

3. OPERACIJE NA KOPNU

Čim je Holandija osvojena, Odbor javnog spasa pristupio je reorganizaciji komandovanja: Pišgri je primio komandu nad objedinjenim armijama, Rajnskom i Mozelskom, Moro nad Severnom armijom, a Žurdanu je ostavljena komanda Armije Sambre i Meze. Za slučaj

da sve tri armije budu zajedno operilase, Konvent je odlučio da Pišgri postane generalisim.²⁰⁰

NA RAJNI

Operacije su ove godine otpočele vrlo kasno. Odbor javnog spasa²⁰¹ je izradio plan za prelaz Rajne, ali je od toga odustao zbog oskudice koju su armije trpele; nije bilo pontona, a u artiljeriji i konjici nedostajali su konji. Sem toga, opsada Luksenburga vezivala je 30 000 ljudi. Najzad, vođeni su i pregovori na više strana, koji su operacije mogle učiniti izlišnim. Austrijanci su iskoristili zatišje da obuče i organizuju nove efektivne koje su dizali.

²⁰⁰ Jačina francuskih armija u martu 1795:

	Bataljona	Eska-drona	Efektivna operativnih	U garnizonima	U rashodu	Ukupno
Severna	107	94	67 910	29 000	39 340	136 250
Sambre i Meze	123	114	87 630	16 400	66 310	170 340
Rajne i Mozela	144	88	56 820	40 050	96 800	193 670
Alpska	21	5	14 000	2 400	4 800	21 200
Italijanska	100	24	27 500	24 000	42 000	93 500
Istočnih Pirineja	99	32	43 290	4 000	35 000	82 790
Zapadnih Pirineja	72	22	33 780	5 000	36 400	75 180
Zapadna	82	18	42 000		28 200	70 200
Obala Bresta	92	6	51 000		27 400	78 400
Obala Šerbura	35	8	26 000		11 700	37 700
	875	411	449 930	120 850	388 450	959 230

Napomena: a) u rashodu podrazumevaju se bolesni, zarobljeni i u bekstvu; b) do formacijskog brojnog stanja nedostajalo je 200 000; c) u aprilu delovi Severne armije prebačeni su u sastav Rajnske armije, a iz ove je 15 000 ljudi ojačalo Alpsku i Italijansku armiju. U septembru Armija Zapadnih Pirineja upućena je u Vandeju, a Istočnih Pirineja u Italiju (Jomini, VII/56). 200

²⁰¹ Vojnim poslovima Odbora upravljao je sada Fransoa Obri zamenivši Karnoa.

Bili su inače rešeni da se brane na Rajni. Uzrok defanzivnog držanja bila je i fizička i moralna klonulost, posledica neuspeha prethodne godine, ali i razilaženje s Pruskom i revolucionarni pokret u Madžarskoj na čijem je čelu stajao Srbin Martinović. Tvrđava Luksemburga predala se Francuzima 7. juna. Austrijanci nisu ni pokušali da je deblokiraju. Ali i posle toga zatišje će trajati mesecima. Tek u avgustu iz Pariza su izdata formalna naređenja za ofanzivne operacije.

U avgustu Žurdan je sa 85 000 ljudi držao levu obalu Rajne od Klevea do Koblenca; nešto jača Rajnska i Mozelska armija bila je raspoređena u dve grupe: 6 divizija blokiralo je Majnc na levoj obali Rajne, a 5 divizija se nalazilo između Strazbura i Enenga. Prema planu Odbora javnog spasa²⁰² trebalo je da Pišgriove armije pređu reku kod Brajzaha pre Žurdanove ali se desilo suprotno.²⁰³ Austrijanci (sa trupama Rajha) bili su podeljeni u dve armije: Klerfeova²⁰⁴ od Duisburga²⁰⁵ do Filipsburga, a Vurmzerova²⁰⁶ dalje do Milhajma, obe na desnoj obali Rajne. Austrijanci su izgleda nameravali ranije da upadnu u Franš Konte čim se emigranti budu uspešno iskricali na poluostrvo Kibron.

Žurdan je prešao Rajnu 5/6. septembra severno od Diseldorfa iznenadivši Austrijance povredom neutralne

²⁰² Od 2. avgusta vojne poslove u Odboru primio je Leturner de la Manš. Inženjerijski oficir kao i Karno, ali je njegovim direktivama nedostajalo jasnosti i energije kojim se odlikovao njegov čuveni prethodnik.

²⁰³ Pišgri je bio zagazio u izdaju, dobijao je novac od Kondea, mada nije imao hrabrosti da mu preda Eneng; pomagao je neprijatelja pasivnom rezistencijom.

²⁰⁴ Bataljona 115, eskadrona 140, boraca 96 000, ovako podeljenih: Erbah sa 11 000 između Angerbaha i Vipera; princ Virtemberški — 9000 između Vipera i Žiga; Vartensleben — 14 000 između Žiga i Lana sa glavninom kod Nojvida; 8000 od Lana do Majne; 19 000 odavde do Nekara; 15 000 na levoj obali Nekara; 20 000 posade Erenbrajštajna, Majnca, Manhajma i Filipsburga. *Geschichte der Kriege in Europa*, IV/10, Leipzig, 1830.

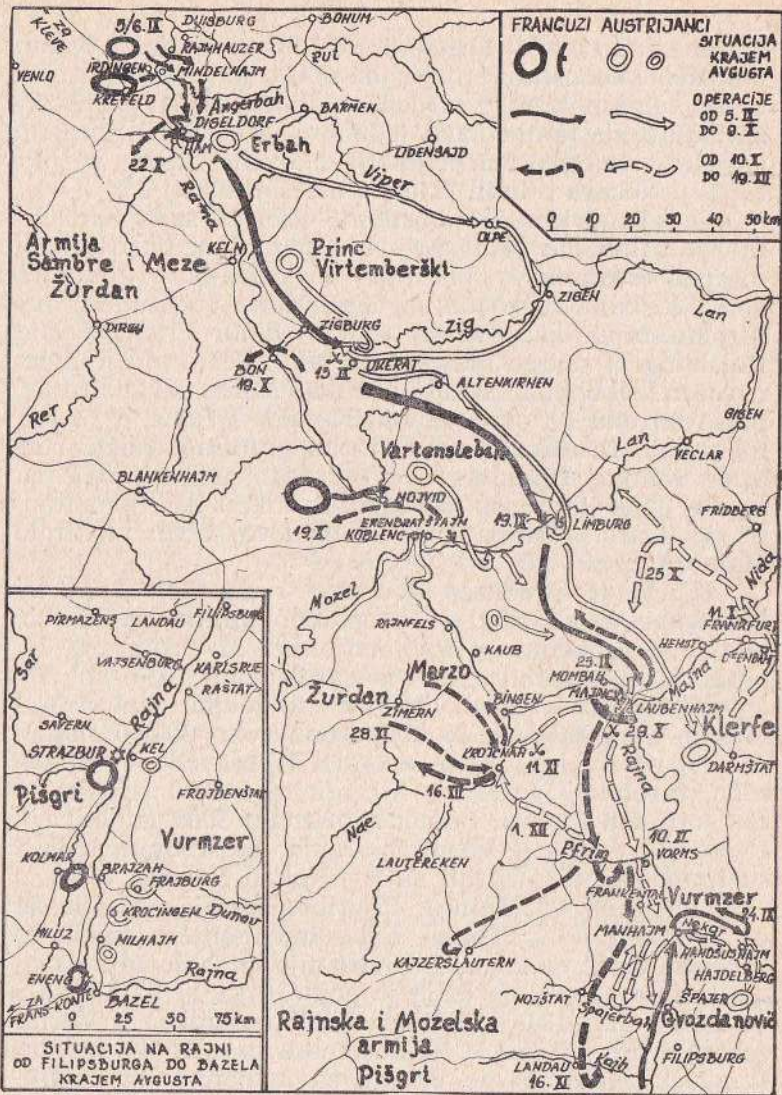
²⁰⁵ Upravo gde je demarkaciona linija napuštala desnu obalu Rajne.

²⁰⁶ Bataljona 64, eskadrona 129, boraca 79 000, raspoređenih uglavnom u tri logora kod Milhajma, Krocingena i Frajburga.

oblasti. Divizija Lefevr je prešla kod Rajnhauzena i nastavila prema Angerbahu gde je savladala prvi otpor. Divizija Šanpione iskrcala se jednovremeno kod Hama i krenula odmah za Diseldorf, na što je ministar falačkog izbornog kneza zaključio kapitulaciju grada uz slobodan odlazak garnizona. Divizija Grenje prešla je nešto kasnije kod Mindelhajma bez otpora. General Erbah povukao se na Zigen. Ostatak levog Žurdanog krila prešao je idućeg dana na podignutom mostu kod Irdingena i nastavio duž Rajne prema Zigu. Princ od Virtemberga povukao se 11. septembra na Zigburg da ne bude odsečen. Idućeg dana spojio se sa Erbahom kod Ukerata, odakle su 13. septembra zajedno odbačeni na Altenkirhen. Na to je Vartensleben napustio svoje položaje kod Nojvida i povukao se iza Lana gde su 16. septembra grupisane sve tri grupe. Zatim je kod Nojvida prešlo i desno Žurdanovo krilo. Njegova armija dostigla je 19. septembra desnu obalu Lana. Za dva dana prešla je i Lan i odbacila Austrijance na Majnu.

Odbor javnog spasa naredio je Pišgriju da pređu Rajnu kod Manhajma koji se predao 20. septembra po nalogu falačkog izbornog kneza čim mu je zaprećeno bombardovanjem.²⁰⁷ Ovim je Pišgri dobio bez borbe izvanredan ofanzivan mostobran na desnoj obali sa koga je neposredno ugrožavao nedaleki Hajdelberg, gde su bili glavni austrijski magacini, a čijim padom bi onemogućio i spajanje Klerfeove i Vurmzerove armije. No Pišgri je izdajnički ostavio glavninu na levoj obali Rajne, a obema obalama Nekara uputio samo dve divizije koje je general Gvozdanović 24. septembra u boju kod Handšushajma odbacio nazad u Manhajm. Dotle je Žurdan (23. septembra) izbio na Majnu i zauzeo desnu obalu do Hehsta, a Majnc blokirao sa desne obale Rajne. Nemajući pontona da pređe Majnu, a rešen da ne povredi ponovo neutralnost Frankfurta gde su postojali mostovi, odlučio je da na

²⁰⁷ Kada je mostobran na levoj obali kapitulirao decembra prethodne godine, Francuzi su se obavezali da neće bombardovati grad dok operacije ne budu prenesene na desnu obalu Rajne. Žurdanovim prelazom pala je ova obaveza.

Sk. 15 — Operacije 1795.

Majni sačeka razvoj događaja dok Pišgri ne pređe Rajnu kod Kela. Nedostatak magacina doveo je njegovu armiju u vrlo težak položaj. Naređenja Odbora bila su protivrečna, konfuzna, fantastična: jednom je Pišgriju i Žurdanu naređeno da opkole neprijateljske armije između Majne, Rajne i Nekara i da ih prinude na kapitulaciju!²⁰⁸

Gvozdanovićevom pobedom, Klerfe, sada feldmaršal, se oslobodio brige za svoju pozadinu, pa ostavivši Pišgrija Vurmzerovoj brizi, prešao je Majnu 11. oktobra kod Ofenbaha, uzvodno od Frankfurta, povredivši neutralnu zonu, kao što su ranije učinili Francuzi kod Duisburga, i zauzeo mostove na Nidi. Pošto mu je ovim ugrožen levi bok, Žurdan se povukao na levu obalu Rajne, prešavši reku 19. oktobra kod Nojvida i Bona, a 22. oktobra kod Diseldorfa, pa se zatim grupisao težištem između Kelna i Diseldorfa. Jaku zaštitnicu zadržao je na desnoj obali Rajne, na reci Zigu. Dvanaest bataljona uputio je u sastav trupa koje su na levoj obali blokirale Majnc.

Klerfe je preduzeo gonjenje samo kolonama lakih trupa, a glavninu je neopaženo uputio na Majnc, odakle je ispadom sa 26 bataljona i 22 eskadrona 29. oktobra probio francusku kontravalacionu liniju koja je izgrađivana na levoj obali Rajne već godinu dana a branilo je 52 bataljona, 23 eskadrona (oko 30 000 ljudi). Austrijanci su izgubili 2 generala, 77 oficira i 1386 vojnika, zarobili 2 generala, 151 oficira i 2000 vojnika, a zaplenili 138 topova. Francuzi priznaju 3000 gubitaka.²⁰⁹ Uveče istog dana je Vurmzer ovladao mostobranom koji su Francuzi bili sačuvali na levoj obali Nekara.

Odbačena od Majnca, Pišgriova armija povukla se na položaje reke Pfrima. Kako nije gonjena imala je vremena da se tamo sredi. Klerfe nije imao dovoljno snaga na levoj obali, pa kada je pojačan sa 14 bataljona i 40 eskadrona (12 000 pešaka i 4000 konjanika) iz Vurmzerove armije napao je 10. novembra sa nekoliko kolona francuske položaje na Pfrimu sa namerom da izoluje

²⁰⁸ Tekst instrukcije v. Jomini, VII, 360 — 367, Paris, 1821.

²⁰⁹ *Victoires...*, III/15.

Manhajm. Uveče su se Francuzi povukli na Frankental, a delom i na Kajzerslautern. Idućeg dana u boju kod Krojcnaha Vartensleben je odbacio Marsoa koga je Žurdan tu bio uputio. Klerfeova prethodnica zauzela je Frankental 12. novembra. Pod pritiskom neprijatelja, Pišgri se povukao na Spajerbah 14. novembra, a dva dana kasnije na Kajh. Austrijanci su se zadržali na Špajerbahu. Žurdan je mogao da utiče na te događaje da je energičnije dejstvovao, da je izbio na reku Nae, ali je čekaio naređenje iz Pariza. Čim je Direktorijum uzeo poslove u svoje ruke početkom novembra,²¹⁰ naredio je Karno da Žurdanova armija desnom obalom Rajne ponovo krene na Majnu da bi spasla Manhajm.²¹¹ Žurdan je naširoko objašnjavao da je to nemoguće, pa mu je Direktorijum u drugoj polovini novembra naredio da krene na Austrijance kako najbolje zna. Grupisao je najzad 40 000 na Zimernu i 28. novembra krenuo na Nae. To je sada bilo prekasno. U međuvremenu Manhajm je kapitulirao (22. novembra), pa je Vurmzer prešao na levu obalu Rajne sa 25 000 ljudi. Sada se Klerfe bacio na Žurdana koji je 16. decembra otpočeo povlačenje na Mozel pod borbom zaštitnica. Vreme je bilo vrlo rđavo, obe su se armije vidno topile, naročito francuska usled bekstva, pa su Austrijanci 19. decembra predložili primirje koje je potpisano za ceo front 1. januara 1796. na neodređeno vreme, s tim da se može otkazati s rokom od 10 dana.²¹²

²¹⁰ Videti narednu glavu (godinu).

²¹¹ Armija Sambre i Meze imala je tada 23 000 u Diseldorfu i na Zigu, 30 000 je kantonovalo na levoj obali Rajne od Kelna do Koblenca, a oko 16 000 nalazilo se na pravcu Krojcnaha.

²¹² Demarkaciona linija za francusku vojsku išla je Rajnom od Bazela do Lingenfelda, zatim preko Homburga i Otvajlera na levu obalu Nae, zatim desnom obalom Zimerna da bi kod Nider Didbaha ponovo izbila na Rajnu kojom je išla do ušća Vipera i dalje Viperom. Za Austrijance demarkaciona linija je išla desnom obalom Rajne od Bazela do blizu Spajera, prelazila na levu obalu pa je preko Edeshajma, Modebaha, Erbaha i Nojkirhena izbijala na desnu obalu Nae kojom se nastavljala do ušća Zimerna, zatim levom obalom ove reke do Kopfštajna, odavde se vraćala na Rajnu, prelazila je kod Ober Didbaha, nastavljala desnom obalom i levom obalom Ziga.

U ALPIMA

Austrijska armija u Italiji (28 bataljona i 10 eskadrona) pod komandom De Vena kantonovala je između Astija i Tortone; austrijski pomoćni korpus (10 bataljona i 4 eskadrona) sa oko 15 000 Pijemonteza pod Kolijem bio je između Kunea i Mondovija; 15 000 Pjemonteza bilo je raspoređeno po dolinama kojima su Francuzi mogli izbiti iz planine počev od Sture pa na sever. Na francuskoj strani, Italijanska armija (oko 30 000) držala je liniju Vado Ligure-Setepani, k. 1386-Ormea-Kol di Tenda; Alpska armija (15 000) od Pasa do Malog Sv. Bernara.

Kelerman je dobio naređenje da bude u defanzivi dok mu ne stignu pojačanja. Tokom maja i juna bilo je nekoliko lokalnih akcija. Pod neprijateljskim pritiskom napustio je Vado krajem juna da bi se kod Borgeta ponovo naslonio na more. Zatim je nastalo zatišje do druge polovine novembra, prekinuto samo 19. septembra ograničenom i bezuspešnom akcijom Austrijanaca što su platili osetnim gubicima. U međuvremenu Konvent je na ovaj front uputio sa Rajne 10 000 ljudi, a i veći deo Istočnopirinejske armije, pojačanja koja su stigla tek krajem avgusta. U isto vreme (31. avgusta) Konvent je Alpsku armiju poverio Kelermanu, a Italijansku Šereru. Poslednja je krenula u napad 23. novembra i u bici kod Loana, kako je ova akcija nazvana, 24. novembra primorala Austrijance, koji su u međuvremenu bili zauzeli taj deo fronta, da se povuku jednom kolonom na Akvi, a drugom na Dego. Po sopstvenom priznanju Austrijanci su u toj bici izgubili preko 4000 ljudi i 48 topova, dok Francuzi tvrde da su zarobili 4000. Šerer je 27. novembra naterao Pijemonteze da odstupe na Čevu. Zimskim rasporedom Šerer je nastojao da sačuva prelaze na Apeninima.

U PIRINEJIMA

Posle pada Rosasa, 3. februara, Odbor javnog spasa planirao je veliku ofanzivu protiv Španije obema piri-

nejskim armijama i u tu svrhu je iz Zapadne armije uputio jednu diviziju (12 000) Armiji Zapadnih Pirineja koju će na obali okeana zameniti trupe oslobođene padom Luksenburga, ali stanje pirinejskih armija nije dozvoljavalo velike ofanzivne akcije. U toku zime u bolnicama Armije Zapadnih Pirineja umrlo je 12 000 vojnika, a 20 000 ih je bilo bolesno. Obe su armije patile od velike oskudice. Ni stanje španske armije nije bilo mnogo bolje. Mart, april, maj prošli su u obostranom osmatranju uz nekoliko bojeva.

Na Istočnim Pirinejima general Perinjon napao je 18. februara španska uporišta ispred Seo de Urgela, bez uspeha, a 1. marta pokušaj prelaza reke Fluvije kod Banyolasa završio se takođe bezuspešno. General Šerer, koji je primio komandu početkom aprila, pokušao je da forsira reku kod Baskare 25. aprila i 26. maja, oba puta bezuspešno.²¹³ Španci su uspeali da potisnu Francuze iz dela Serdanje prinudivši 27. jula na kapitulaciju posadu Belvera (1000 ljudi).

U Zadnim Pirinejima Francuzi su imali više uspeha. Čim je stigla prva kolona divizije iz Zapadne armije (25. juna), Monse je prešao u ofanzivu. U boju kod Irursuna, 6. jula, odbacio je španski centar na levu obalu Agre i odvojio ga od levog krila koji se nalazio na Devi. Zatim je težište napora upravio protiv levog španskog krila, odbacio ga 12. jula, zauzeo Vitoriju, a 19. jula i Bilbao.

DESANT U BRETANJI

Na zahtev Austrije, koja se našla usamljena na Rajni pred francuskim pobedničkim armijama, a opsednuta zahtevima i obećanjima grofa Pijizea, predstavnika brentanjskih šuana, britanska vlada je odlučila da izvrši desant u Bretanju. U toj odluci, smatra se, krila se i želja za značajnim lukama, Brestom i Šerburom. Desant

²¹³ Hronologija ovih događaja je vrlo nesigurna (v. *Geschiter der Kriege in Europa*), VI/61, i Jomini, VII/112—117.

je organizovan u tri talasa: prvi — oko 5000 emigranata²¹⁴ u britanskoj službi pod generalom Ervijijem; drugi — oko 4000 emigranata koji su se nalazili još na Vesperu; treći — jedna britanska divizija, no tek kada postane jasno da prva dva ešelona sigurno napreduju. S trećim talasom trebalo je da se iskrca grof od Artoa, brat pogubljenog Luja XVI. Računalo se da će narod Bretanje i susednih oblasti masovno ustati protiv Republike — mesecima je tamo vođena rojalistička propaganda, pa je pripremljena oprema i oružje za 60 000—80 000 ljudi. Kadrove bi dali emigranti. Prvi talas krenuo je iz Portsmuta i Sautempton, 26. juna se usidrio u zalivu Kiberon, a idućeg dana je iskrcao trupe na istoimeno poluostrvo. U međuvremenu, 23. juna, britanska flota je potukla francusku na pučini u visini Lorijana.

U Bretanji je krajem 1794. generala Mulena zamenio general Oš. On je budno pratio aktivnost rojalista, a kada su njihove vođe stale da prikupljaju šuane, Ošove mobilne kolone brzo su rasturile njihove bande. Ipak se emigrantima već 28. juna pridružilo desetak hiljada šuana. Među emigrantskim vođama, Pijizea i Ervijia, nije bilo saglasnosti kako da se nastavi operacija. Rešeno je najzad da se sačeka drugi talas, a dotle, 4. jula, zauzeli su for Pantjevr na osnovici poluostrva. To je dalo Ošu vremena da prikupi svoje snage i da dobije pojačanja iz dve susedne armije. Rešio je da blokira poluostrvo dok ne bude u stanju da ga zauzme. Svoje blokadne položaje je utvrdio šančevima. Napad emigranata i šuana od 16. jula odbio je krvavo. Ovaj, boj kod Sent Barba, kako je nazvan, bio je odlučujući. Idućeg dana iskrcala se grupa sa Vesera, ali svega 1500 ljudi, jer su ostale Britanci prebacili u Zapadnu Indiju. Oš je prepadom preoteo Pantjevr noću 20/21. jula, odmah zatim prodro na poluostrvo i razbio rojaliste. Zaplenjeno je mnogo materijala, zarobljeno preko 6000 ljudi, emigranata, šuana i republikanskih zarobljenika. Do sredine 1796. Bretanja je razoružana i umirena.

²¹⁴ Među njima bilo je mnogo prinudno zavrbovanih republikanskih vojnika zarobljenih u prethodnim operacijama.

U VANDEJI

Na levoj obali Loare, posle sporazuma postignutih u La Žoneu i Sen Florjanu nastupilo je zatišje. No, Šaret je 26. juna ponovo objavio rat Republici istog dana kada se na Kibronu pojavio prvi desantni talas.²¹⁵ Posle nekih napada na izolovana republikanska uporišta, Šaret je ostao 6 nedelja nekativan, a ni republikanci ga nisu uznemiravali jer je Kanklo, komandant Zapadne armije, morao uputiti pojačanja Armiji obala Bresta. Tek 10. i 11. avgusta preduzeo je Šaret akciju prema obali samo da bi kod Sen Žija od nekoliko britanskih fregata primio: 2 topa, 6000 pušaka, 40 000 funti baruta i znatnu opremu. Posle toga su se njegove trupe ponovo rasturile. Šaret je vodio svoju politiku i prema Pitu. Računao je da će izigrati Republiku i Britance. Posle pobede na Kibronu deo republikanskih snaga prebačen je na levu obalu Loare ali očekivalo se još 20 000 iz Istočnih Pirineja da bi se preduzela ofanziva. Sa 10 000 ljudi posednuta je samo obala Vandeje da bi se sprečio desant.

Doista, 25. avgusta treći desantni talas (oko 2000 britanskih vojnika i 500 oficira emigranata) pod komandom grofa od Artoa krenuo je iz Plimuta i usidrio se kod ostrva Ua gde je prihvatio ostatke dva prethodna talasa. Pošto je na obalama Bretanje izgubljeno dragoceno vreme u uzaludnim desantnim pokušajima, 22. septembra krenula je desantna flota za obale Vandeje, a 29. septembra, iskrcala je slabe trupe na malo ostrvo Je kada je garnizon ostrva Noarmutje odbio da se preda. No, kako Šaret nije uspeo da se približi obali, odustale se od desanta pa se sredinom novembra eskpedicija vratila u Englesku. U međuvremenu, 31. avgusta Oš je postavljen za komandanta Zapadne armije sa naređenjem da uguši ustanak u zapadnoj Vandeji pre nego što nastupi rđavo vreme. Stavljeno mu je na raspolaganje 6000 ljudi iz Obalske armije Šerbura, jer su trupe iz Istočnih Pirineja

²¹⁵ Pod izgovorom da je Konvent otrovao Luja XVII da ne bi morao izvršiti tobožnju tajnu odredbu ugovora od La Žonea po kome je trebalo rastaurisati monarhiju.

mogle stići tek u oktobru. Operacije je otpočeo Oš krajem septembra. Dotle je Sapino otpočeo neprijateljstva u centru, ali su njegove snage ubrzo paralisane. Oš je sistematski prodirao u pobunjeničku oblast i svakog dana ograničavao Šaretovu operativnu slobodu. Uzalud je Šaret pokušao da se s malom grupom probije kod Stoflea ne bi li ga nagovorio da ponovo otpočne neprijateljstva. Odlukom vlade 28. decembra sve tri armije (Zapadna, Bresta i Šerbura) objedinjene su u jednu, nazvanu Armija obala Okeana što je omogućilo koordinaciju republikanskih snaga. Stofle se odlučio na ustanak tek 26. januara, kada je Republici ponovo objavio rat, ali se malo ljudi odazvalo njegovom pozivu. Oš je umeo vešto da razlikuje lojalnog seljaka od buntovnika. Stofle je uhvaćen 24. februara 1796. i dva dana kasnije streljan. Kada je uhvaćen, Šaretu su ostala svega 32 čoveka. Streljan je u Nantu 29. februara. Ovim je ustanak u Vandeji završen. Nemiri koji su nastali 1799, kada je formirana Druga koalicija protiv Francuske, značajni su. U Bretanji poslednji boj, vredan pomena, odigrao se 4. decembra 1795. kod Sarzoa. Poslednji odjek vandejskog ustanka je rojalistička pobuna u Beriju, aprila 1796, ugušena vrlo brzo. Vandeja će se ponovo uznemiriti tek 1815.

4. NA MORU I U KOLONIJAMA

Iz Atlantika, početkom aprila, admiral Renoden probio se u Tulon sa 6 francuskih linijskih brodova. Ipak ni sada Britanci nemaju dovoljno snaga za blokadu francuskih obala, pa francuski gusari slobodno prelaze u Zapadnu Indiju gde obrazuju svoja uporišta. U okviru desantne akcije na Kiberon, britanski admiral Bredport sa 14 linijskih brodova i 12 fregata napao je Vilarea koji je raspolagao sa 12 linijskih brodova i 11 fregata. Slabiji Vilare hteo je da izbegne bitku, ali zbog slabog vetra morao ju je primiti kod ostrva Groa. U tročasovnoj bici Francuzi su izgubili tri broda, posle čega se Vilare sklonio

u Lorjan. Uskoro zatim otpustio je većinu posade zbog nedostatka hrane.

U toku zime, kada u Alpima nije pretila nikakva opasnost od neprijateljskog napada, Odbor je nameravao da deo trupa Italijanske armije upotrebi za oslobođenje Korzike, gde su paolisti bili sve nezadovoljniji sa britanskom okupacijom. Prethodno je trebalo zadobiti bar privremeno prevlast na moru, ali francuska Sredozemna flota, pod admiralom Martenom i komesarom Leturnerom, nije uspela da je preotme dvodnevnom bitkom kod Alasja (naziva se i po Noliju) 13. i 14. marta. Britanska flota pod admiralom Hateneom je i dalje vladala morem. Kod ostrva Ijera blizu Tulona, došlo je 13. jula do ponovnog sudara između francuske i britanske sredozemne flote koji je samo potvrdio britansku prevlast u Sredozemnom moru.

U Zapadnoj Indiji Francuzi su zauzeli holandsko ostrvo Sv. Eustacija i britansko Svete Lucije, a svojom politikom oslobođenja crnaca izazvali nemire u britanskim posedima. Sen Vensan pao je delimično u ruke ustanika — crnaca. U San Domingu (Haiti) Britanci su bačeni u defanzivu. Zadržali su se u obalskim uporištima Le Mol — Sen Nikola i Port-o-Prens do evakuacije 1798. Pored Tusen — Luvertira tu su se istakle crnačke vođe Rigo i Lavo. Britance je kosila žuta groznica. U septembru su zauzeli holandsku koloniju na Rtu dobre nade, u oktobru istočnu obalu Cejlona. Do kraja godine svi holandski posedi u Indiji su u britanskim rukama. Neka holandska uporišta zauzeli su Britanci i u Malajskom arhipelagu.

Admiral Trige, na čelu ministarstva mornarice, preduzima niz mera za jačanje francuske ratne mornarice (Marine militaire de la République), ali uvidevši da ne može osporiti Britancima prevlast na moru, sasređuje svoje napore na gusarski rat (guerre de course) od koga je očekivao velike rezultate — ekonomski slom Velike Britanije. Rezultati, doduše, nisu mali: zarobljavaju se čitavi konvoji, ali to nije bilo presudno.

Izvori i literatura: Jomini, *Histoire...*, VII, Paris 1821; *Geschichte der Kriege in Europa*, IV, Leipzig, 1830; Schels, *Skizze des Feldzuges 1795 am Rhein bis zum Übergang der Franzosen bei Urdingen im September*, ÖMZ, 1831, sv. 4; Schels, *Die Operationen des FM. Grafen Clairfayt am Rhein bis an die Siege*, ÖMZ, sv. 2. i 3; Schels, *Die Operationen am Rhein von 8. bis 24. IX. 1795 mit den Treffen bei Handschuhsheim*, ÖMZ, 1832; Schels, *Die Operationen der Österricher am linken Rheinufer*, ÖMZ, 1833, sv. 1 i 3; *Victoires...*, III, Paris, 1854; Th. de Clasmadeuc, *Quiberon*, Paris, 1898; H. Zivy, *Le 13 vendemiaire an IV*, Paris, 1898; Caudrillier, *La trahison de Pichegru*, Paris, 1908; L. Hennequin, *La justice militaire et la discipline dans l'armée du Rhin et à l'armée de Rhin-et-Moselle (1792—96)*, Paris, 1909; F. Vermale, *La désertion dans l'armée des Alpes après le 9 thermidor*, u delu *Annales Révolutionnaires*, t. VI, 1913; A. Mathiez, *La réaction thermidorienne*, Paris, 1929; E. Gabory, *L'Angleterre et la Vendée*, Paris 1930.

GODINA 1796.

DIREKTORIJUM

Ustav godine III Republike (od 22. septembra 1795) trebalo je da zaključi revoluciju. To mu je dalo reakcionaran karakter. Iz Deklaracije prava, njegovog uvoda, nestalo je, kao opasne, čuvene formule: „Ljudi se rađaju i ostaju slobodni i jednaki u pravima” a umesto toga je rečeno da se „ravnopravnost sastoji u tome što je zakon jednak za sve”. Zakonodavna, izvršna i sudska vlast su razdvojene.

Zakonodavnu vlast činilo je narodno predstavništvo (Parlament) sastavljeno od 750 članova. Bilo je podeljeno u Savet predstavnika sa zakonodavnom inicijativom i Savet staraca (preko 40 godina) bez nje. Svake godine je birana trećina poslanika. Pravosuđe su vršile sudije izabrane na godinu dana.

Izvršna vlast bila je u rukama Direktorijuma od 5 članova izabranih među poslanicima, s tim što je svake godine trebalo smeniti po jednog. Svaki direktor je imao svoj delokrug rada.²¹⁶ Direktorijum je imenovao ministre, činovnike i sve oficire do komandanta armije. O ratu i miru rešavao je Parlament. Komandantima armija pridavani su civilni komesari radi kontrole. Samo su oni mogli pregovarati sa neprijateljem. Ali njihov autoritet je sasvim opao. Zabranjeno je da sve oružane snage Republike budu pod jednom komandom.

Direktorijum se odmah suočio sa katastrofalnom finansijskom situacijom. Istog dana kada je izabran naredio je da se štampaju asignati u vrednosti od milijardu livara. Poslednja dva meseca 1795. odštampao je za preko 35 milijardi, pa je u svemu 48 milijardi bilo u opticaju, čime je njihova vrednost pala gotovo na nulu. Ovo je najviše pogodilo sitan svet koji ih je primao u nominalnoj vrednosti. Odlučeno je najzad 30. plivjoza (18. februara 1796) da se asignat napusti, a 28. vantoza (18. marta) izdato je 2400 miliona *teritorijalnih mandata*, neka vrsta hipoteke na zemlju, papir koji je tako brzo izgubio poverenje da ga u julu nije niko više primao. Konačno se ponovo prešlo na gotov novac (*numéraire*) što je imalo za posledicu da su nacionalna dobra jeftino rasprodana buržoaziji i spekulantima.

Zima je bila izvanredno teška. Dok su se novi bogataši razmetali raskošom i razvratom, narod je gladovao i zebao više nego pre. Beda naroda je stvarala povoljan teren za rekriminacije jakobinaca. Vlada odgovara represalijama, zatvara njihove klubove, skida ih sa položaja, zabranjuje njihove listove. Stavljeni van zakona, oni konspirišu, no sada njihova akcija ima drugi karakter. Babeŕ i Buonaroti, njihove vođe, traže stvarnu ravnopravnost ljudi. Njihove pristalice sastaju se u Klubu jednakih u Panteonu. Uznemiren, Direktorijum je naredio generalu Bonaparteu da ga zatvori što je on lično učinio 27. fe-

²¹⁶ Prvi su izabrani 27. oktobra 1795: Bara (policija), Rebel (pravda, finansije i spoljni poslovi), Leturner (mornarica, kolonije), Larvejer — Lepe (unutrašnji poslovi) i Karno (vojska).

bruara. Ovim se pristalice Babefa nisu smatrale pobeđenima. Njihova se akcija, poznata kao *zavera ravnih* (conspiration des Égaux), nastavlja. Ovim je socijalizam ušao u praktičnu politiku. Bio je to još uvek utopizam, ali pokret koji je pridavao revolucionarnu misiju ustaničkoj manjini, koji je oživljavao Maraovu ideju o diktaturi naroda i nade eberovaca, i nije bio bezopasan za režim. Karno se prihvatio zadatka da ga uguši. Gonio je uporno svoje ranije političke drugove. Babef i Buonaroti su uhapšeni 21. floreala (10. maj); dokumenti nađeni kod njih omogućili su da se pohapsi veliki broj ljudi. Babefove pristalice su noću 23/24. fruktidora (9/10. septembar) pokušale da pridobiju vojnike logora Grenel. Karno je saznao za njihovu nameru i iznenadio ih konjicom. Bilo je nekoliko mrtvih, od pohašenih je streljano 30. Babef je osuđen i giljotiniran 8. prerijala godine V (27. maja 1797). Antijakobinska reakcija išla je ponovo na ruku rojalistima što će se videti kod prvih izbora.

Velika većina naroda nije žalila za starim režimom, niti se brinula za samozvanog Luja XVIII, već za mir unutar i spolja za bezbednost i blagostanje, što Direktorijum sa propalim finansijama nije mogao dati. U očima naroda Direktorijum i Parlament bili su jednako nespособni da poprave tešku privrednu situaciju zemlje. Finansijski skandali u koje su bili umešani članovi Direktorijuma i ministri sasvim su diskreditovali vladu. Na drugoj strani raste popularnost vojnika. Njihov će ugled rasti uporedo sa osvajačkom politikom kojom Direktorijum traži rešenje svojih političkih i finansijskih problema.

Ustav od 22. septembra predvideo je teritorijalnu (Garde nationale sédentaire) i aktivnu vojsku (Garde nationale en activité). Prva je obuhvatala sve građane sposobne za oružje. Odlukom od 31. oktobra 1795. i odredbom od 8. januara 1796. jačinu druge za IV godinu Republike (1795—96) utvrđena je na 531 000 ljudi bez kolonijalnih trupa. Linijska pešadija (l'infanterie, combattant en ligne), 233 000 ljudi sa oficirima, podeljena na 110 polubrigada (jedna oko 3000 ljudi) od po 3 bataljona po 9 četa (8 fizelirskih i 1 grenadirska). Laka pešadija,

97 000, formirana je u 30 polubrigada (12 000—15 000) kao i linijska, samo su fizelirske i grenadirske čete nazivane lovačkim (chasseurs) odnosno karabinijerskim (carabiniers). Konjica — 59 000 ljudi, obrazovala je 68 pukova, po 20 konjičkih, dragonskih i lovačkih, a 8 husarskih. Pretekle polubrigade i bataljoni su rasformirani. Predviđeno je da jačina artiljerije bude 29 000, a inženjerije 20 000 ljudi. Ostali oficiri (15 000—20 000), podoficiri i kaplari formirali su pomoćne čete uz polubrigade za popunu gubitaka. Reorganizacija vojske dovršice se u toku operacija. Polubrigade su maja 1796. dobile svoje brojeve koje su zadržale za sve vreme revolucionarnih i Napoleonovih ratova, samo se od 1803. ponovo nazivaju pukovima. Za potrebe jahaćih rodova rekvirirani su lukusuzni konji i svaki trideseti radni konj, a u severnoj Nemačkoj nabavljeno je 10 000 za konjicu. Francuska industrija je isporučila opremu za 350 000 vojnika. Uбудućće rekvizicija na terenu biti glavni način snabdevanja francuskih trupa, znatno više nego ranije, kada je to bilo samo povremeno i mestimično kao na Rajni 1793. ili Holandiji 1794.

Francuska revolucionarna armija je u međuvremenu postala izvanredan ratni instrument u čiju efikasnost niko nije sumnjao. Njene starešine, proizašle selekcijom na bojištu, stekle su iskustvo i autoritet. U njoj je disciplina čvrsta, pljačka gotovo iskorenjena, upravo izvodi se metodske po nalogu starešina. Vojnike ne pokreću samo gramzivost i avanturizam — zajedničke poluge svih vojnika onog vremena, već u velikoj meri i moralne snage: patriotizam, građanska svest, osećanje da brane stečenu slobodu, želja da se proslave i da napreduju u karijeri, što je u njihovih protivnika bilo nepoznato ili sasvim beznačajno. Francuski vojnici revolucionarne armije nisu automati, ne slušaju svakog bez rezerve. Traže od svojih starešina fizičku i moralnu energiju, koju sami osećaju u sebi. Kada imaju poverenja u svoje starešine slušaju slepo, kada ga nemaju gube koheziju. Živog duha, osećaju intenzivno, reaguju brzo, vrlo su pokretni, vrlo pogodni za manevar. Sposobne starešine, koje su zadobile

poverenje svoje trupe, mogu ih povesti u najteže zadatke, tražiti od njih zaista izvanredne napore. Sve akcije, do najsitnijih, zasnovane na međusobnom poverenju starešine i trupe, proizvod su svesne aktivnosti svih. U francuskim revolucionarnim armijama svaki pojedinac doprinosi opštoj stvari. Takve armije lome okove koji su dotle sputavali ratnu veštinu. One su pokretljive, preduzimljive, smelije od svojih protivnika. To će se videti naročito u Italijanskoj armiji koju će povesti genijalan vojskovođa.

Prema Karnoovom planu trebalo je da Žurdan i Moro na čelu Armije Sambre i Meze, odnosno Armije Rajne i Mozela, nanesu rešavajući udarac u pravcu Beča, dok bi Alpska i Italijanska armija, mnogo slabije, pod komandom Kelermana odnosno Šerera osvojile po mogućstvu Pijemont i Lombardiju. Ali 12. vantoza godine IV (2. mart 1796) Direktorijum je na mesto Šerera postavio Bonaparteu, s tim da odmah krene u ofanzivu. Na Rajni je pustio Austriju da otkaže primirje, ne želeći da revolucionarnom agresivnošću uplaši južnonemačke kneževe s kojima se nadao da će stupiti u pregovore.

EVROPA POČETKOM 1796.

Trojnim savezom između Velike Britanije, Rusije i Austrije, potpisanim 28. septembra 1795. u Petrogradu, Koalicija je osnažena, ali u stvari imala je Francuska svega dva ozbiljna protivnika: Veliku Britaniju i Austriju. Ulazak Rusije u rat nije mogao nadoknaditi odsustvo Pruske koja je sada, u svoju korist čerečeći Carstvo, severno od demarkacione linije grupisala oko sebe tamošnje kneževe kao embrio buduće Severnonemačke konfederacije. Prisustvo Rusije u Koaliciji bilo je samo nominalno; Katarina II vodila je brigu samo o svojim interesima; ona je još uvek propovedala krstaški rat protiv revolucije, no u rat slala je druge; njeno učešće se ograničavalo na neznatnu novčanu pomoć Austriji i na nekoliko ratnih brodova koje je poslala u Severno more i Lamanš. Južnonemački kneževi jedva su čekali da se

izvuku iz rata, a to bi učinila i Sardinija kada bi je napustile austrijske trupe. Ostale italijanske države držale su se daleko od bojišta.

Glavna poluga Koalicije je Velika Britanija. Ona plaća kontinentalne države da nastave borbu, a svoje trupe i brodove angažuje da bi sačuvala prevlast na moru i stekla nove kolonije. Praktično, na Kontinentu su Austrijanci ostali sami. No, njihova strategija ne odgovara britanskim željama. Britanija traži od Austrije da preotme od Francuske Belgiju i Holandiju, opasne odskočne daske za invaziju Engleske, ali njen ministar Tugut traži za to čitavu jednu rusku armiju i obećanje o teritorijalnom proširenju na štetu Holandije i Francuske. Uostalom, Tuguta su više interesovala Bavarska i Venecija nego Belgija. Rado bi je on dao za jednu od njih. Veliku Britaniju zabrinjavale su i ekonomske posledice bazelskih ugovora o miru; prostrana tržišta izvlačila su se ispod njenog uticaja, a na neutralnom tlu ponovo se osećala francuska konkurencija. Uz to, žetva od 1795. bila je rđava; nizali su se ogromni protestni mitinzi, a 29. oktobra kada je Đorđe III pošao da otvori parlamentarnu sesiju, narod se bacaio kamenjem na njegove kočije. Prestona beseda nagoveštavala je spremnost britanske vlade da pristupi pregovorima ako ih Francuska predloži, na što se u Parizu nije mislilo. Oficiozni pokušaji pregovora ostali su bez rezultata.

Austrija je pozvala pod oružje 25 000 ljudi da bi popunila gubitke prethodne godine i odlučila da preduzme ofanzivu u pravcu Trira ne bi li naterala Francuze da evakuišu Belgiju. Dvor je obasuo Klerfea svakovrsnom milošću za uspeh od prethodne godine, ali ga je ipak smenio, zamerajući mu, valjda, što je zaključio primirje, a možda i zbog toga, kako se često navodi,²¹⁷ što nije voleo suviše popularne generale. Za naslednika je odredio mladog nadvojvodu Karla.

²¹⁷ Jomini, VIII/52, Paris, 1821.